

III. 272.
IV. 439. 578.
III. 401
el

DÓSA GYÖRGY

ÉS

FORRADALMA.

A M. TUDOM. AKADÉMIA ÁLTAL MEGDÍCSÉRT
PÁLYAMŰ.

IRTA

DR. MARKI SÁNDOR.

BUDAPEST

KIADJA RÁTH MÓR.

1886.

100.401
343

ÉDES APÁMNAK,

KEGYELETTEL.

Ötven év óta szolgálja édes apám a magyar mezőgazdaság ügyét; ha zajtalanúl is, ötven év óta vesz részt abban a munkában, mely hazánk anyagi fölvirágoztatásának érdekében soha sem folyt még ennyi serénységgel, ennyi kitartással, ennyi lelkesültséggel és az Istentől remélt sikerben való annyi bizalommal. Abban az időben állt be a nemzet napszámosai közé, mikor Széchenyi gróf az első sikeres kísérleteket tette, hogy a majdnem kizárólag közjogi kérdésekre irányult figyelmet az anyagi érdekek iránt is felköltse. A magánjogi viszonyok gyökeres megjavításától várta ő a nemzetnek gyors fölvirágoztatását és igen sokat remélt a termelő erőnek fokozásától. A magyar hűbéri birtokrendszer, az ősiség, az úrbér stb. ellen intézett

támadásai, melyek a közjognak féltett köreit is érintették s azok az életrevaló javaslatok, mikkel a régi bajokat orvosolni akarta, a gazdaközönségbe is új életet öntöttek s ez a gazdaközönség kitartó munkatársa lett Széchenyinek.

Édes apám látta megszületni a modern magyar mezőgazdaságot s ringatta bölcsejét. Ő még szemtanúja volt, mily bágyasztóan hatott fejlődni akaró idegeire a nem-szabad birtoklás nyomasztó légköre s örvendhetett az üdeshellőnek, mely a csak 15—16 éves fiút oly váratlanul csapta meg, hogy egyszerre egészséghez juttassa. Az arra következett nehéz időkben sírva-vígadva tapasztalta, hogy a súlyos csapásoktól látogatott apának, a hazának, legfőbb öröme édes gyermekében, a mezőgazdaságban telik. A hatvanas évek elején aggódva szemlélte, mennyi megpróbáltatásnak van kitéve a közben fölserdült ifjú; de megnyugodott, mikor észrevette, mily önérzettel száll ez szembe a sors minden csapásával. S mikor végre-valahára maga az apa is ura lett sorsának, teljes bizalommal tekinthetett fiára: a férfikort ért modern magyar mezőgazdaságra, melynek van annyi önállósága és van annyi ereje, hogy egykönnyen ne essünk kétségbe jövőjén.

Szerény, de hűséges szolgája volt édes apám. Hazánk egyik legderekabbb főúri családjának uradalmaiban fogott a munkához; szolgálta mostani gazdájának apját és nagyapját s látja, mint válik férfiúvá ennek fia, ki immár szintén részt vesz a mezei gazdál-

kodás gondjaiban. Szelíd öröme és büszkesége, hogy azon-egy grófi családnak négy nemzedéke tüntette ki bizalmával, mint hasonlóan félszázadig tüntette volt ki ipját, nagyapámat. Nyolc évtized alatt két főtisztje volt a gróf Almásyak sarkadi uradalmának : nagyapám és édes apám. S gróf Almásy Kálmán két évtized alatt saját erejéből kétszerezte meg a maga birtokainak terjedelmét. Édes apám az igazi honfoglalásnak e nemes munkájában immár ötven éve támogatja a családot. S a sarkadi róna, melyen faeke helyett vassal ő szántatott először, melynek termőképességét minden módon növelni akarta, melyen robotoló parasztok helyett immár gépek végzik a munka javát, — a róna, mely az ő idejében lett rendezett uradalommá, az egyszerű gyakorlati mezőgazdát ezidén, a becsületes munkában töltött félszázad végén, valódi érdemkeresztekkel: acélos búzát bőven adó keresztekkel jutalmazta meg.

Ne sértse az az ő igénytelenségét, hogy itt — s ne sértsen másokat az, hogy én, fia, beszélek ez érdekekről. Nem az ötven évben, hanem ez ötvenévnél lankadatlanul, becsülettel és jókedvvel végzett munkájában állnak ez érdemek. S a család körében egy derék ember, egy áldott jó apa iránt teljes közvetlenséggel nyilvánuló kegyeletnek nincs-e joga átlépni a részére vagy ellene emelt korlátokon, ha e kegyelet egyúttal a munkának megdicsőítése? Lankadatlan, becsületes és jókedvű munka volt és lesz a mi társadalmunk megváltója.

Azon a napon, melyen gazdatiszti pályájának ötvenedik évét tölti be, szeretettel, kegyelettel ajánlom e könyvet édes apámnak. Szerény emlékemet fogadja oly jóságosan, mint a mily igaz szívből kívánom én Isten további áldását édes apámra!

Sarkád, 1882. augusztus 20-án.

Márki Sándor.

I.

„SZÉKELY“ ÉS „DÓSA“. — A DÓSA-CSALÁD. — GYÖRGY SZÜLETÉSE. — TANULATLANSÁGA. — TESTVÉRI SZERETETE. — MAKFALVA. — ELSŐ BENYOMÁSAI. — AZ ÖKÖLJOG DIVATA. — DÓSA, MINT A MEDGYESI RABLÓGYILKOSSÁG SZERZŐJE.

A makfalvi Dósa-családnak idáig nem egy tagja tünt föl a közéletben, mint államférfiú, katona, tudós, vagy író, s valamennyi hű volt nemzetéhez mindenkor, dynastiájához a mikor lehetett. Hű volt mind — egyet kivéve, a kinek neve úgy él a nemzet tudatában, mint a fölségsértésnek és vértagadásnak jelszava. S történeti súlyt a családnak mégis ez a bemocskolt, társadalmi szörnyűl odadobott, még egyéni vitézségének babérjaitól is megfosztott ember adott.

Mintha csak szégyelték volna őt vérrokonai; éltek, virágoztak hazaszerte : de nem emlegették őseik sorában. Saját kora is csak azon néven látszott őt ismerni, a melylyel önön katonái s talán ellenségei felruházták. A nemesség ellen fölkelő vezért nem túrték meg a nemes Dósa-családban; Székelynek keresztelték el azon népről, melyből eredett s mely részben sorakozott is melléje. Csak az első benyomásoknak elenyésztevel akadt, ki igaz nevén szólította s visszahelyezte őt a Dósák közé. Azonban egész korunkig jobbadán meghagyták azt a nevét, melyet saját magának szerzett, s melyet, ha attyafiai idáig haboztak elősmerni, úgy lehet, dicsőségül fognak követelni maguknak : nem épen

most, talán csak a XX. vagy XXI. században, de mindenesetre akkor, mikor a társadalmi forradalom tért foglal s lemossa emlékéről az akkoron már félezredév óta viselt szennyet. Hány tévedést kell megérni, míg egy eszme életrevaló alakban nyilvánul; de méltanyos-e mindjárt áldozatul dobni azt, ki szintén nemest, nagyot akart, egyben-másban meg is előzte korát, csak-hogy nem birta homályosan képződött terveit elfogadhatóan megalkotni?

Az ő életírói kedves emberek. Tudniok kellett, hogy korszakalkotó a férfiú, kiről írnak, mert sorsához a parasztság sorsa fűződött; s ők gyerekijesztgetésre szánt dajkameséikkel csak a borzasztó külsőségeket hánytorgatják, azokat színezik ki gazdagon, azon rokonszenv megőrzése nélkül, mely a vértanúk küzdelmeinek szemléleténél elfogja szíveinket. Náluk a legújabb kor társadalma által némileg ismét fölkapott eszme, a melyért ez a székely halt, semmi s egyéniségének legalább is rendkívüli volta: szintén semmi. Századok óta áll ez nyomtatásban; tehát — igaz.

Az 1514. évi „parasztlázadás“ vezérét, mint említettem, az írók nagyobb része nagy időközön át egyszerűen Székelynek hitta, s nevét hol latin, hol német, hol olasz modorban ejtette ki. Mellettök látszik bizonyítani maga a bukott nagyság is, ki ösmeretes ceglédi kiáltványát mint „Georgius Zekel“ állítja ki¹⁾; csak-hogy ez oklevélnek hitelességéhez egynél több szó fér. Valószínű ugyan, hogy a keresztesek általában véve Székelynek hitták maguk közt; de ez még nem indok arra, hogy György a nemesi eredetét tanúsító „Dósa“ csa-

¹⁾ Pray, Epist. Proc. I. 85. — Katona, Hist. Crit. XVIII. 720. -- Wagner, Scepus., IV. 35. — Ugyanazon oklevél „Melchior Banckwr“ változattal is előfordul, mint a maga helyén látni fogjuk.

ládnevet ezzel fölcserélte legyen. Táborában igen sok más nemes ember volt s így a mozgalmak nem irányultak épen a nemesi hagyományok ellen, legalább nem oly mérvben, hogy a múltból mindent meg kelljen tagadni, mi ezzel összefügg.

Csupán a közszokásnak viszhangja ekként Ulászló királynak azon egyetlen levele, melyben a keresztesek „lator“ vezérét, mint „Zékel“ Györgyöt névszerént is megbélyegzi¹⁾ s az 1514.-i törvény, mely őt szintén Székely Györgynek nevezi²⁾. A királynak kellett őt ismernie, mert alig néhány hónap előtt kitüntetésekben részesítette; már pedig ily esetekben kétségkívül nagy tekintettel voltak az illetőnek családi viszonyaira is. De valamint egy század múlva német oklevelek „Bethlen Gabor“-t írtak, mert a zászlaja alá gyűlt nép untalan így s nem „Gabriel Bethlen“-nek nevezte, úgy a hivatalos kiadvány sem akadékoskodott, hogy a szerénte különben is meggyalázott családi név helyett a népiest használja.

A fölkelés évében, 1514-ben, Georgius Siculusnak írja őt a palermói Janus Vitalis³⁾, — Sechel Giorginak Giuanne Miklós⁴⁾, — Cecol Giorgionak Marino Sanuto⁵⁾, szóval a jól értesült Velencének diplomatiája. Ugyanakkor csak „bizonyos“ Györgyről tud Betinus gróf, Sforza Miklóshoz intézett levelében⁶⁾. — Zecheel vagy Zechelius a lázadás első krónikásánál, Bartholinus Riccardusnál⁷⁾, — Zeglius a Taurinus Stavromachiájában⁸⁾, — „Georgius quidam Ceculus“ Cuspinianus Diariumában⁹⁾, Zekel vagy Georgius Siculus a közel egykorú

¹⁾ Horvát: Verbőczy eml. 467. — ²⁾ 1514: I. t.-c. 3. §. — ³⁾ Marino Sanuto, II. 296. — ⁴⁾ U. o. 278. — ⁵⁾ U. o. 261. — ⁶⁾ M. Tört. Tár. XIII. 251. — ⁷⁾ Odeporicon, Fol. D2, lin. 11. — ⁸⁾ Mindjárt az Engel Monumentáihoz adott címképen is. — ⁹⁾ Bel, Adparatus ad hist. IIung. 281. l.

Szeréminél¹⁾, Georgius Zékel Siglernél²⁾, Sekel Ranzánál³⁾, Scytha Tuberónál⁴⁾, — Zeck Orteliusról⁵⁾, Seggius Ensnél, Zeckel Gradelehnsnál⁶⁾, Zeckel Brutusról⁷⁾ valamint Ricautnál⁷⁾, Zeel a Chronicon Mellienseben⁸⁾, Zägl' Jörg a Wunderzaichen szerént⁹⁾ s így tovább a legnagyobb részről, emezeknek átírójáról.

Egyesek azonban már korábban is eltalálták a helyes nevet. Először a brassai templomban levő s 1571-ig menő évkönyvek említik, hogy 1514-ben a parasztság „duce Georgio Doscha Ciculo“ kelt föl¹⁰⁾ s még határozottabb Istvánfi Miklós, midőn székelynek, családi nevén pedig Dósának mondja¹¹⁾ s így határozott különbséget tesz a népszerű és családi elnevezés közt. Követője volt Révai Péter, ki Georgius Doscha Siculust vagy Georgius, alias Zeckelt említ¹²⁾. Őket már korán átírta a mult században annyira olvasott Cserei Mihály, ha különben elvétette is a keresztnévét¹³⁾, a híres „Allgemeines Historisches Lexicon“¹⁴⁾, Benkő, Windisch stb.; mindamellett Székely Györgynek Dósa Györggyel való teljes azonosságát oklevelekkel igazolniok nem sikerült. Kővári László végre átvizsgálván a makfalvi Dósa-család levéltárát, okiratok alapján először vette föl Székely Györgyöt ezen család tagjai közé; a részletekkel azonban adós maradt. Legújabb

¹⁾ Monum. Hung. Hist. II. oszt. Írók. I. k. 57. s k. II. — ²⁾ Bél, Adparatus, 65. — ³⁾ Schwandtner: Scriptores, I. 516. — ⁴⁾ U. o. II. 329., de már Brutus (Magy. Hist. I. 299.) helyteleníti a Scytha nevet. — ⁵⁾ 1603.-i kiadás, 309. l. és Respubl. et Status Regni Hung. (Amst. 1634.) 136. l. — ⁶⁾ Hungar. Chronica. Frankf. 1665. 124. — ⁷⁾ Brutus: I. 299.; és Ricaut: Die Neu-eroeffnete Ottomanische Pforte stb. Augsburg, 1604. — 124. l. — ⁸⁾ Perz Monum. I. 278. — ⁹⁾ Ain gross Wunderzaichen stb. A müncheni kir. könyvtár „H. Eccl. 847. c.“ jegyű röpiratának 5. lapján. — ¹⁰⁾ Schwandtner, Script. I. 887. — ¹¹⁾ Hist. Regni Hung. 1724-i kiadás. 41. l. — ¹²⁾ Schwandtner, id. h. II. 702. — ¹³⁾ Dósa András-nak írta őt. Históriája. (Pest, 1852. — 20. h.) — ¹⁴⁾ Lipcse, 1730. — II. 103.

Szabó Károly tette közé Barlabási Lénárt erdélyi alvajdának és székelyek alispánjának 1507. július 17. kelt kiadványát¹⁾, mely a kurucvezér családja iránt minden kétséget eloszlatott. E szerint ő „Georgius Dosa Siculus de Makfalva in Sede Maros existente.“

Az uzapannati és makfalvi Dósa- (hibásan : Dózsa-) család legrégibb ősmert tagja Farkas, kinek fia Tamás a XIII. században erdélyi vajda volt, lakóhelye pedig Háromszék. A nemzedékrend azonban csupán a XV. század elején élt Andrásan kezdődik s jön le szakadatlan sorban korunkig. Andrásnak két fia volt : Tamás erdélyi vajda, ki a háromszéki Dálnokon folytatta tovább a családot s Ádám, ki Magyarországra telepedett át. Tamás után egy leány és két fiú maradt; a leány, Katalin, Zeyk Miklóshoz ment nőül; a két fiú pedig, György és Gergely²⁾ 1514-ben sírba vitte családjának ezen ágát, míg az Ádámtól származó másik igen kifejlődött és szélesen kiterjedt, némileg annak is jelétül, hogy a családtagoknak — főleg politikai — hibáját a kor nem boszúlta meg többé a rokonokban³⁾.

---

¹⁾ Századok, 1876. — 20. l. — ²⁾ Bartholinus Riccardus ugyan (Odeporicon, D2 lev. 6. sor) egy Jánost is említ, ki Dósa György testvére lett volna, de talán csak tévedésből Gergely helyett. Mert mégsem tarthatjuk ezt azonosnak azon Székely Jánossal, (Johannes de Zekel), kit II. Ulászló mint „homo flagitiosissimus“-t említ Szeben városához 1513. okt. 2. írt levelében (Századok, 1881. — 297. l.). Egyébírámt Gergelyt több író össze-zavarja bizonyos Lukács csal, ki szintén Györgynek testvére volt volna. Így Ranzan: Epitome (Schwandtner, I. 516.). Révai Péter, De Monarchia. (U. o. II. 702). Ortelii Chronologia (Nürnberg, 1603. — 39. l.). Gradelehnus, Chronica. (Frankfurt, 1665. — 124. l.) — Ricaut, Ottom. Pforte. (Augsburg, 1694. — 106. l.). Allg. Hist. Lex. (Lipcse, 1730. — II., 103. l.). Fasching (Nova Dacia. Kolozsvár, 1763. — II. 4.) már úgy segít a dolgon, hogy Gergelyt, „másoknál“ Lukácsot ír. A legtekintélyesebbek azonban Gergelyt írnak s így nincs okunk a Dósa-család nemzedékrendébe egy Jánost vagy Lukácsot is fölvenni. — ³⁾ V. ö. Nagy Iván, Magyarorsz. Családai, III. 363.

Györgynek atyja Dálnokon lakott s vajda volt, vagyis valószínűleg gyalogsági kapitány. Ekként ha nem örvendett is oly kittünő állásnak, mint címe után első pillanatra gondolni lehetne, de bizonyynyal tekintélyben állott Kézdiszékben, mint a vitézi rendhez tartozó fő-tiszt. Dálnok a Hargita-hegység bodoki nyulványának Rigó nevű csúcsáról eredő s a Feketeügy, illetőleg Olt rendszeréhez tartozó dálnoki patak két oldalán fekszik. A pápai tizedszedők jegyzéke szerint már 1332-ben tehetős község volt; legjobban azonban a XVI. században virágzott, mikor (1576-ban) 42 kapuból állott¹⁾. Erdős, hegyes-völgyes határában ma is barom- és juh-tenyésztéssel foglalkozik a másfélezer főnyi református magyar lakosság, mint foglalkozott — s alkalmasint még nagyobb mérvben, mikor Dósa Tamás második gyermeke s elsőszülött fia, György, ott először pillantotta meg a napvilágot, Isten szabad egét²⁾.

§ köv. II. és Orbán Balázs, a Székelyföld leírása, IV. 26. Szeréntök a genealogia így indul meg :

András					
Tamás (Háromszéken)			Ádám (Magyarországban)		
Kata (Zeyk Miklósné)	György † 1514	Gergely †	Ádám † 1540		
			Mihály		
	Tamás (Szendrőn) (Uza Ilona)		András (Makfalván)	Ilona (Nyáry Miklós)	
	Tamás (1663.) (Forgách Zsuzsánna)		Tamás (1636.) (Csontos Bora)	Anna (Pálfi György)	
	Ádám, 1666. (Nagy Bora)		ettől hosszú családfa.		

¹⁾ Orbán, id. h. III. 184. — ²⁾ Brutus (I. 299.) egyszerűen a Székelyföldnek egy jelentéktelen helyét mondja szülőföldének. (V. ö. u. o. 307. l.: „Exoriens ex obscuro loco.“ Istvánfinak könyvében (41. l.) toll- vagy sajtóhibából „Dalvok“ áll s mindamellett, hogy ily nevű helyet sem a régi, sem a mostani magyar földrajz nem ösmer, még oly tekintélyes író is hibájába esett, mint Pray (Annales, IV. 351.), vagy mint az egészben jó kritikájú Feil (a Schmidl-féle Oesterr. Blätter 1844. évfolyamában, a 4. szám mellékletén.)

Dósa tehát dálnoki születésű nemes volt¹⁾.

Még csak megközelítőleg elfogadható adatunk sincs György születésének évére. A források azonban halála esztendejében mint dicsvágyó, erős emberről szólnak róla s így föltehetjük, hogy legszebb férfikorában, életének körülbelül 40-ik évében végeztetett ki. E szerint 1474. táján született volna, Mátyás király idejében.

Ifjúságáról alig mondhatunk valamit. Atyja a vitézi rendhez tartozván, nem sokat törődött fiának tudományos neveltetésével s beérte azzal, hogy ő vele is megkedveltesse saját életpályáját. György, úgy látszik, olvasni sem tudott²⁾ s életének verses leírója³⁾ ily szavakat ad szájába:

---

¹⁾ Önként esedik ekként Horváth Mihálynak még az 1841. évi Tudománytárban (IX. 220.) tett s nagy történetében (III. 311.) csak részben igazított azon állítása, mintha Székely „nemtelen származású székely“ lett volna. Nagyon kétes Verancsicsnak (Munkái, II. 11.) azon kifejezése, hogy „Pálfi Balázs (a szegedi fejbíró) hites atyja vala nekie.“ — Mert Dósát akárhányan mondják ugyan nemtelennek, de Verancsicson kívül — tudtommal — egy sem tartja törvénytelen származásúnak. Betinus gróf, ki közvetlenül az események hatása alatt (1514. jún.) írt, határozottan „nemes családból eredőnek“ mondja. (Tört. Tár, XIII. 251) Istvánfi előadásából okvetetlenül a Dósák nemességét kell kiolvasni; nála D. György 1514-ben a lovagi rend jelvényeit és családi címerébe a levágott kezét nyeri; öcsce Gergely pedig (42. lap) rokonainak és barátainak nevezi a nemeseiket, kik ellen György indulni akart. A legtöbben mégis épen Istvánfi nyomán tették meg Dósát parasztnak, vagy Taurinust követve, ki szerint nemcsak Dósa vallotta magát szegénynek, hanem egyszer a haragvó Jupiter is így kiáltott rá:

„Gyáva te és balgább Gryllusnál, a ki a kellő
Tiszteletet mihamar feledéd Plútó felesége
És úrnője iránt, — te, ki még az imént csak ekével
Tudtál bánni s a rút ekevas vala még egyedüli
Címered . . . . .“

(Engelnél, 135. l. 512—516. v.). Ez a kritikával történetíróul is használható Taurinusnál mindenestre csupán poetica licentia, mert a katona Dósát nem nézhette földművesnek, annálkevésbé parasztnak. — ²⁾ „Mikor már az urak levelet küldtek Székely Györgyhez s azt kézbesítették neki, elolvasztatta jegyzője által.“ (Szerémi, 61. lap.) — ³⁾ Taurinus, 139. l. 83—87. v.

„Jártas nem vagyok a tudományokban; nem is értek
(Már születésemnél fogvást sem) a cifra beszédhez;
Elmondom mégis, ha reám hallgattok, a mikre
Ifjúságomban tanítottak szerzetesek, kik
Csuklyákat fölhúzza beszéltek a templomi székről.“

György együtt nevededett testvérével Gergelylyel vagy Gecővel, kit a leggyöngédebben szeretett. Öcscsének komoly, óvatos, de azért nem bátortalan természete mintegy teremtvé volt arra, hogy őt szilajabb, merészebb vállalataiban s indulatosságában ellensúlyozza, mérsékelje. Testvéri szeretetüket egészen a síríg megőrizték; az a nemes hév, melylyel — hagyomány szerint — a kuruc vezér győzője előtt mindent magára vállal, csakhogy öcscsét megszabadítsa a kínos haláltól, e testvéri szeretetnek igazi apotheosisa.

Időközben, alkalmasint atyjának halála után, a Székelyföld másik végére, Makfalvára került György.

Tündéreket említ a makfalvai székely, ha a Várhegyeséről szól. Ez a Várhegyes ott van a faluval szemben, a Kis-Küküllőnek alluvialis fő- s a belenyíló Szolokna - csermely keresztvölgyének baloldalán, egy meredek erdős bérc legmagasabb ormán. Ha nem tudja is megmondani a székely, ki vitte el onnan 1836-ban az utolsó kockakövet, megmondja, ki tette oda az elsőt. Maka székely rabonbán emelte a várat. Valamikor az ő halála után az őrség leszállt a völgybe, hogy Makfalvát alapítván, békésebb foglalkozást keressen; s a falu negyedfélszáz házában ma is földmivelésből s némi kereskedésből él a mintegy 1600 főnyi lakosság. A várat magát aranyhajú tündérek szállották meg s dal és zeneszó mellett mulatoztak, táncoltak ott a hajdani sasfészeknek begyöpesült udvarán. — Odább a Halj-megbérc fennsíkján szintén csak sáncolatokat mutogatnak már az idegennek; a vár tövében azonban, hol egy-

koron talán az űrség falva állott, cseréptörmelésekre figyelmeztetik. A régi vitézségnek nincs egyéb emléke, mint ez a sok lom s a bérceknél önfeláldozásra serkentő neve.

A makfalvai ősi kastélyból a két Dósa keletfelé könnyen elláthatott a regényes tájéknak e két pontjáig: a Várhegyesig s a Haljmegig. Régóta áll már úgy a két bérctető: megfosztva a természetnek ez izmos alkotásaira védelmül rakott, nyűgűl maradt emberi építményektől s tanulságot adva annak, ki tanulni kész. Állottak a falak, míg Maka honvédő katonái őrzék; lehullottak, elporlodtak, mikor a tündérek fényűzését kellett volna fedezniök. A bércek leemelték fejökről várkoronájukat, mikor lábaiknál a falu viskóiból ki-sugárzó emberi szorgalmat szemlélni kezdték.

S oly ifjúnak, ki egy, a köznemességet szerető s a parasztságot pártfogó nemzeti király uralkodása alatt született¹⁾ és a gyűlölt oligarcháknak tág teret nyitó Jagellók idejében serdült föl, a természet által adott ily környezetben s az életnek annyi tanulságos példája közt nem juthatott-e valóban már akkor eszébe, mit a verselő²⁾ az ő eszmemenetének állít:

„Mily nagy bűnösök a nemesek, tudjátok; az ősök
Érdemivel takaróznak; azonban örökbe kapott kard
Nem nemesít: csak igaz bátorság tesz nemesekké.
Önhittség meg erény nem jár együtt. Csak igaz, hogy
A ki magasra tör, a paloták fényét ne keresse
És a szegényt tisztelje, mivel nincs benne irigység
S mert egyedül ez emelheti azt föl a csillagös égig,
A ki fejét fenntartja az élet ezernyi bajában.“

¹⁾ Szárazajtai székely népmonda szerint Mátyás azoktól, kiknek nagyon sokjuk volt, elvette fölösleges vagyonukat s azoknak adta, kik semmivel sem bírtak. A ki azonban ezek közül ajándékát elpazarolta, azt felakasztotta. A mellett kérlelhetetlenül büntette a szegény nép elnyomóit.

— ²⁾ Taurinus, 139. l., 88—96. v.

Az ifjúban szunnyadozó őserő azonban korán rosz irányt vett s korának ferde fölfogásához alkalmazkodott. Ulászló idejében a közbiztonság áldozatul esett a hatalmas urak féktelenkedéseinek. Erdélynek nemrégiben oly vajdája volt, ki a zsarolásai miatt elkeseredett polgárokat azzal szorította sarokba, hogy „két feje legyen annak, ki Budán ellene panaszkodni akar“. Ily körülmények közt, midőn az országnak születési arisztokrátiája úgy szólván nyílt háborút viselt a vagyon emberei ellen, sok tekintetben csak viszonylagosan lesz valami bűnné, a mi rendezett társadalomban kétségbevonhatatlanúl bűn. Ha ezen, mindenesetre sajnálandó, mentséget nem lehetne fölhoznunk, úgy igen sok tiszteletreméltó családnak genealogiájából egész nemzedékeket volnánk kénytelenek kitörölni. Ott van pl. Zrínyi Miklós, Katzianer gyilkosa, vagyonának megrövidítője — s a szigetvári hős. — Őt igazolja a történelem, mert az egész nemzetre fényt árasztva esett el; Dósát — nyomban ő-utána csak említeni is visszatetszik a legtöbbszörnek. Pedig az ő ballépése nem sokkal lehetett nagyobb a Zrínyiénél; az eszme, a miért elveszett, egy néposztálynak a haza számára való megnyerése, nem sokkal méltatlanabb, mint az, mely Zrínyit megdicsőítette; csak sorsa volt hasonlíthatatlanúl tragikaibb s fő szerencsétlensége az lett, hogy csupán az a párt írt róla, mely ellen ő küzdött. S még ez is, bár szinte öntudatlanúl, hány szép vonást jegyzett föl róla!

Öt-hat év előtt jelent meg¹⁾ Héderfáji Barlabási Lénárt erdélyi alvajdának egy Szebenváros polgármesteréhez és tanácsához 1507. július 19-én kedden intézett levele, melyben a vingárdi vár bizonyos jobbágynak

¹⁾ Közli Szabó Károly. Századok, 1876. — 20—21. l.

egy szebeni polgár ellen elkövetett bűnéről van szó. Az okiratnak befejező része egészen más ügyre tér át s némileg bizalmasabb természetű. Hallotta ugyanis, hogy a közelebb múlt medgyesi vásár alkalmával több hazatérő szebeni lakos Medgyes közelében megrabolta-tott, sőt meg is gyilkoltatott; minthogy pedig mint tettesre egyenesen nemes (agilis) Dósa György mak-falvai székelyre esik gyanújuk, tanácsolja nekik, hogy egyetemenleg forduljanak nemes (agilis) Lázár András-hoz és a székelyeknek többi tekintélyes emberéhez, kérvén, ne tűrjék maguk közt egész Erdélynek ezen nyilvánosságos rablóját, hanem oly példásan büntessék meg, hogy ekként a székelyek a köztük és az orszá-gnak többi lakói közt fennálló jó egyetértést inkább erősíteni, mint gyöngíteni látszassanak.

Ezen levélben tehát leplezetlenül ki van mondva Dósára a rablógyilkosságnak vádja s e súlyos vád bizonyosan tényeken alapúlt. Abból azonban, hogy a gyanú egyenesen Dósára esett, még nem következik, hogy ennek előélete adott jogot e föltevésre; különben talán az oklevélíró sem nevezte volna őt. ép úgy agilisnek, mint a bírójától kiszemelt Lázár Andrást. Maga a „nyil-vánosrabló“-kitétel is merőben csak e bebizonyított esetre vonatkozhatik, a mi különben kétségkívül egy-maga is sötét foltot ejthet Dósa előéletén.

Mi lett a vizsgálat eredménye, idáig senki sem tudja. Valószínű, hogy a szebeniek eljártak a maguk dolgában s ha talán nem eszközölhettek is ki példás büntetést, annyit elértek, hogy távozásra kényszerítették Dósát, ki valószínűleg most ment a végházakba, hogy ott — mint korában annyi más — fényes haditettek-
kel felejtse gyalázatos bűnét.

1507. után hét évig teljes homály borítja életét.

II.

DÓSÁNAK NÁNDORFEHÉRVÁRI PÁRVIADALA S EGYÉB VITÉZI TETTEI. AZ UDVAR ELSŐ AJÁNDÉKA S ENNEK INDÍTÓ OKA. — DÓSA EGY ADÓSZEDŐNEK MEGÖLETÉSÉRŐL VÁDOLVA. — A HISTÓRIA ELLENMONDÁSA. — DÓSA KITÜNTETÉSE S ENNEK JELENTŐSÉGE. — DÓSA MINT ÁLLÍTÓLAGOS HORVÁT BÁN. — SORS, VÉGZET, VAGY VAKESET. — AZ 1514. ÉV PROGRAMMJA. — AZ UDVAR TERVEI. — DÓSA ÉS KÖSSUTH.

Simon modrusi püspök 1510 július 7. Tatán adta át Ulászlónak a pápa ajándékát, a főveget és aranykardot¹⁾; hanem a király nem akarta elérteni az ebben rejlő intést s három évre meghosszabbította a békét a törökkel. Ezt a békét azonban egyik fél sem vette komolyan. Szelim 1512. tavaszán megbuktatván atyját, Bajazetet, pasái halásztak a zavarosban s kényőkre pusztították a magyar határszéleket. Szapolyai János erdélyi vajda az 1513. év nyarán szintén saját felelősségére intézett ellenök egy jól sikerült betörést. A következők igazolták Ulászlónak abbeli aggodalmát, hogy e visszatorlás csak ingerelni fogja a törököket; s azért míg egyrésről elővigyázatra nógatta a végek kapitányait, másrészt a béke megszilárdításán munkálkodott.

Nándorfehérvárát akkor Török Imre tartozott el látni katonasággal; csakhogy „ez a lator“ — a hogy Szerémi²⁾ címezi — nem sokat adott a maga köteles-

---

¹⁾ Századok, 1869. — 556. lap. — ²⁾ Emlékiratai, 56.

ségére. A Szendrővel való szomszédság elég alkalmat szolgáltatott a magyar vitézeknek, hogy személyes bátorságukat kitüntessék s esetleg, hogy egy kis zsákmányt szerezzenek maguknak. A szendrei lovas spáhik vezére, az Epirusból származó Ali¹⁾ gyakran kikötött a magyarokkal s bizonyosan sokat ejthetett már el közülök, mert nem igen akadt, a ki vele összetűzni merjen. 1514. február 28-án, — vagyis húshagyó kedden azonban²⁾, mint már eleve meghatározott napon, egy magyar lovas százados³⁾: Dósa György szállt vele szembe. Mikor került Nándorfehérvárra, nem lehet tudni; alkalmasint csak kevéssel azelőtt, mert, a hogy most nem tűrte, úgy korábban sem tűrte volna a török leventének incselkedéseit; de már tekintélyes katonai rangja arra utal, hogy jóval azelőtt is szolgált a végeken.

Párviadaluk a Nándorfehérvár alatt elterülő mezőn folyt le. Ezen mező — írja Tubero⁴⁾ — az egymástól 20,000 lépésnyi távolságra levő Nándorfehérvár és Szendrő közt elterülő műveletlen síkság. Szerémitől eltérőleg ő úgy adja elő a dolgot, hogy a fehérvári magyarok egy alkalommal megpillantván a törököket, azonnal ellenök indultak; de mikor már-már megmérkőzésre került a dolog, előugratott pompás lován a törökök vezére s előkiáltotta a magyarok parancsnokát. „Számbavehető haszon reménye nélkül — mondá — minek civakodnánk mi egymással? Hiszen mi zsákmányt ejthetnénk mi a ti síkságotokon, melyet a folytonos háború úgylis elpusztított? A sarcolás úgylis hiába-

---

¹⁾ Verancsics szerint (Munkái, II. 5.) „Erded beg.“ — ²⁾ Brutus szerint (I. 300.) „a mult években.“ Verancsics szerint (II. 5.) „farsangban.“ Szabó (Századok, 1876, 19. 1.) húshagyó keddet tollhibából teszi jan. 28-ra. — ³⁾ Istvánfi szerint egy lovas csapatot vezérelt. — ⁴⁾ Schwandtnernél, II. 329.

való lévén, nem jobb volna-e, ha inkább a harci dicsőségért verekednénk? Ha tehát, magyarok, valamelyikőtök szeretne kitenni magáért s van egy kis bátorsága: álljon a középre s vívjon meg egymagammal!“

Felforrt erre a Dósa vére, mert magyar ember nem egykönnyen tűri az idegennek hengegését, de meg — folytatja Tubero — különben is szemet vetett a töröknek szép lovára és¹⁾ menten sarkantyúba kapta a magáét. Egyoldalt magyarok, másoldalt törökök képezték a nézőközönséget. A két vitéz lándsával rohant egymásra, majd kardra kaptak s a küzdelem hevében Dósa oly roppant csapást mért Alira, hogy annak páncélos jobb karját egyben levágta s az elbizakodott törököt megölte. Míg Dósa őt fosztogatta, Alinak lova Fehérvár felé iramodott; ott azonban elfogták s a parancsnokhoz vezették. Dósa hazatérve, szerette volna megtartani a török lovát, mert nagyon illett az övéhez; 300 aranyért azonban mégis csak lemondott róla a parancsnok javára.

Így beszéli ezt a hagyomány.²⁾

Valóban egyszerű párviadal volt-e az, vagy több annál, olyas fegyvertény, mely a fontos végházat nem csupán egy katonának hengegésétől, hanem egyúttal egy veszélyes szomszédságnak zaklatásaitól is megszabadította, azt, mint Dósa életének annyi más mozzanatát, bajos volna földeríteni. Actualis jelentősége mindenestre abban állott, hogy a szendreieknek portyázó kedvét egyelőre lelohasztotta.

Különben alig magyarázhatnók meg magunknak azt a kitüntetést, melyet az udvar ezen idáig rossz hir-

¹⁾ „A várparancsnok engedelmeből“ — teszi hozzá Brutus, I. 301. —

²⁾ Istvánfi, id. h. — Szerémi, 57. — Tubero, II. 329. — Brutus, I. 301. —

nevű embernek készített. A becsületén korábban esett csorbát már eléggé kiköszörültnek lehetett tartani; mert személyes bátorságának nemcsak ép most említett példájára, hanem más hasonló esetekre is hivatkozhatott, a hol a törököt szintén meggyőzte.¹⁾

A kormány, mint mindig, most is adósa volt a nándorfehérvári őrségnek; ezt tehát azzal a dicsóséggel ügyekezett kárpótolni, hogy legvitézebb tagjának, Dósának nagyobb tekintélyt adott. Némelyek²⁾ szerint egyenesen Dósa követelt magának jutalmat s ő-maga kért ajánló levelet a fehérvári parancsnoktól, hogy a királynál jelentkezhessék³⁾, nagyobb igazság kedvéért Alinak levágott karját is magával vevén Budára⁴⁾. A poetica licentia⁵⁾ azt mondja erre, hogy

„— Látván Székely a sokszor ohajtott és valahára
Föltetszett napot: elvetemült lelkét a kegyesség
Mázával fűdi és Budavárba siet veszedelmes
Szárnyain, a mikkel betakarjon mindeneket majd.“

Egy más forrás⁶⁾ nándorfehérvári tette és megjutalmazása közé még egy epizódot helyez, mely ismét foltot ejtene a székely vitéz emlékéen. E szerint ugyanis ő nagy kegybe jutott a királynál, ki azonnal jelentékeny összeget utalványozott neki. A kincstartó azonban, Telegdy István, halogatta vagy épen meg is tagadta a fizetést. Az utóbbinak kellett történnie, mert a türelmét vesztett és csalódott Dósa boszújában nem-sokára megölt egy királyi adószedőt (regius exactor) s attól 3000 darab aranyat elrabolván, még azzal is

¹⁾ Négyet említ az Odeporicon, D₂ levél, 12. sor. „Sokat“ Gradelehnus, Hung. Chron. 124. l., ki szerint Székely „sich oftmals wider die Türken tapfer gehalten und derselben viel erlegt hatte.“ Ortelius is (Chronologia, 39.) Dósa többszörös győzelméről szól; hasonlóan a Resp. et Status Hung. (Amst. 1634. — 136. l.) — ²⁾ Pl. Szerémi, Istvánfi. ³⁾ Tubero, II. 330. — ⁴⁾ Szerémi, 56. — ⁵⁾ Taurinus, 130. l., 45–48. v. — ⁶⁾ Bartholinus, id. h.

fenyegetőzött, hogy a törökhöz szegődik.¹⁾ — Ez az udvart nagy aggodalomba ejtette. Attól kellett félnie, hogy Dósa Nándorfehérvárat, az ország legfontosabb határvárat, az ellenségnek megnyitja. Megajándékozta tehát őt 200 darab arannyal és két aranyos-ezüstös szerszámú lóval.²⁾

Azonban ha csakugyan tudják Budán, hogy Dósa egyszerű székely, kinek összes nemessége székelységében áll: mire való lett volna az a sok cikornya? „Erdélyországnak nyilvánságos rablója“ újabb rablógyilkosságot követett el: miért nem végeztek vele, mint különben is katonával, rövid úton, — miért ki-mélték annyira életét? Vagy oly előkelő helyet foglalt tehát el az őrségben, hogy a büntető igazságszolgáltatás keze egykönnyen el nem érhetette; vagy — nem követte el a gonosztságot, melyről vádolják. Ha magas állása volt, azt — a kor divatja szerint — már csak mint nemes ember foglalhatta el s így nem volt rá szüksége, hogy kegyes biographusai homo novust, egy modern Mariust csináljanak belőle s ennek oly nagy fontosságot tulajdonítsanak; ha pedig nem követte el a szóban forgó tettet — hát akkor mi természetesebb, mint hogy ne terheljünk új gyanúval egy amúgy is félreösmert embert.

Szinte szerencse, hogy Bartholinus Riccardus abban a 84 sorban, a mit az 1514. évi kereszteshadjáratról s annak vezéréről írt, más mendemondát is a történeti igazságnak fényes öltözetébe bújtatott s ekként — mások nem támogatván állítását — fölment attól,

---

¹⁾ Bartholinus, id. h. D₂ levél, 12—17. sor. Sokkal valószínűbb Szerémi (59. l.) előadása, ki szerint ilyesmi akkor történt, midőn Dósa már fővezér volt s mikor a dolog a hadának ellátásáról gondoskodni tartozó hadvezért nem terhelheti annyira — ²⁾ Bartholinus, id. h. 17—19. sor.

hogy a görcei bíbornok páterének epizódjánál tovább időzzünk.

S ezt annál nyugodtabb lélekkel tehetjük, mert Dósa, a törökkel való párba után, — hívatta, vagy saját jószántából, fölmenvén Budára, önérzetes voltának igen érthető jelét adta. A csanádi püspök, Csáky Miklós, ugyanis a nála jelentkező vitézt erősen megdorgálta; mire ő — az emlékiró szerint — „nagyon felindult, mert ilyen katonához méltatlan szavakkal még senki sem támadta meg“¹⁾ — s keservesen panaszkodott Bakocs Tamás bíbornoknak a püspök eljárása ellen. A főpap pedig azzal felelt, hogy — kezébe adta a keresztes sereg fölött való parancsnokságot.

Az ellenmondás itt ismét szembeszökő.

Dósának önérzete nem lázadhatott volna föl, ha egy, közvetlenül feljövele előtt elkövetett, gonosz-tettét hányja szemére a püspök; sőt több mint valószínű, hogy ez esetben el sem mert volna menni a fővárosba. De fájhatott neki, hogy akkor is régebb botlásait emlegetik, mikor elég új érdemet szerzett már a mult tévedéseinek felejtetésére s mikor annyian voltak az országos nevű férfiak között, kik nem vették maguknak azt a fáradságot, hogy a becsületökön hasonló erőszakoskodások által valaha ejtett csorbát, mint ő, kiköszörüljék.

S ha még oly nagy lett volna is a kornak romlottsága: állítólag ily nyilvánosak, ennyire szembeszökők lévén Dósa előéletének árnyoldalai, — csakugyan közszájon forogván a szebeni kereskedőn s a királyi adószedőn, de főleg ez utóbbin, elkövetett rablógyilkossága, — már mégis csak képzelhetetlen dolog,

¹⁾ Szerémi, 56.

hogy a király s rá nyomban a bíbornok annyira kitüntessen egy férfiút, ki tegnap még gazember, paraszt és alsóbbrendű katonatiszt volt; ma pedig legyen hírneves, nemes és egy, az ország védelmére az imént kötött béke ellenére is, tehát igen válságos körülmények közt összetoborzott nagy sereg fővezére.

A kitüntetés különben abban állott, hogy a király — a bíbornok közbenjárására — kétszeres zsoldot, arany láncot, arannyal gazdagon kivarrott bíbor ruhát, sarkantyút és kardot adott neki: tehát a lovagrendbe emelte s mindezen tárgyakat — szokás szerint — sajátkezűleg nyújtotta át neki. Továbbá egy faluval adományozta meg, mely valahol Nándorfehérvár és Temesvár közt feküdt és tekintélyes lehetett, mert 40 kapuból állott. Végre megújította, illetőleg kiegészítette családjának előbbi, — idáig ösmeretlen címerét, a mennyiben nándorfehérvári bravourjának örök emlékezetére megengedte, hogy abban egy karddal levágott vérző kart viseljen¹⁾. Ezenkívül, vagy talán zsoldjába betudva, még kétszáz aranyat is utalványozott neki²⁾.

Ezen részletekben az aranylánc és bíborruha oly elsőrendű megkülönböztetést fültételez, mely koránsem lehet azonos a lovaggá-üttetésnek egyszerű tényével s mely Dósának, szerencsésebb körülmények közt, utat nyithatott volna a legkiválóbb méltóságokra, hol tehetségeit érvényesítse. S annál ragyogóbb színben tűnt volna föl, mert egyelőre alig tarthatott attól, hogy az érdemszerzés tág mezején versenyre kél vele valaki; a jók előismerésére tehát minden bizonynyal számíthat vala.

---

¹⁾ Istránfi, 41. — ²⁾ Szerémi, 56. — Ortelius (39. l.) ellenben azt állítja, hogy többszörös győzelmeiért Dósa semmit sem kapott. — Verancsics (II. 6.) 400 aranyat említ s György vitéz azon való búsultában vevé föl a keresztet, mert ezt nem kapta meg.

Nem emlékezik róla egy történetíró sem, de Marino Sanuto világkrónikájában¹⁾ van Moro Jánosnak egy 1514. július 10. kelt levele, mely Dósát, midőn a keresztes hadaknak vezetését átvette, horvát bánnak (Bani Croatia) mondja²⁾. Ha ez elszigetelt adatban volna valami valószínűség s ha nem tudnók, hogy abban az időben Beriszló Péter volt a horvát bán, úgy Dósa csakis ezen kitüntetése után nyerheté méltóságát; s lehetne azzal érvelni, hogy a keresztes hadakat, melyeknek kapitányául őt jelölték ki, valóban a délnyugati részekben, Dalmátiában akarták alkalmazni. Akkor pedig valóban nem lehetett volna közönyös körülmény, ha Horvátország oly politikai és katonai főnökek engedelmeskedik, ki ezen területet, mint egy fölkelő sereg vezére, a hadműködésnek mintegy alapjául használja. S a kétkedésre való némi hajlandóság mellett esetleg még azon körülmény is gondolkodóba ejthetne, hogy Ulászló — a mozgalmaknak más irányba-tereltetése

---

¹⁾ Id. h. 257. — ²⁾ Ugyanezt állítja Orbán Balázs, id. h., III. 184. — Talán ezen „Banus de Croatia“ címből keletkezett a német „Wunderzaichen“ (1514.) mysticus Banckwr, vagyis bánkúr neve, mely a kereszteseknek Melchior Banckwr nevű, Székely Györgytől különböző (de ezzel egy-testvér) vezérére vonatkoznék. Egy ilyen Bánkúrat azonban ép oly kevésbé ösmer a magyar történelem, mint egy Melchior Banssert; (Die Auffrur stb. 5. l.) s így az egészet egyelőre helyesírási hibának, vagy rosszül-értesültségnek kell tulajdonítanunk. Ép ily tarthatatlan a Szt.-István-Társulat Encyclopaediájában (VII. 496.) a Dósáról szóló fejezetben V. J. által tett következő állítás: „Az 1514.-i mozgalmakban a kuruchadak élére állított épén azon ember, a ki előbb kir. biztos minőségében a végből küldetett a királytól az erdélyi részekre, hogy azoknak állapotát rendezze.“ S hivatkozik Fejér Codex Diplomaticusa (mely amúgy is csak 1439-ig megy) IV. kötetének II. füzetére, lapszám nélkül. Ott s a többi kötetben azonban szó sincs Dósa vagy Székely Györgyről, kit talán Davsa mesterrel zavart össze a cikkíró. Adata különben rendkívüli fontosságú volna és csak azon kellene csodálkoznunk, hogy — állítólag Fejér gyűjteményében oly sok éven át forogván közkézen —, végkép elkerülte volna más kutatók figyelmét.

után — a valkóiaknak azt parancsolta, hogy ne a bán, hanem a nádor mellett keljenek föl. Ez azonban természetes, mert Valkó akkor még Magyarországnak közvetetlen része volt.

Igaz ugyan, hogy Dósának sarkantyús-vitézzé lett üttetése óta oly rohamosan fejlődtek az események s Dósa személyes viszonyai oly meglepő gyorsasággal alakultak át, hogy az eseményekről nem naplószerűen, hanem csak azoknak lezajlása után egyszerre író kortanúk még igen fontos adatokról is megfeledkezhetnek; de mégis feltűnő volna, ha éppen Dósa bánságát illetőleg hallgatnának ily egyetemlegesen. Ekként Moronak említett tudósításában a Dósa méltóságára vonatkozó részt oly tévedésnek kell vennünk, a milyen a hírek özönében egykorúaknál is mindig és mindenütt előfordúlhat.

Dósa különben azon az úton járt, a melyen előtte már sokan célhoz jutottak. A telivér oligarchák talán prűszkültek volna egy kicsit, de hagyták volna őt fokról-fokra felebbhágni a címeknek és kitüntetéseknek lépcsőjén. Rájok nézve ugyan nem nagyon dicsőséges, de annál kényelmesebb lett volna ez. S ha a Mátyás korabeli homines novi-k Ulászló korában már meggyökeresedett büszke arisztokraták lehettek, miért ne túrték volna maguk közt Dósát, kinek családja úgy sem tegnap kezdődött, csak hogy nem szerepelt még eléggé? Szinte örültek dicsvágyának. Előléptetéseit senki sem akarta akadályozni.

„Sors, végzet, vagy vakeset?!“¹⁾

Történelmi nevezetességű lett Dósa személyes bravourja a divatjamúlt katonai érdemeknek ezen gyászos idejében. De nem félt tőle senki.

---

¹⁾ Istvánfi három szava, 41. l.

Az évet, mely őt politikailag szülte, még e kor egyik poétája¹⁾ is egy kis idylllel vezeti be :

„A rózsás nap ezerre menő évig ragyogott már
 És ötszázada múlt, hogy Mi-Urunk született
 S kétszeresen hétszer járult a december ezekhez,
 A hogy az erdőség lombja sötétleni kezd;
 Kinn a mezőkön enyelgve fuvallnak a déli szelek már,
 Harmat csillog a rét szép, puha, zöld füvein . . . .“

Hanem 1514. kora tavaszán sok olyan történt, a mi roppant kritikus színben tüntette föl a melegedni kezdő esztendőt.

Béke a törökkel.

E békének fölbontása.

Kereszteshad a török ellen.

A nemesség ellenszenve e had iránt.

A kereszteshad a pórság szolgálatában.

Belháború.

Törökbarátság pártérdekből.

A nemesség győzelme.

Boszú az egyéneken.

Boszú a néposztályon.

A köznemesség a királyi tekintély romjain.

Pedig mikor az erdőségeknek lombjai zöldülni, a napok enyhülni s a rétek, mezők virányai fejlődni indultak, az 1514. év tavaszán mindenki más programmot várt az esztendőtől. Azt hitték, megköthetik, vagy inkább megújíthatják a békét a törökkel s azután élnek tovább a megszokott, egyforma, megunt, de meg nem másítható elégedetlen hangulatban.

A békét megköttették ugyan, de föl is bontották. Az 1444. évi békebontókat aránylag csekély büntetés

¹⁾ Martinus Thyrnavinus : Opusculum ad Regni Hungariae Proceres.
 D4 levél, 23—28. sor.

érte: Várna s egy kis interregnum. — A hetven évvel későbbi békerontókat sokkal óriásibb végzet sújtotta s oly égető sebet ejtett a hazán, melyre századokon át nem kínálkozott ír. Politikailag nonszenssé lett egy néposztály, mely bukásában magával rántotta a nemzeti önállást. S nemzeti önállását részben igazán csak akkor nyerte vissza a magyarság, midőn az 1514-ben elejtett néposztályt ismét megnyerte a maga ügyének az által, hogy azt rehabilitálta, sőt emancipálta.

Dósa neve borong a korszak kezdetén, — Kossuth neve ragyog a korszak végén. Különböző eszközű, célú és sikerű férfiak mindketten s oly más módon élnek a nép történeti tudatában!

Ez a nép mit sem tud azon emberről, kinek bukása az ő rabszolgasága lett. De minden magyar államférfiú közt legjobban ösmeri az 1848.-ki törvények írójának nevét.

A magyar nép sohasem követett tömegesebben egy forradalmi vezért sem, mint Dósát, midőn jogok nyeréséről — s mint Kossuthot, midőn nyert jogok meghálálásáról volt szó.

Valjon, ha Dósa a katastropha után életben maradhat, oly válságos körülményeket, mint pl. a mohácsi veszedelem, dynastia - változás stb. nem ügyekezett volna-e fölhasználni, hogy elveit diadalra juttassa s oly mostohán bánt volna-e vele a közvélemény akkor is, mint az adott viszonyok közt, midőn a mily gyorsan feltűnt, oly gyorsan kellett buknia is, úgy, hogy nem növelhetett magának egy nemzedéket?

Időre van szükség, hogy egy név jelszóvá izmosodjék. Más nevek túléltek a küzdelmeket s még a dynastikus világban sem veszték nymbusukat. Dósa (mily szentségtörés e párhuzam!) nem láthatá higgadni

a kedélyeket, melyek legalább a csöndes elmélkedések idején latolgathatták volna meg az általa az események viharában fölvetett eszméket; őt magát is elsodorta a dolgok fordulata és semleges helyekről nem korrigálhatta a közvéleményt.

Egygyel több ok, hogy forradalmával foglalkozzunk.

III.

BAKOC, A PARASZT BÍBORNOK. A KERESZTES HADJÁRATOK
ESZMÉJE. A HONVÉDELEMNEK EGYOLDALÚSÁGA ULÁSZLÓ
IDEJÉBEN. AZ ÚJ SZULTÁN ÉS AZ ÚJ PÁPA. BAKOC SEGÉLY-
SÜRGETÉSE X. LEÓNÁL. ENNEK SZÍNTELEN FELELETE. BA-
KOCNAK PÁPAI LEGÁTUSSÁ VALÓ KINEVEZTETÉSE ÉS FÖL-
HATALMAZTATÁSA A KER. HADJÁRAT HIRDETÉSÉRE.

Hogy is juthatott eszébe az országnak, hogy béke
idején háborút indítson a törökre?

Kevés ember tudta az okát; a nép „tudta“¹⁾.

„Levelet írtak Tamás érsek után, hogy menjen
pápaválasztani Rómába. Megmutatja ez a levelet a
királynak, az pedig magához rendeli Temesvárról Bá-
thory Istvánt, Lőrinc herceget s Erdélyből a vajdát,
Szepesi Jánost. A hogy megjöttek, másnap a király
elébe mentek a tanácsba.

Tamás mint legöregebb, ülve mondja, hogy „Isten
jóvoltából Rómába kívánnak engem a pápaválasztásra.“

„Az bizony — feleltek — a magyarok s a ma-
gunk becsületére válik.“

„Nem volna-e jó, ha Rómából búcsúérővel elhoz-
nám a szent keresztet, a mi legistenesebb újság volna
a török ellen?“

„De bizony jó lesz, tisztelendő Atyánk! Ne is
tegyen máskép. Egyéb címei mellett úgyszint konstanti-
nápolyi patriarchának írja magát“²⁾.

---

¹⁾ Szerémi elbeszélése szerint, 52—55. l. — ²⁾ Még 1508. lett azzá.

„Én is épen azért akarom.“

Roppant fénynyel, szolganéppel indult azután Rómába, hol ünnepélyesen fogadták s ő nagy pompát fejtett ki. Három napig vendégelte a bíbornokokat. „Ő legyen a pápa!“ kezdték mondogatni. „De már csak olasz legyen, mint annak előtte“ vélték mások. „Menjünk a tanácsba és szavazzon mindenki“ felelte az esztergomi.

Összeveszett a közben a vén Györggyel, ki öregebb volt nála, időre nézvést pedig ő, a magyar, volt a második.

„Elmehetsz te a te gazdagságoddal — pörölt vele egyebek közt az öreg; — van annyi pénzem, hogy Rómának minden földét bevethetném vele.“

Tamás is visszavágott neki: „Nekem meg van annyi ezüstöm, hogy két esztendő alatt sem verné ki kétszáz pénzverő“¹⁾.

De csak megszavaztak azután s mikor összeszámlálták, hát csak egy szavazaton múlt, hogy nem a magyar lett a pápa.

„No, ha én nem leszek, te se leszel“ mondta volt Györgynek s társaival arra voksolt, ki fiatalabb volt mint a kettejüknél.

Így lett meg X. Leó.

Négy évig járt oda Tamás. 1514-ben indult hazafelé. Szerették volna elveszteni az olaszok, hogy osztzkodhassanak javain; ő azonban megparancsolta étek-

---

¹⁾ Hasonlít ehhez a következő adoma: Egyszer ebéd volt Bakocsnál. Báthory, a somogyi Kára ura, azzal dicsekedett, hogy neki oly kára van, a miből szép hasznót lát. Ország, Gyöngyös ura: hogy még a kutyái is gyöngyösen járnak; Újlaki, Parasznya ura: hogy parasztjai filléreiből 6000 arany jövedelmet húz. „No, nekem meg — fejezte be Bakocs — akkora kemencém van, hogy az urak minden jobbágyaikkal elférnének benne.“ Csakugyan övé volt a 3800 hektárnyi Kemence Hontban.

fogóinak és szakácsainak, hogy résen legyenek és vigyázzanak. Egyszer halakat kapott ajándékba s mikor megtisztították, akkor látták, hogy skorpiók vannak bennök. A hogy ezt megmondták Tamásnak, megparancsolta, hogy a piacon mindent vásároljanak össze.

Mikor hazajött, az egész ország örvendett, hogy a pogányság ellen a vörös keresztet kihozta. Mindenki készítgette a fegyvereket, hogy elfoglálja patriarchaságát, Konstantinápolyt.⁴

Több mint bizonyos, hogy Bakocs életírója, Fraknói Vilmos, kissé más részleteket fog nyújtani az előzményekről. De hát a nép így tudta s a nép felfogásában mindig rejlik valami tanulság. Bakocs pedig már csak azért is nagy ember volt, mert sorából emelkedett a bíbornokságig. „Engemet, ki gunyhóból és közrendű családból, alacsony, vagyis nem-nemes szüléktől származtam, egész a bíbornokságig magasztalt föl a kegyes gondviselés“¹⁾).

Korai dolog volna azt állítani, hogy Bakocs azért volt olyan népszerű, mert udvaronc létére az urak által sakkban tartott király érdekében egy, a mily erélyes, ép oly sajátságos eszközt választott nem a töröknek, hanem az oligarchiának megfékezésére. Mi igazolja e szándékát s ha csakugyan kedve telt volna is egy kis palotaforradalomban, mi biztathatta volna őt sikerrel?

Keresztes hadjáratokat ő előtte is látott Magyarországon s az ily vállalatoknak lelke máskor is csak az alsóbb néposztály volt; de emelkedett-e azért politikai tekintélyben, szerzett-e magának újabb jogokat, változott-e sorsa valamiben? — Bizonyosan nem.

Ha nem az Bakocs célja, mint a mit nyíltan be-

---

¹⁾ Kandra Kabos közlése az egri káptalanból. Századok, 1875. 136. l.

vallott, kétségkívül máskép fog a dologba. Ha tervei szerint folynak le az események; ha az ő akaratával lép Dósa a forradalom terére, nem veszi el a fejét és semmiesetre sem ejti ki kezeiből a vezetés gyeplőjét. Bakocs ez alkalommal ismét azon történeti alakok közé kerül, kiknek terveit — az utókor szövi. Már egykorúak oly célzatokat tulajdonítottak neki, melyek eszébe sem juthattak.

Az ő álláspontja következetesen az maradt, a mit már 1493-ban elfoglalt, az udbinai vereség hírére. — Ha a nemesség tovább is féktelenkedik, civódik, a senkitől sem védett ország okvetetlenül zsákmányúl esik a mind előbbre nyomuló töröknek. A föladat tehát az erők egyesítése s a törvényes alapra való helyezkedés. — Mindkettő azt eredményezte volna, hogy a honvédelem a maga régi jeles voltában éledjen újra.

S mi történt?

1498-ban meghozták a 15—22. törvénycikket, mely a honvédelmet a király nyakába akasztja s le szállítja a katonaállítás hányadát, 20 kapu helyett 36-tól adatván egy jól fölfegyverzett lovast.

1500-ban megalkották ugyan a 21. törvénycikket, de egy kis idő múlva némi pénzváltással ügyekeztek szabadúlni a személyes fegyverfogás terheitől.

1504-ben a 24. cikk kötelezi a főpapokat, hogy csapataikat azonnal az első sorban mozgósítandó királyi zsoldosokhoz küldjék, míg a fő- és köznemesség csak akkor megy segítségül, ha amazok az ellenséggel már egyáltalán nem bírnának meg.

Az 1507-iki 6. törvénycikk is eszébe juttatja a királynak, hogy az ország védelmére régi szokás szerint ezer lovast kell tartania; de megfélekedzik a ma-

guknak időközben oly kényelmes helyzetet biztosított urak kötelességeiről.

A Corpus Jurisban képviselt legutóbbi négy országgyűlés tehát nem intézkedett azzal az erélylyel, melyet az egyre fenyegetőbben alakuló körülmények közt ki kellett volna fejtenie. — S mert az általános demoralisationak ezen korában a közszellem hathatós nyilvánulásától semmit sem lehetett várni, sokan abban a nézetben voltak, hogy egy törökellenes vállalatnak nem politikai, hanem vallásos színezetet kell adni, bár tudhatták volna, hogy a XVI. század második tizedében a pápai tekintély nem oly erős többé, hogy egyedül csak az és úgy történjék, a mit és a mint Róma akarja. De Capistrannak sikerei oly élénken foglalkoztatták még az emberek emlékezetét, hogy Ursus de Ursinis pápai legatus már 1494-ben csak az ő példájának követése által remélt célt érni s ha nagyon népszerűvé vált tervét már akkor nem foganatosították, ezt csak annak kell fölírni, hogy az udvar első sorban az urakban találta legveszedelmesebb ellenségeit, a kikre azonban, mint 1289-ben a király kúnjaira és tatárait az esztergomi érsek, csak mégsem küldhetett kereszteseket.

Néhány év múlva azonban épen azok egyengették egy ily vállalatnak útját, kik első ízben talán legnagyobb részesei voltak, hogy az egész dugába dőljön. Mikor ugyanis a törököknek jogot s költészetet kedvelő, az európai szokásokhoz símulni akaró szultánját, II. Bajazidet fia, Szelim, ismételt lázadások után letette és — mint hiszik, — orvosa által meg is mérgeztette, 1512-ben Szelim lépett a trónra s ez egyelőre Perzsiával és az egyiptomi mamelukokkal kezdett foglalkozni. A nem mozgósított határszéli csapatok azután a szomszédokat háborgatva küzdöttek az unalom ellen s így

nem-egyszer alkalmatlankodtak a magyaroknak is. — April 24-én történt a konstantinápolyi forradalom s a törökök nemsokára Szrebernik-várat is elfoglalván, nov. 23. Ulászló már sorban fölszólítottatta a kir. városokat, hogy járuljanak egy általános hadjárat költségeihez s a következő év elején még a hadnak személyes vezetésére is kész lett volna már. Mindamellett igen rossz néven vette Szapolyaytól, hogy saját felelősségére 1513 nyarán berontott volt Szörénybe s azért, ha nógatta is fegyverre a végek kapitányait s ha fegyveres segítség kieszközlése végett már korábban Rómába küldte is Bakocsot, a háborút, a mennyire lehet, kerülni akarván, Czobor Mártont még augusztusban útnak indította Konstantinápolyfelé, hogy a békét megújítsa; a mi ennek sikerült is. De Bakocs szintén látszó sikerrel oldotta meg föladatát. 1513. július 15. északkeleti Európának szentszéki követéül neveztetvén ki, fölhatalmazást nyert, hogy a török ellen Magyarországhban keresztes hadjáratot hirdethessen¹⁾.

Mikor ugyanis a bosniai pasa Szokolt, Cottorit, — Szreberniket stb. azon való boszújában, hogy Beriszló Péter veszprémi püspök s Horvát- és Dalmátország bánja Dubicánál (az Unna mellett) és Bányalyukánál egy török csapatot tönkre tett, elfoglalta: a magyar kormánytanács sürgős megbízatással küldte Márton kalocsai éneklő kanonokat Rómába, hogy Tamás bíbornokot a szüntelenül fenyegető veszélyre figyelmeztetve, általa a pápától pénz- és fegyverben adandó segítséget eszkö-

---

¹⁾ Török: Magyarország Prímása (Pest, 1859), 151. l. — Kerékgyártó (Magyarok Életr. I 86. és Hazánk Évlapjai, 353.) szintén 1513. júl. 15-re teszi a pápai bullának keltét és pedig Jászaynak a Tudománytár 1842. évi IV. füzetében megjelent cikke alapján. Abban azonban a pápai bullának keltéről nincs szó.

zöljön ki¹⁾). Bakocs valóban tevékenynek mutatkozott²⁾, mert „látta a veszélyt, mely a kívülről henyeség, belülről pazarlás és fősვნყség által az idő szerént megromlott magyar hazát fenyegeti.“ Egy II. Gyula, ki a roskadozó pápai hatalmat amúgy is még egyszer Európa élére akarta állítani, kevés magyarázat mellett is jól felfogta a hátrányt, mely Magyarországnak magárahagyatottságából az egész művelt Európára háromolnék s még annyira elfoglaltatva is gondoskodni óhajtott a kereszténység sorsáról. Pénz és zsoldos katonaság. Erről kellett gondoskodnia. Mielőtt azonban tehetett volna valamit az ügy érdekében, 1513. febr. 20 elhúnyt.

Nem ügyelve azon a kortársak, sőt maga a kalocsai érsek által is köröztetett mendemondákra, melyek Bakocsnak a tiara után való sovárgását hol sejtetik, hol nyíltan gúnyolják s mely — netán létezett vágyaknak teljesülése — melleleg legyen említve — magyar szempontból még azon esetben is kíváncsatos lett volna, ha újabban néhányan úgy gondolkoznak is, hogy Bakocs, mint pápa, szintén nem bírt volna elég erélylyel a törökök ellen való komoly intézkedésekre, — csak egyszerűen érintjük, hogy márc. 11-én — Bakocs szóba sem jöven³⁾ — Medici János lett pápa s ő X. Leó név alatt elhíresült, mint a tudományoknak és művészeteknek hatalmas pártfogója — sőt ez által szolgáltatott ürügyet a reformatió régen lappangó vágyának; de elhíresült mint békés természetű férfiú is, —

---

¹⁾ Fessler, V. 889. — ²⁾ A részére Ulászló által a pápával való közlés végett küldött levelet l. Brutusnál, M. Hist., I. 199–206. l. — ³⁾ Nagy Iván (Magyarorsz. Csal. I. 101.) szerént 10 szavazatot kapott. Eféle mesék ellen (a Conclave di Leone X. — I. k. 171. l.) alapján nálunk először Török J. szólalt föl határozottan. (Magyarorsz. Prímása. 143–4. l.)

a minek a török hatalom fenyegető volta miatt senki sem örülhetett.

Ariosto, Macchiavelli, Raphael, Michel Angelo s az általuk akkortájt képviselt renaissance jobban foglalkoztatták kedélyét, mint a török ellen való prózai készülődés. S a tudományoknak és művészeteknek pártolása sok pénzzel jár. Kincstára kiürült, — értéktárgyait uzsorásoknál zálogosította el; a fejedelmek nyílt háborúban állottak egymás ellen s nagyon keveset, vagy épen semmit sem gondoltak Magyarországgal¹⁾. Még jó, hogy felbomlott a „szent frigy“, mely a pápát Velencének és kath. Ferdinándnak szövetségében a francia háborúba bonyolította. — De így is azok viszálykodtak, kik hazánk érdekében valamit tehettek volna. A pápa még a török ellen való küzdelem eszméjét is csak annyiban pártolta, a mennyiben nem akarta a klasszikus földeket az ő barbarismusuknak kitenni. S így ugyan szívesen járult volna erejüknek megtöréséhez, de a más célokra szánt pénznek említése nélkül²⁾.

Ulászló azonban az egyházi tizedeknek fölhasználására gondolt s, mint már említettük, Márton kanonokot küldte Rómába. A magával vitt egyik levélben³⁾ a király ugyanis figyelmeztetvén Tamást a pénzügyi állapotoknak zilált voltára s az ebből főleg a végvárakra háromolható hátrányokra, az ígért pénzsegélynek megstürgetésére kéri őt. A másik a pápának volt szánva. Mint Krisztus vallásának képviselőjét, mint erényeiről és bölcseségéről már első gyermekkora óta híres férfiút szólítja őt fel, hogy — mit elődei részben elhanyagol-

---

¹⁾ Istvánfinál Bakocs alantabb közlendő beszéde. — ²⁾ A Guthrie-Gray-Gebhardiféle „Allg. Weltgeschichte“ (52. kötet, 370. l.) e részben nagyon is sokat látszik tulajdonítani annak, hogy Leó Görögország uralmára (?) vágyott. — ³⁾ Közli Pray, Annales, IV. 348.

tak — foglalkozzék a magyar ügygyel; mert ez sok nemzetnek és népnek közös ügye. Épen a pápának nem szabad megfélekezniük arról, mily érdemeket szereztek a magyarok a kereszténység védelmében; mert szóval és írásban főleg ők mondogatták azokat a kereszténység legkiválóbb és legbátrabb előharcosainak, mint kiknek emléke, a törökön nyert nagyszerű győzelmeik folytán, minden nemzet évkönyvében ott ragyog stb. Támogassa hát a pápa a magyaroknak a szent ügy érdekében kezdett háborúját s ne vonja meg tőlük segítségét, melynek alakját is érinté a király¹⁾.

A pápa a bíbornokok testülete elé terjesztvén a dolgot, 1513. szept. 5. igen kegyesen felelt.

„Olvasván, úgymond, hozzám s bíbornoktestvéreimhez intézett leveledet, melyben elmondod, a török készülődéseinek következtében mily veszély fenyegeti magyar királyságodat s követedet Márton kalocsai érkanonokot is kihallgatván, azonnal egész buzgalommal és odaadással intézkedtünk, hogy semmit se mulasztunk el, a mi hazádnak védelmére s a kereszténység közös ellenségének határaidról való elűzésére szükséges.“ — Kijelenti, hogy megengedi a tizednek fölhasználását hadi célokra. Biztosítja, hogy ő is éjjel-nappal azon gondolkodik, mit a király is figyelmébe ajánl, mint lehetne megbékéltetni s a török ellen közös föllépésre bírni az egymás közt hadakozó ker. fejedelmeket. Küldött is már hozzájuk igen kitűnő, tudományos és ily dolgokban jártas püspököket, kiknek tevékenységére folytonosan hat buzdító leveleivel. Ha nekik a dolog nem sikerülne, majd néhány bíbornokot küld ki hasonló megbizatással. A mint megvalósúl a fejedelmek szövet-

¹⁾ Levele Brutusnál, de átírva, I. 199—206. és Praynál, Annales, 344—347.

ségének eszméje, az egész ker. világ tizedadóját a háborúra rendeli fordíttatni s a szentségök és ékesszólásuk által legkitünőbb papoknak meghagyja, hogy azon ép oly jámbor célú, mint szükséges háborúra minden embert föltüzeljenek, hogy a kereszténységnek ezen — főkép a magyarokra veszélyes — ellenségét megsemmisítsék. De ha most akarna ily háborút indítani, minden törekvése kárba veszne. Mert ki áldoz ma pénzt és katonaságot, mikor hazájáért, gyermekeiért és saját boldogságáért otthon kell forgatnia fegyverét? Most sem a fejedelmek, sem népeik nem hajlandók arra, hogy a jelen zavaros körülmények közt pénzt, fegyvereket és más e féléket kiengedjenek határaikból. Ő ugyan buzdíthat, de senkit sem kényszeríthet ilyesmire. Bízik különben a fejedelmek közt kötendő békében s az erre következő szövetségben. Szépen körülírja azt, hogy — jó az Isten, jót ad! Nem a katonák erejétől, számától és fegyverzetétől, hanem Istentől kell várni a győzelmet; Gedeon, Jefte, Jonathán, Dávid és a Machabaeusok példájával vigasztalja őt. S hogy ne is említse a régieket, gondoljon csak arra, nem oly régen, hogy' mentette meg épen egyik városát, Nándorfehérvárat, Capistran János. Isten vezette János vajda kezeit is, ki közelebb a törököket megverte. A hogy egyszer az Isten megsegítette Ulászlót, úgy megsegíti ezután is. Saját s bíbornokainak részéről is ismételve biztosítja, hogy semmit sem mulaszt el a védelem ügyében. Hiszen már levelének vétele előtt, csupán a nem-hiteles forrásokból és magán-levelekből hallott események hírére azonnal követéül rendelte Tamás esztergomi bíbornokot s ő már útra is készült, midőn — a király levelét megkapva — újfent meghagyta neki, hogy mindenben minél gyorsabban és érettebben végezzen. Ebből

láthatja a király, hogy érdekében mindent megtett, a mit tehetett¹⁾.

A szép kegyes szavaknak üressége nem hiában keserítette el a történetíró Brutust²⁾, ki Pray nagykeserűségére³⁾ Leót kitűnő színésznek és nagy kép-mutatónak nevezte. „Szóval — úgymond máshol⁴⁾ — egyre azt hajtogatta, hogyan lehetne a megbékéltetett fejedelmekkel a törököt Európából kihajtani; de voltaképp untalan azon volt, hogy pápai pénzen meggazdagítsa a Medicieket.“ Ez különben méltatlan vád. Mert Leó már korábban 50,000 aranyat ígért Ulászlónak, ha a török ellen tekintélyes hadsereget gyűjt s 20,000-et, hogy a fontosabb végváratok helyreállítsa. A horvát és bosnyák végházaknak jókarba-helyezésére pedig tényleg is küldött tömérdek búzát és árpát, 1000 font puskaport, ugyanannyi ként, 5000 font salitromot, számos ágyút és 2000 aranyat; egyúttal Velencében hasonló céllal még 20,000 aranyat tett le a magyar király számára⁵⁾.

Október 11.-én — éppen Szt. István király testének föltaláltatása ünnepén — a pápa ismét fölszólítja az angol királyt, hogy békére annyival inkább hajóljék, mert a török már erősen szorongatja Magyar- és Lengyelországot⁶⁾; és az év vége felé (1513. dec. 30.) levelet írt Ulászlónak, melyben tudatja, hogy Miksa római császárhoz, Ferdinánd spanyol és Henrik angol

¹⁾ Pray, Ann. IV. 348—348. (a lapszám az eredetiben van eltévesztve.) Szinte lelkesedve közli annak magyar fordítását Török: Magyarország. Prímása, 151—2. Brutus (I. 206—212.) hallomásból, saját szavaival mondja el. — ²⁾ U. o. 212. — ³⁾ Ann. 348. — ⁴⁾ Brutus, I. 218. — ⁵⁾ Török, id. h. 150. — ⁶⁾ Bembi Péter: Epist. Pontif. V. könyv, 19. levél. — Roscoe: Vie et pontificat de Léon X. (Párizs, 1808. Angolból ford. Henry). II. 394—396. Egyébiránt X. Leó összes diplomatiái tevékenysége a magyar-török ügyben mily jelentéktelen volt, mutatja, hogy Roscoenak X. Leóról írt négy kötetes művében az egésztől nincs is szó.

királyhoz ismét békéltető levelet intézett; mert nem is tekintve, mennyi bajt áraszt e testvérháború a keresztényekre, még a török-támadásnak lehetőségétől is tartani kell, a miről pedig már csakugyan vett híreket. Szelim fegyverkezik. Bíbornokai szintén egyre sürgeték őt, lenne rajta, hogy a keresztények ne rontsák egymást. Más királyok és fejedelmek hasonló irányban keresték őt meg. Most tehát egyebek közt Ulászlót hívja föl, hogy a maga részéről is ügyekezzen hatni a hadakozó fejedelmeknek békehajlamaira. Ez a török viszonyokra való tekintetből neki van leginkább érdekében¹⁾.

A pápa tehát diplomatiái közbenjáróul kérte föl Ulászlót, mikor ennek magának is a diplomatia támogatására volt szüksége. Ahogy azonban Bakocs Tamás 1514. elején Rómából hazajött, mégis csak hozott magával egy bullát, a mi feleletül volt szánva a királynak segélysürgetéseire.

Tamást ugyanis a pápa még 1513. július 15-én Magyar-, Cseh-, Lengyel-, Dán-, Norvég-, Svéd-, Porosz-, Orosz-, Muszka- (így), Oláh-, Erdély-, Horvát-, Tót- és Dalmátország, Slézia, Lievland, Lithvánia és Elsass részére a maga lateráni követéül nevezte ki²⁾ s most a bíbornokoknak egyetértésével megbízta őt, hogy mindent elkövessen a kereszténység érdekében; hirdessen keresztes, vagyis szent hadjáratot a keresztény név iránt oly igen ellenséges törökök ellen. Ez csupán ideiglenes rendszabály volna; mert a pápa csak alkalomra vár, hogy személyesen vezethessen egy általános hadjáratot. Az ólompecsétes pápai bulla addig is a legszélesebb-

¹⁾ Rymer, Foeder. VI. 53. Roscoe, id. h. II. 402—404. — Pray, Annal. IV. 349. — 1514. január 5. a pápa a feltri püspököt küldte Miksa császárhoz, levelében több retorikával, mint igaz buzgalommal sürgetvén azt a török elleni hadjáratra. — ²⁾ Török. Magyarország. Prim., 151.

körü intézkedésekre jogosította föl Tamást. Teljes búcsút és bűnbánatot ígérhet mindazoknak, kik a török ellen fegyvert fognak s örök boldogságot a keresztény vallás védelmében elesőknek. Jogában áll alkövetet, helyetteseket és bízatosokat kineveznie, kik mindannyian végrehajtó közegek lévén, fölöttük az érsek, illetőleg ennek helyettese (alkövete) teljes hatalommal rendelkezék. Jogában áll a pénzgyűjtés, a kegyelmezés, ítéletmondás, büntetés, intézkedés, szóval a vállalatot elősegítő mindennemű rendelkezés, nevezetesen azon pártütők ellen, kik a terv sikerét bármiképen kockáztatni törekednének¹⁾. Azon egy szó, hogy a pápa előre is pártütőknek nyilvánította azokat, kik a keresztes hadjáratot akadályoznák: a bekövetkezett szomorú eseményeknek egyik ürügye lehetett.

Mondani sem kell, hogy egy ilyen bulla, mint a pápai absolutismusnak ténye, sokféleképen sérti az alkotmányt, első sorban oly sarkalatos jogokban, mint a pénz- és hadügy. Hogy egy idegen hatalom, — hamindjárt pápaságnak híjják is azt, pénzsegély gyűjtését rendelje el, melynek kizárólagos számonnevője az esztergomi érsek legyen s hogy ezt illesse a hadvezérllet fölötti rendelkezés: az kétségkívül oly visszás dolog, mi idáig még nem történt meg Magyarországon; mert Capistran vállalata épenséggel nem viselte magán a tényleges magyar kormány elleni demonstratio színét. Megkísérthette, hanem de facto alig hirdethette ki máshol ezt a bullát Tamás; legalább egy más nemzetnek

---

¹⁾ Eredeti szövege ösmeretlen; a főbbekben maga Tamás adja kivonatát Várdy Ferenc erdélyi püspökhöz 1514. ápr. 25. intézett levelében, hol bővebb pápai instructiókra hivatkozik. Közli Jászay a Tudománytárban, 1842. IV. k. 255.—7. l. és Török, id. h. 155. l. Hiányos magyar fordítással Vereby S.: A Testvérháza Történetkincsei, I. 26—27.

története sem vesz róla tudomást. Tamás legatiói közül csak egy, a közvetetlenül érdekelt magyar, hajólt meg a pápai tekintély előtt s — a mi a legjellemzőbb — ha egyik-másik államférfiú kifejezte is aggodalmát a bulla várható eredményei iránt, mind csak az alkalomszerűség kérdését feszegette, a dolog érdemébe azonban egy sem bocsátkozott. A pápának és követének rossz időben nyilvánuló jóakarata, inkább szeszélye, előtt nemcsak fejet hajtottak, hanem kedvéért még a nemzetközi viszonyokat is megsértették¹⁾.

---

¹⁾ Istvánfi (40. lap) is körülbelül a pápai absolutismus tényét fogja föl a bullát.

IV.

BAKOC S HAZAÉRKEZÉSE. MEGJELENÉSE AZ ORSZÁGTANÁCSBAN. TELEGDY BESZÉDE. BAKOC S PÁRTJA GYŐZ. — A BÚCSÚLEVÉL KIHIRDETÉSE. A NÉP BIZALMATLANSÁGA. — DÓSA GYÓRGYNEK FŐVEZÉRRÉTÉTELE NÉPSZERŰVÉ TESZI A VÁLLALATOT. — BAKOC S BESZÉDE A NÉP ELŐTT. — DÓSA TÁBORBA SZÁLL.

Az udvar mindenesetre segílyt óhajtott a pápától, de elkésve kapta azt meg s oly alakban, mely méltán meglephte. Lehetetlen, hogy Bakocs idején nem értesült a török-magyar békének közbejött meghosszabbításáról; s a curia valóban nem kockáztat vele semmit, ha nem hirdetteti ki azon búcsúlevelet, mely a meny nyire kényelmes módja volt a tőle kért segíly megadásának, — az alkotmányra való hátrányos oldalait nem is kutatva, — ép oly kevésbé felelhetett meg a nemzet várákozásának.

A bevégzett ténnyel azonban számolni kellett.

Télvízidején kelt útra Bakocs Rómából s egy ten geri zivatar kiállása után Dalmatiában, Zengben, lépett szárazföldre, honnan a befagyott Száván át kocsin ment a szabad Drávaig s ezen hajón folytatta útját¹⁾. A megérkezés után Esztergomban tartott fényes Te-Deumra pár napi pihenés következett. S akkor március 23-án (1514) Budára utazott²⁾, hol a maga előtt arany ke-

¹⁾ Steph. Taurini Stauromachia. (Engel, Monum. Ung. 124. l.) —

²⁾ Ez tűnnék ki Giuanne (Zuanne) Miklósnak Morechini Kristófhoz Budáról aug. 11-ről írt leveléből. Közli Marino Sanuto, II. 277.

resztet vitető követet mind az udvar, mind a nép nagy fénynyel és kitüntetéssel, Szakmáry György pécsi püspök pedig üdvözlő beszéddel fogadta¹⁾, sőt Lajos királyfi is kiment volt eléje.

Bakocs azonnal a király látogatására sietett, hogy római útjának eredményét közölje vele.

Másnap (24-én?) összeült az országtanács, melyet egy valószínű, de nem hiteles adat szerint²⁾ rövid beszéd kíséretében maga a király nyitott meg, azonnal átadván a szót a bíbornoknak.

Bakocs mindenelőtt a bullát olvastatta föl s föl szólította az országtanácsot, hogy azt közhírré tétesse. Utalt arra, mit a pápa leveleiből úgyis tudhattak, hogy a curiától pénzsegélyt hosszú időre nem várhatni³⁾, mert a pénztár üres és adósságokkal van terhelve. A fejedelmekre nincs mit számítani, mert azok egymás közt háborúskodnak. Azonban — s itt jön azon tétel, mely a politikai erkölcstelenség legyezgetése volt, mert a törökkel újabban kötött békét még azon esetben is tisztelniök kell vala, ha különben gyűlölték is azt; — azonban, úgymond, a törökök a nélkül is belháborúval lévén elfoglalva, hosszú idő óta először van remény, hogy sikeresen támadhatni meg őket. Tény, hogy — a törvényeknek újabb módosításai folytán — a seregnek szokott módon való fölfegyverzése oly költséggel járna, mit nem bírhatna meg az ország pénzügye; azonban épen erre nézve nyújtja a legjobb kisegítő módot a pápai búcsúlevél. Az önkéntesek kétségkívül nagy

---

¹⁾ Taurinus, (125—129. l.) és Szerémi (57. l.) részletesen leírja a fogadtatást. — ²⁾ Taurinus, 129. l. Brutus (I. 254—277. l.) a háborúpárt részéről már ezt megelőzőleg tartott tanácsulésről is hosszasan referál. — ³⁾ Csak Ricaut (106. l.) említi, hogy Bakocs a búcsúlevelel kívül pénz is hozott Rómából.

számban gyűlnek össze s vezérről majd ő gondoskodik. Ez a vezér azután kellően felfegyverzi, begyakorolja és fegyelmezi a sereget s a királyi és az országtanács parancsára a kijelölt helyre vezeti. Ha hozzájok veszik a végváraknak harcbanedzett őrségeit s a csekély számban mindenesetre gyűjtendő zsoldosokat, — hiszi, hogy a most jobbadán Ázsiában elfoglalt törököket visszaverhetik.

Bakocsnak sajátságos fölfogására mutat, ha-ugyan szabad, legalább eszmemenetében, hitelesnek tartanunk a neki tulajdonított beszéd szövegét¹⁾, hogy ő e „gyűlevész“ sereget a rendesbe oszthatni képzelte, holott ezúttal ez utóbbit kellett amannak keretébe illeszteni, mindenesetre pedig önálló hadtestként működtetni. A bíbornok talán nagyon is bízott a törökkel megújított béke miatt elégedetlenkedő Szapolyay-pártnak erkölcsi támogatásában. Ezen többségben levő harcias párt ellenében Telegdy István kincstartó s korábban lengyel követ képviselte a békés irányt.

Úgy veszi ugyan észre — mondta, — hogy a többség a bulla kihirdetését kívánja s ő meg is engedi, hogy nagy számú sereg jön össze; de milyen elemekből fog az alakulni? Hazulról elűzött, tekergő, csavargó, tolvaj, kinnálló-betyár népből, mely csak gonoszságra gondol. Igazi munkás földmíves nem megy oda; de mennek kaszakapakerülő, sérelmeikért boszút szomjazó, vagy a büntető igazságszolgáltatás elől bujdosó parasztok. S mi történik akkor, ha ezek a szolgálat terhe alól menekülvén, a földeiket parlagon hevertetni nem akaró urak szökevényeknek tekintik őket s kegyet-

¹⁾ Istvánfinál (40. l.), kit e gyűlés részleteire nézve minden történetírónk követ.

len szokásaik szerint járnak el velök szemben? Lehet-e majd ez esetben is fegyelmet tartani és csakugyan a törökök ellen mennek-e majd akkor is ez emberek, mint a bíbornok képzele? Már pedig több mint valószínű, hogy a keresztesek sorában lengyel, morva s más országbeli csőcselék is lesz untig elég s oly nehéz-e ürfüggyet találni a boszúra? — Az ő nézete tehát az, hogy csak kettő közt van a választás: vagy ki nem adottnak kell tekinteni a bullát, vagy módosítva, azaz úgy hirdetni ki, hogy bűnbocsánatban s örök boldogságban csak azok részesülhetnek, kik a török ellen való hadszerzésre aranyat, ezüstöt, vagy bármi más, pénzzé tehető értéket szolgáltatnak be az államkincstárnak. Mert az elkeseredett nép kezébe fegyvert adni annyi volna, mint tért nyitni a legféktelenebb boszúnak szabad és büntetlen gyakorlására. De különben is csak imént készült el a törökkel való békének újabb három évre szóló oklevele s ő nem látja be, hogy a szerződését megtartó s Ázsiában különben is eléggé lekötött török ellen épen most mi szükség volna ily seregre? A pénzgyűjtésnek azonban mind békében, mind háborúban meglesz a maga haszna. S végül hazafias hévvel fordult a tanács tagjaihoz, hogy fölhalgyva az államügyekben tanusított közönyükkal, mint igaz honfiak sorakozzanak a király köré s önkéntes áldozatokkal járuljanak a hadiköltségek fedezéséhez, hogy ne kelljen rettegniök a békeszerződésnek lejártától. Ki hazájának megmaradását akarja, nem szabad visszariadnia áldozatoktól¹⁾.

---

¹⁾ Istvánfi, 40—41. Lényegében, de még az előtanácskozmányok idejéből, megvan e beszéd Brutusnál is (255. l.): „Magyarországnak jelenlegi helyzete — mondja egyebek közt — úgy alakult, hogy, a mostani nemesség képtelen levén megküzdeni az ellenséggel, ha a köznép fölkelne, alig kétséges, hogy a pórok a folytonos bajok miatt nekikeseredve, polgár-

Körülbelül ez Telegdy szónoklatának eszmemenete, úgy a mint azt Istvánfi közli. Ténynek csak annyit vehetünk, hogy Telegdy annak idejében nyomós okokból kétségtelenül ellenezte a keresztes hadat. Beszédének részletei azonban nem hitelesek s valószínűleg csupán a tényleg lezajlott eseményeknek hatása alatt retorikai díszül tulajdonította azokat Istvánfi a jóhírű szónoknak. Nemannyira Telegdynak éleslátását bizonyítja tehát, mint inkább Istvánfinak történeti ismereteit.

Egyébiránt Telegdy hiában küzdött az áramlat ellen: a király s a tanács nagyobb része „végzetes makacssággal“ a bíbornokot támogatta¹⁾, a ki most „azon párt (factio) segítségével, melynek tettsett a hadviselés, nem hajtva ama jobbaknak ellenzésére, kik ebből a magyarok biztos veszélyét jósolták“, elhatározta a bulla kihirdetését²⁾. Valószínű ugyanis, hogy Telegdyn kívül mások is felszólaltak, hangsúlyozván azt, mivel a korábbi tanácskozásban³⁾ a harciasok ellen már érveltek, hogy a király meg nem sértheti az imént kötött fegyverszünetet. S erre adta Bakocs azt a sajátságos, de történetünkben előzménynyel bíró választ, hogy hiszen itt nincs szó arról, miszerént a király bontsa föl a szerződést; ő neki mint pápai követnek szabadságában áll úgy Magyarországon, mint minden más keresztes területen keresztes katonákat toborzania; azok nem a királynak, hanem Leó pápának katonái⁴⁾.

A kormánytanács tehát kíváнат szerint szavazott.

---

háborút inditanának, melynek vége, akár ők győznének, akár őket győznék le, egyképen szomorú volna a hazára nézve. S ki kételkednék, hogy ez esetben az ellenség annál akadálytalanabbul használhatná fegyverét?“ stb. —

¹⁾ Istvánfi, 41. — ²⁾ Brutus, 277. — ³⁾ U. o. 254—277. — ⁴⁾ U. o. 278.

Kérdezhették azután a tanácsban nem képviselt nemesek: ki adott fegyvert a parasztok kezébe, ki bátorította fel őket ennyire¹⁾? Ulászló lesütött szemekkel hallgatta a vitát, lesütött szemekkel hallotta a határozatot. A magyar királynak nem volt szava a római pápa ellenében. Modern nyelven azt mondanók, hogy a kardcsörtetők a klerikálisokkal szövetkeztek. Ezen kardcsörtetők azt hitték, tágítanak az egyedül személy- és birtokjogra alapított honvédelem kötelékein, midőn az idáig az urak kötelezettségének révén katonáskodott parasztságot önálló katonai ténykedésre próbálják fölhasználni²⁾. — De polgárból, t. i. az államnak jogokkal bíró tagjaiból lesz a jó katona s így a parasztból először polgárt kellett volna csinálni, hogy a nemesség megbízhassék benne. Nem tették, de meg is keserülték.

A tanácsülésnek idejét egész határozottan nem tudjuk. Egy, már érintett levél³⁾, mint láttuk, azt állítja, hogy a bíbornok márc. 23. érkezett meg s hogy csak azután, napról napra jöttek a többi urak, mint a bán, a vajda, a „marchexe Marcholaba“, a nádor, Lőrinc herceg stb., hogy tanácskozzanak, miként járjanak el a Bakocs által hozott bulla tárgyában. E szerint tehát a gyülekezés elég lassan történt s március végénél előbb alig is jöhetett az össze⁴⁾. Ápril végén már fővezérről gondoskodhatott a bíbornok a gyülekezők számára. Különben ha még oly tartózkodó állást foglalt is el a

¹⁾ Tubero, 330. — ²⁾ Terv szerint e seregnek a rendes, de jóval kisebb számú kir. katonasággal kapcsolatosan kellett volna működnie; a háborút tehát nem kizárólag a parasztok viselték volna, mint Horváth véli. (Kisebb Tört. Munkái. I. 193.). — ³⁾ Giuanne. L. Marino San. II. 277. — ⁴⁾ Dr. Suriam Antal velencei követnek tudósítását Bakocs megérkezéséről csak május 1. olvasták föl a velencei tanácsban (Marino San. II. 249.). Május 12. pedig ugyanannak ápril 7. kelt levelét mutatták be, mely már szintén a hadjárat tervét illeti, tehát kétségekivül kevéssel az említett magyar tanácsülés, illetőleg határozat után kelt. (U. o., 249.)

nemesség a vállalatnál szemben, a tanácshatározattól a bulla ünnepeles kihirdetéséig s a legszükségesebb tábori intézkedéseknek megtételéig csak kellett egy kis időt hagyni, megemlékezvén arról, hogy annak idejében Capistran János is, bár még 1456. febr. 14. nyert engedélyt a sz. kereszt hirdetésére, először csak márc. 24. tudósíthatta a pápát az általa fölmutatott sok sikerről; tényleg azonban csupán júl. 2.-án (vagyis 4 $\frac{1}{2}$ hónap múlva) vezethette az első kereszteseket Hunyadihoz¹⁾. — Így tehát nem lehet egészen szó szerint venni a Sforza herceget 1514. június 15.-én tudósító Betinus grófnak azon állítását, hogy Bakocs közvetetlenül lateráni követté történt kineveztetése után hirdette ki a keresztet²⁾.

Ez csak ápril 16.-án, húsvétvasárnapján következett be, a budai várpalota Szt.-Zsigmond-templomában³⁾.

A következő pár hét alatt papok és barátok mindenfelé kezdték hirdetni a pápai búcsúlevelet, melyből az érdekelhette legjobban a parasztokat, hogy egy darabig nem lesznek kitéve földesuraik szeszélyeinek és zsarolásainak. — Úgy látszik, hogy a bíbornok egyelőre figyelmen kívül hagyta Erdélyt, melyet mindenütt külön tartománynak nevez azon levelében, mely által Várday Ferenc erdélyi püspököt Erdélyben s a körülötte levő helyeken a maga helyettesévé teszi⁴⁾ s mely levél csak ápril 25. kelt. A bulla kihirdetése után, legalább a főváros körül, egyelőre igen lassan gyülekeztek a keresztesek; oly lassan, hogy ápril 24. még mindössze csak valami 300 ember volt táborban⁵⁾. Ha meggon-

---

¹⁾ Teleki: Hunyadiak kora, II. — ²⁾ A milanói kir. levéltárból közlé Mircse J. (Tört. Tár., XIII. 250.) — ³⁾ Fessler, V. 896. — ⁴⁾ Gorzó János eredetijéről közlé Jászay. (Tudom. Tár, 1842. IV. 255.—7.). — ⁵⁾ Bartholinus id. h., D₂ levél, 9. sor és Szerémi, id. h. 59. l. Istvánfinak ellenkező s jobbadán csak a vidékre vonatkozó tudósításáról később.

doljuk, hogy Bakocs épen húsvétvasárnapját választotta a nevezetes okíratnak nyilvánosságátételére, midőn ő-maga pontifikálván, kétségkívül minden egyházi dísz kifejtett¹⁾, hogy a legteljesebb búcsúval kecségtető fegyverfogás iránt vallásos lelkesültséget támaszszon: azt kell hinnünk, hogy a nép kezdetben tartózkodással fogadta a „danaok“ ajándékát²⁾. Ha tehát a főpap s uszályhordozója, a kormány, nem akart felsűlni a már elfogadott tervvel, újabb tény által kellett hatni a nép kedélyére.

A nép tartózkodásának egyik oka az lehetett, hogy nem tudta, ki lesz a fővezér. Már pedig ez II. Ulászló korában igen fontos körülmény volt. Absolut tehetségű hadvezér egyáltalán nem akadt s a főurak nem állottak egy Hunyadi János katonai és hazafiúi erényeinek magaslatán, hogy ne vessék meg a népet, midőn az ország megmentéséről van szó. Az aristokratikus gőg következetesebb maradt magához, mint a hon érdeke kívánta. De nemcsak e fitymálás volt visszavonulásuknak oka. Népfölkelésről lévén szó, népszerű vezér kellett. Perényi, Báthory, Szapolyay, Bornemisza, Beriszló, vagy Szentgyörgyi neve — pedig leginkább e hat név jöhetett számításba — inkább nyomasztó, mint emelő hatással bírt a tömegre. A mohácsi vész küszöbén alig lehetett vezért kapni; hogy lehetett volna most, midőn csak egyszerű kísérlet forgott szóban, az: hogyan kaparja ki egy megvetett néposztály a gesztenyét egy másiknak? Ezért ugyan nem lett volna érdemes felkötni a 60,000 forintos kardot.

Olyan ember kellett, ki nemesi származásánál fogva

---

¹⁾ „Oly fényt fejtett ki, mintha a keresztesek győzelme már ki lett volna viva.“ Fessler, V. 896. — ²⁾ Taurinus danaokat is seregeltet Magyarországra. Már ez is igazolhatná e reminiscentiát.

mintegy fölntartsa a nemességnek a vezérlethez való előjogát; ne legyen elég hatalmas ahhoz, hogy ebben féltékenységet keltsen; ne tudjanak ellene semmit felhozni a parasztok, de egyúttal legyen katonai neve, mely a vállalat sorsa iránt némi biztosítékot nyújtson.

E férfiút Bakocs az épen akkortájt Budán tartózkodó Dósa Györgyben találta fel, ki hadi tette s megjutalmaztatása következtében jó hírnek kezdett örvenzeni. Ő vele bocsátkozott tehát alkudozásokba¹⁾ s rövid idő után rábízta, hogy a kereszténységnek s leginkább Magyarországnak súlyedő ügyét munkásságával s ügykezetével fölemelje²⁾. A tárgyalásoknak részleteit nem ösmerjük. Szerémi naiv tudósítása szerint³⁾ úgy történt az egész, hogy mikor a jutalmat kérő Dósát Csáky püspök összeszidta, a vitéz (ápril 23-án) Bakocshoz ment panaszra, mert „ily katonához illetlen szavakkal még senki sem támadta őt meg.” Az érsek úgy vígasztalta meg, hogy kezébe adta a szent keresztet. „Veled megyünk az izmaeliták ellen az ország báróival, nemeseivel és nemteleneivel mind, a kik csak magyarok vagyunk s fegyvert foghatunk.” „Adja Isten, szent atyám, — szolt az elérzékenyedett lovag —, hogy, ha már egyebet nem tehetek, legalább a pogányok ellen hősiesen küzdve essem el. Most azután egyenest Görögországba mehetünk, hogy fölszabadítsuk a keresztény lelkeket s elfoglaljuk Konstantinápoly városát, a patriarchák uradalmát.” „Jere hát holnap — válaszolt a követ, — hogy a szent vörös keresztet skarlát posztódra tűzzem és fölszenteljem.”

---

¹⁾ Brutus szerint (302. l.) már a ker. hadjárat előtt tevékenységre buzdítá őt a népnél — ²⁾ Istvánfi, 41. l. — ³⁾ Id. h., 57. l. Némileg megerősíti ezt Tubero (Schwandtternél, II. 330), hol azonban Dósa inkább a nemesség hozzájárulásának szükségét hangsúlyozza.

Másnap ápril 24-e, szent György napja volt¹⁾, a vitézek napja; kétszeres ünnep a vezérjelöltre nézve. Bakocsnak azonban eszébe sem jutott ezt a vezérre való tekintetből választani. Szent György és Szent Mihály napja a magyar kalendáriumnak mindenha „vörös betűs” időpontja volt s az ma is. Bér, szolgálat, elszegődés stb. tekintetében ehhez kötötte magát. Azért választotta szent György ünnepét Bakocs a hadszervezésnek megindítására²⁾.

Nevezett reggel az érsek szent Zsigmond³⁾ templomában misét mondván, melyen azonban a királyi udvar, úgy látszik, nem vett részt⁴⁾, a tíz társával egyetemben⁵⁾ megjelent Dósát az oltárhoz szólította s ott kezeibe egy nagy vörös kereszttel ékesített fehér zászlót adott, melyet Rómában maga a pápa áldott meg; köpenyére s többi tíz társának mellére pedig az oltár előtt saját szabójával varratta föl a vörös keresztet. Mint ily alkalommal szokásban volt: megáldoztatta őket, imádkozott a hadjáratnak szerencsés lefolyásáért s Isten nevében táborbaszállásra intette őket, hogy végrehajtói legyenek a király akarátának.

„Székely” György tehát, ha nem is teljes hatalommal⁶⁾, mindenesetre vezére lett egy önálló feladatot nyert hadseregnek.

---

¹⁾ Verancsics, II. 5. Szerémi, 58. l. Fessler szerint (V. 898.) csak misericordia vasárnapján, tehát ápr. 30. történt az ünnepély. Egyébiránt Verancsics is csupán úgy említi, hogy „Tamás érsek szent Gyergy nap táján kihozá az keresztet.” — ²⁾ Verancsics szerint (II. 13.) 1515-ben is „Szent Gyergy napra kelvén, az magyari urak egy nagy hadat indítának király akarattjából az terek ellen.” — ³⁾ Istvánfi, 41. l. Szerémi szerint (58. l.) szent György kápolnájában. — ⁴⁾ Legalább egy kútfő sem említi. — ⁵⁾ Szerémi, 58. — ⁶⁾ Mint Horváth írja, Tud. Tár, 221. l. és Kisebb Tört. Munkái, I. 259.

Az egyházi ünnepélyt nagy tanácskozás követte, melyen a nép tömegesen vett részt¹⁾. Mennyire emelhetette ennek önérzetét, hogy politikai és hadi ügyekben végre az ő véleményét is akarják hallani! Bakocs hosszabb beszédet tartott, melyben a törökök ellen buzdította őket, kivált pedig a szultán ellen kelt ki, a ki atyját meggyilkoltatta s félrevetett minden isteni és emberi jogot, hogy trónra léphessen; kinél nincs veszedelmesebb ellensége a szabadságnak s ki minden népet és nemzetet üldöz. S ime, X. Leó pápa a magyarságnak engedi át megbüntetés végett e szörnyet. Nem Ulászló királynak, — Krisztusnak katonái most; nem egy halandó ember vezeti őket, hanem maga Krisztus. Mozdulataikról, arcaikról, szemeikről és fölháborodottságukról mindjárt beszédének elején észrevette, látta, mit várnak e hadjárattól. S hogy is ne lelkesednének! Mert volt-e már emlékezetesebb háború, mint a milyennek ez kínálkozik, a hol győzni és legyőzetni egyképen érdem és erény? S ő-előttük nemcsak a szent cél, hanem őseiknek vitézsége is buzdító példaként lebeg. Akárhova tekintenek, mindenütt a török barbárságnak jeleit látják. Mi most Athén, mi Spárta? Mi Corinthus, Mycenae, Argos, Peloponnesus, Euboea s az aegaeai és jóniai tengernek mindazon szigete, melyekről nagy emlékek és nagy tudósok beszéltek? — Puszták, műveletlenek, elhagyatottak; kunyhóik inkább vadállatok

---

¹⁾ Brutus, 285. l., ha nem mondja is, hogy ez a mise után következett; sőt Dósa nevét, de már előre haladott események kapcsán, egyáltalán csak később említi; azonban Bakocs voltaképp csupán ekkor szólhatott a néphez, mit Szeréminek (59. l.) a brandiumról való emlékezése is valószínűvé tesz. Ez eseményeket azonban a chron. rendnek nála gyakran történő megzavarásával csak a 302—4. lapon írja le, a hol mondja, hogy Bakocs a pápa azon levelét is kézbesítette Dósának, mely a fővezért feljogosítja a ker. hadjáratra jelentkező katonákat összeírnia.

odúihoz, mint emberek lakásaihoz hasonlítanak. Ha beszélni tudnának, mind boszúért kiáltanának. A magyaroknak meg kell érteniök azt az igazságot, hogy jobb mások példáján kerülni a fenyegető bajokat, mint hogy példáinkon mások épüljenek. Legyen rajta a nép, hogy külnemzetek tőle lessék el a török megtámadásának módját; tőle lássák, hogyan becsülik többre a tisztességes halált a gyalázatos szolgaságnál; tőle vegyenek példát, hogy inkább a csatatéren essenek el, semhogy megszaladjanak; inkább a harcmezőn, honért küzdve, haljanak meg, mint a kocsmában, részeg fővel.

A beszéd¹⁾ nagyon hatott a tömegre, mely most már biztosítva lévén arról, hogy a vezér, ki lakomával ünnepelte meg kineveztetését²⁾, elég biztosítékot nyújthat arra, hogy a polgári elnyomottságból nem kerülnek katonai despotismus alá, föllelkesedve azonnal tódulni kezdett a keresztes zászló alá. „És legottan igen kiváló férfiak jövének össze“³⁾, tehát kezdetben nemcsak a csőcseléknek csúfolt nép sorakozott melléje; csak lovasainak száma 300 volt már a táborban. Itt újra kihirdette a bullát, mely szerint „valaki az keresztet felvenné, az hadban meghalna, — kintől, bintől megódoztatnék“⁴⁾. Egyúttal beszédet intézett hozzájuk, megparancsolván, hogy melleikre vörös keresztet varrjanak; s lelkökre kötötte, hogy minden parancsát szentül teljesítsék. Ha engedelmeskednek és hódolnak a fegyelemnek, biztosítja őket, hogy nemcsak nem bánják meg vallásos lelkesültségüket, melylyel a török

¹⁾ Melyet Butus a 285—295. lapon latinul közöl, de melyet, a hallgatóság kedvéért kétségkívül magyarul s klasszikus dolgokkal kevésbé kiékesítve, mondott el Bakocs. — ²⁾ Szerémi, 58. — ³⁾ Szerémi, 59. —

⁴⁾ Verancsics, II. 5.

ellen fegyvert fogtak, de méltó jutalmat is nyernek érte¹⁾).

Dósa e pillanatban a vallás és nemzet katonája volt, ki midőn a fegyelemnek szükséges voltát hangsúlyozta, saját személyét állította oda a subordinatio példaképeül. Várta a király s hűbornok parancsait és egyre nagyobb seregének szervezéséhez fogott.

---

¹⁾ Istvánfi, 41.

V.

A BULLA KIHIRDETÉSE. — NEMCSUPÁN PARASZTOK VESZIK FŐL A KERESZTET. — PAPOK ÉS DEÁKOK. — A KERESZTESEK SZÁMA. — FEGYVERZET. — HADI GYAKORLATOK. — TISZTEK ÉS ALTISZTEK. — A KERESZTESEKNEK TOVÁBBI TOBORZÁSA. A KORMÁNY A SEREGET DALMATIÁBA AKARJA KÜLDENI. — VELENCE VONAKODÁSA. — A TOBORZÁS HIÁNYT OKOZ A MUNKÁSKEZEKBEN. — A NEMESSÉG ERŐSZAKOSKODÁSAI. — DÓSA PARANCST KAP AZ INDULÁSRA.

Ápril 16.-án hirdette ki Tamás bíbornok a keresztet s kétségkívül ugyanazon napon Frangepán György érsek Kalocsán, Perényi Ferenc püspök Nagyváradon¹⁾, Szakmáry György Pécssett, Beriszló Péter Veszprémben, Gosztonyi János Győrben, a csizmadia fiából püspökké lett Zalkán László Vácott, Csáky Miklós Csanádon, Podmaniczky István Nyitrán²⁾ s a többiek az ország egyéb hat székesegyházában, 24 káptalanában és társasegyházában³⁾, tehát Egerben, Pécsváradon, Péterváradon, Szegszárdon, Szent-Mártonban, Lövöldön, Zoborban, Bácsban és Titelben⁴⁾; nem is említve Erdélyt, Horvát- és Tótországot s Bosniát, melyekre nézve a keresztes hadjáratot csak ápr. 25. rendelte el Tamás⁵⁾ s hol Várday Ferenc erdélyi, Erdődy János zágrábi, Gutti Országh János szerémi, Gibárti Keserű Mihály bosniai s az első sorban érdekelt Egervári

¹⁾ Gánóczy, Episc. Varadinenses. II. 7. — ²⁾ Neveik többnyire Verbőczy Hármaskönyvének záradékában. — ³⁾ Istvánfi, 41. és Diarium Joannis Cuspiniani (Bel, Adparat 281.). — ⁴⁾ Ezeket sorolja fel az 1498: 20. t.-c. — ⁵⁾ Tud. Tár., 1842. 254.

Bereck kníni (tinnini) püspökök fejthettek ki hivatás-szerű tevékenységet.

Azonban nem mindenütt tanusítottak ily buzgalmat a bulla kihirdetésében s nem különösen a felső vármegyékben. Ösmerjük Illés tolcsvai (zemplénnegyei) plébánosnak, mint Tamás érsek megbízottjának a hatásköréhez tartozó összes parochiákhoz, világi bírákhoz és esküdtekhez intézett köriratát¹⁾, melyben Zyur Lőrinc sacai (abaúji) polgárt²⁾ megbízza, hogy Kassán kereszteseket gyűjtsön a hitetlen törökök ellen. Azért kiközösítés büntetésének terhe alatt parancsolja, hogy őt és kíséretét a város becsülettel fogadja, a csapatot minden szükséges élelemmel ellássa s egészen a határig szent énekeket zengedezve körmenetben vonuljon eléjük. A levelet, melynek keltéről nincs tudomásunk, — János mester plébános és Henrik mester prédikátor, mint kassai papok jelenlétében, Péter sebesi (sárosmegyei) és Benedek gecsei (abaúji) plébánosok csak május 19.-én reggel 7 órakor adták át³⁾, mikor a kormány a keresztesek számának növelését már ismételve is megtiltotta.

Az ország más vidékein azonban rövid időn nagy tömegekben sereglettek össze a keresztesek, legtöbben a Rákoson és Pest külvárosaiban, továbbá Várad, Kalocsa, Bács és Fehérvár környékén⁴⁾. E középpontok a mellett látszanak tanúskodni, hogy kiváltkép a magyarok⁵⁾, nevezetesen a törökkel és más fegyverekkel rendesen ellátott pásztorok, vagy köznyelven hajdúk⁶⁾, egyes

¹⁾ Eredetije Kassaváros levéltárában. Wagner Dipl. 319., helyesebben Fraknoi a Századokban, 1872. 439. — ²⁾ Concivis de Saccza Fraknoinál, id. h.; Wagnernél, hibásan, concivis de Cassa. — Saca abaúji helység a kassai járásban. — ³⁾ Az okirat hátlapján olvasható megjegyzés. — ⁴⁾ Istvánfi, 41. — ⁵⁾ V. ö. Hunfalvy Pál cikkét a Századokban. 1879. — 740. — ⁶⁾ 1.14: 60. t.-c. 2. §. V. ö. u. o. 61. t.-c., a bevezetéssel.

községek pedig bíráikkal és esküdteikkel együtt¹⁾ gyülekeztek táborba²⁾, ámbár elég jelentékeny számúak lehettek az idegen földről jövő keresztesek is³⁾. Voltak ugyan a nemesek közül is, kik mindjárt kezdetben föl-vették a keresztet⁴⁾, így a mármarosiak⁵⁾, Szatmárból a gencsiek⁶⁾, a tiszavidékiek közül számosan⁷⁾, Békés-megyéből Varsányi Gergely és Kamuti Nagy Demeter⁸⁾ és mások⁹⁾; egészben véve azonban a sereg most is ugyanazon elemekből alakult, mint Capistran idejében, 1456-ban, mikor „csupa gyülevész népből, papokból, barátokból, remetékből, tanulókból állottak“¹⁰⁾. Papok, barátok, tanítók, deákok most is nagy számmal csatlakoztak a földművesekhez és jobbágyokhoz¹¹⁾, sőt az iparosok sem vonták ki magukat, mint ezt a vargák-ról, csizmadiákról névszerént tudjuk¹²⁾.

Mindezek képviselték az értelmiséget a keresztesek táborában. Abban az időben a javadalom nélküli papok és tanulók is fegyveresen, tarsolyosan jártak¹³⁾ s így nem csupán eszök és ismeretők, hanem karjuk által is kiváló hasznára lehettek a tábornak, melyben a vallásos érzetnek élénkítésére naponkint miséztek s kétség-kívül buzdító beszédek is tartottak. Mily lelkesült-

¹⁾ 1514: 39. t.-c. — ²⁾ „A parasztok és népek ezen királyságnak különböző tartományaiban és részeiben fölkelték“ írja Betinus. Tört. Tár., XIII. 251. — ³⁾ „Ex variis gentibus“ mondja Sigler (Chronologia. Bel, Adpar. 65.) A palermói Janus Vitalis, ki Piso számára egyidejűleg írta le ezen eseményeket (Mar. San. II. 295.) csaknem egészen Ptolemaeus nyomán sorolja fel a keresztes hadjáratban résztvevők neveit. — ⁴⁾ 1514: 33. t.-c., mely azonban rájuk nézve két kategóriát állít fel, a szerént, a mint önként vagy félelemből csatlakoztak. — ⁵⁾ 1514. 34. t.-c. — ⁶⁾ Szirmay: Szatmár, I. 46. — II. 39., 127. — ⁷⁾ Horvát: Verbőczy I. emléke. II. 166—172. — ⁸⁾ Haan, Diplomatarium, 125—6. — ⁹⁾ Nem igaz tehát, a mit Heltai (Magyarok Krónikája — Kolozsvár, 1575.—204. l.) mond, hogy a nemesek közül senki sem jött melléjük. — ¹⁰⁾ Teleky: Hunyadiak Kora. II. 418. — ¹¹⁾ Istvánfi, 41. Heltai, id. h., 204. — ¹²⁾ Heltai, u. o. — ¹³⁾ 1514: 60. t.-c

séggel karolta föl a vállalat sorsát főképen a diákság, abból is megérthetjük, hogy a krakói egyetemen, melyet a múlt 1513. évben a már korábban beírottakon kívül 25 magyar ifjú látogatott, 1514-ben egyetlenegy magyar tanuló sem jelent meg¹⁾. — Ambrus ványai papról tudjuk, hogy ő, ki utóbb Dósa íródeákja lett, 1493-ban tényleg a krakói egyetem hallgatója volt²⁾ s így földieit és tanuló társait, mint Váriból Andrást, Túrról Gergelyt, Békésről „Lachus Lwanti“-t, Gyuláról Lászlót és Dávidot, kik később többnyire papi hívatalba léptek, esetleg példájának követésére bírta, mikor Dósának ügye Békésvármegyében különben is oly nagy előmenetelt tett volt. A mellett még mindig igen tekintélyes lehetett a magyar főiskolák tanulóinak száma, ha nem fogadjuk is el azon rengeteg összegeket, melyeket egyes tudósok³⁾ némely egyetemeknél, így hazánkban is, szerepeltetnek⁴⁾.

A papok, bár neveiket csak igen kis részben ösmerjük, a mint otthon buzdították a népet a kereszt felvételére, úgy a táborba is vezették a jelentkezteteket s ott mellettök maradtak. Más plébánosok világít bíztak meg a nép összegyűjtésével, mint a hogy megbízta volt Illés tolcsvai pap Zyur Lőrinc sacai polgárt⁵⁾.

Az egyháznak ezen buzgalma következtében csakhamar igen tekintélyes sereg jött össze, melynek számára nézve azonban írónk rendkívül eltérnek. Vannak,

¹⁾ Regestrum bursae Cracoviensis Hungarorum (Buda, 1821.) 29. l. Csak Sarló Miklós mesterről van írva, hogy 1514-ben senior lett. U. o., 21. l. — ²⁾ U. o. 17. l., hol mint Ambrosius de Thwrkewy van bejegyezve. —

³⁾ Pl. Toldy: A magy. nemz. irod. története. — Pest, 1851. II. 21—22. —

⁴⁾ Ezen mesét kellő értékére szállította le Paulsen. (L. Sybel: Histor. Zeitschrift, 1881. — IX. 299.) — ⁵⁾ Wagner, Dipl. 419. és Szirmay: Zemplén, 154.

kik egészben véve csak 3000¹⁾ vagy 10,000 főre becsülik²⁾, mások még július 10.-én is csupán 30,000-et említnek³⁾, ismét mások egészben 40,000-ről⁴⁾, 50,000-ről⁵⁾, 60,000-ről⁶⁾, 70,000-ről⁷⁾, 80,000-ről⁸⁾, sőt 100,000-ről⁹⁾ beszélnek. Többségben vannak azok, kik Istvánfi nyomán indulva, csak a Pest körül egy hónap alatt összegyűlteknék számát 40,000-re teszik¹⁰⁾, miből viszont az következik, hogy az ország más helyein összegyűltekkal együtt a sereg, ha meg nem haladta, megközelítette a 100,000-et. „Oly önkéntes hadsereg ez, mondja egy történetíró, melyhez hasonló erősségűt a magyarok régideje nem állítottak már föl, — mely Ulászlónak minden kérelme és fenyegetése nélkül jött össze s melyet a jámbor Capistran hősvé lelkesített, Mátyásnak teremtvő lelke katonasággá képezett s a retentő Kinisy Pál győzelemről győzelemre vezetett volna.“

A milyen elemekből alakult a csapat, olyan volt — kezdetben — fegyverzete is.

„Fegyverforgatáshoz nem szokva, igen rosszúl és szegényesen, csak botokkal, rúdakkal, csépekkel, kaszákkal és vasvillákkal, igen kevesen dzsidával, karddal vagy puskával voltak fölfegyverkezve“ Capistran

---

¹⁾ Giuanne 1514. aug. 11.-ről (Mar. San. II. 277.), de csak az első napokra nézve. — ²⁾ Histor. Bilder-Saal, IV. 318. — ³⁾ Marino Sanuto II. 257. — ⁴⁾ Marino Sanuto, II. 289. l., 1515. jan. 31.-ről. — ⁵⁾ Feil, Oesterr. Blätter, 1844., mell. és „Ain gross Wunderzaichen“, 1. lap. „Seynd doch nit all bey ainander“ teszi hozzá (május végén). — ⁶⁾ A velenceiekhez júl. 1.-én a németek útján jutott tudósítások szerint (Marino San. II. 256.) — ⁷⁾ „Csak Pest körül.“ L. Positiones ex hist. pragm. (Nagyvárad, 1818.) 149. l. Kétségtől sajtóhiba 40,000 helyett ép úgy, mint a hogy 1504-re teszi a fölkelés idejét (a 148. lapon) 1514. helyett. — ⁸⁾ Tubero (Schwandtnernél, II. 330.), még pedig „néhány nap alatt“. Utána Benkő: Transilv. I. 185. — ⁹⁾ Fessler, V. 898. — ¹⁰⁾ Ricaut, id. h., 106. Pray, Ann. IV. 352. — Horváth, Tud. Tár, 1841. 221. l. s más műveiben, Kro-
nes, Gesch. Oesterr., II. 565. s általában Istvánfi átírói.

keresztesei¹⁾; s ez a leírás nagyjából Dósa kereszteseire is illik. A hogy a különben ezer esztendő s dolgokat saját korának eseményeivel vegyíteni szerető Taurinus írja²⁾: •

„Ennél csak kasza, annál kard van; gnosusi nyíllal
Telt puzdrát ragad ez s eleget láthatni, ki szöszből
Készít a baleári parittyának fonalas-szált.
Ennek emitt ásója, — kapája van ottan amannak.
Rozsdás csákányát fényesre csiszolja egyik, míg
Ottan a másik ekéből szablyákat kalapálván,
Tisztítgatja ügyes kézzel. Csaknem valamennyi
Mégis a sarlóban s ekevasban bízik erősen.
Többen a renyhe göröngyöt szertetőrő boronának
Vasfogait kötozik védelmül a fakarókhöz.“

Vagy, a hogy a korszaknak egy másik verselője, Nagyszombati Márton, mondja³⁾:

„Ekkortájtban a nép uralomra sovárca csupáncsak:
Zsákmányolni, kemény harcba sietni akart.
Pajzsot, rettenetes bárdot, sisakot viselének,
Háromnyüstű bőr-vértezetet, rudakat,
Szép ragyogó szablyát és rozsdás harci szekercét
S mindent, a mivel a népeket ölni szokás.“

Kezdetben mindenesetre igen hiányos volt a fegyverzet s hogy ezt elképzeljük, alig szükséges a Dósa-korabeli verselőkre hivatkozni; elég ösmerni a keresztes hadjáratot hazánkban utóljára hirdető kormánynak 1849. június 27. kiadott kiáltványát. „Kaszával, baltával, bottal, kővel s a mivel lehet, keljen föl a nép — mondja azon okírat — s megvédheti magát.“

A sereg mindjárt kezdetben maga választotta magának a tizedeseket, zászlótartókat, kapitányokat s hadnagyokat a többi kisebbrangú parancsnokokkal együtt⁴⁾, a mi azonban — egy XVI. századbéli író szerint⁵⁾ —

¹⁾ Teleky, Hunyadiak kora, II. 418. -- ²⁾ Stauromachia, 144. l. 243–252. v. — ³⁾ Opusculum, D4 levél, 35–40. vers — ⁴⁾ Istvánfi, 41. Fessler szerint (V. 896.) ez némi civakodás és viszály után történt, mi nagyon valószínű ugyan, de egyéb adatok híján állítani kissé kockázatosnak látszik. — ⁵⁾ Heltai, id. h., a 204. lap 2. oldalán.

csak akkor történt, mikor „a nemes népek otthon kezdenek maradni és ezt kívánják vala, hogy a szegény község hadakoznék érettök és megoltalmazná őket.“ Többen azt állítják, hogy a vezért is maga a nép választotta; ez azonban, mint az előzményekből eléggé kitűnhetett, nem történt. — De tény az, a min egyébiránt ily népfölkelésnél nincs mit csodálkozni, hogy tábornkarát Dósa önállóan szervezte és főbb tisztjeinek kinevezése körül is teljesen belátása és szabadakarata szerint járt el. Nevezetesen testvérét, Gergelyt, azonnal alvezérré tette¹⁾. A többi tisztség betöltése kétségkívül csak fokozatosan, az egyes vidékeken alakult hadcsapatoknak időről időre való beérkezése szerint következett be, természetesen az ezen csapatok által már korábban választott tiszteknek tekintetbevételével. A parancsnokságot rendesen azok tartották meg, kik az illető vidéken összegyűlt kereszteseket a középponti (rákosi) táborba vezették²⁾.

Dósának legközelebbi teendője a hadszervezésen kívül a fegyvergyakorlatoknak haladéktalanul való megkezdése volt. A seregnek „katonai formát adott“ s azt az idő-rövidségéhez képest mindenféleképen begyakorolta; azokat, kik már értettek a fegyverforgatáshoz, fegyverrel, lándzsával s minden szükségessel felszerelte³⁾. Kétségkívül ezek lettek a többieknek oktatói s közölők kerültek ki az altisztek. Együttal trombitásokat és dobosokat is rendelve⁴⁾, valószínű, hogy a szabályszerű

---

¹⁾ Istvánfi, 41. —, ki szerint bátyja őt magához hívatta. — ²⁾ Eljárására példákkal alantabb találkozunk. — ³⁾ Istvánfi, 41. — ⁴⁾ Szerémi, 59. Ez azonban már Túron történt s lehet, hogy épen a Pesttől odáig tartott meneteknél szerzett tapasztalatok, vagy a seregének szaporodásával mindinkább jelentkező mozgási nehézségek bírták őt rá, hogy dobosokat és trombitásokat is rendeljen.

menetekben is gyakoroltatta népét. Mint praktikus ember, a legegyszerűbb eszközökkel fogott a kiképzéshez; és az a biztosság, melylyel a rosszabb fegyverzetű parasztok utóbb egyes fényes lovaghadosztályokat megszalasztottak, legjobb bizonyítéka annak, hogy ő csapának egyöntetűségére nagy súlyt fektetett; legalább a közvetetlen vezetése alatt álló hadak mozdulatai és haditényei koránsem mutatják azon százalmas látványt, melyet a csak rabolni vágyó rendetlen csoportok szoktak szolgáltatni. Ezt, katonai tapasztalatain kívül, annak köszönhetette Dósa, hogy értett a fegyelemtartáshoz, mert szemtanú hagyta írva¹⁾, hogy parancsainak „körömszakadtig“ engedelmeskedtek. Később is csak öntudatosan és saját céljaihoz képest tágitott a fegyelem kötelekein.

Hadserege kezdetben csupán két fegyvernemet mutatott fel: gyalogságot és lovasságot; de még mielőtt kiért Pestvármegye határából, megszerezte a harmadikat, a tűzértséget is; sőt, ha szabad volna e kifejezéssel élnünk, végül műszaki csapatai, vagy legalább műszaki felügyelői sem hiányozhattak, mint ez különösen Temesvárnak sok technikai ügyességet föltételező ostrománál kitűnik.

Sikereihez azon körülmény is járult, hogy a nép most mintegy becsületkérdést csinált belőle, miszerént ekkor végre valahára önálló hatáskörrel ruháztatván fel, az általa alkotott hadsereg megmutassa a nemeseknek, hogy valóban igazolni képes a hozzákötött várakozásokat. A hadvezér személyének közkedveltsége²⁾ pedig mindkét félnek munkáját igen-igen megkönnyítette.

---

¹⁾ Betinus, Tört. Tár, XIII. 251. Brutus (I. 311.) ezt s egyáltalán katonai dolgokban való jártasságát tagadja. — ²⁾ Istvánfi s minden egykorú.

Úgy látszik, Dósának csak a szervezés jutott osztályrészéül, míg a táborában levő papok, az ő fáradozásaival mintegy párhuzamosan, a népnek folytonos toborzásával foglalkoztak. Így pl. fennmaradt Aszalai Kecskés Tamásnak és Megyaszai Mészáros Lőrinc ceglédi lelkipásztornak, vagy — a hogy büszkén nevezték magukat — a „keresztesek fejedelmeinek“ Kassavárosához valamikor május derekán intézett sajtáságos levele¹⁾. Ebben ők igazi trimurtit alkotnak Leó pápából, Ulászló királyból és Tamás esztergomi érsekből s nem ezeknek nevében, hanem határozottan a magukéban tudatják, hogy a ki részt vesz a keresztes hadjáratban, feloldoztatik minden bűntől és büntetéstől. Még annak is biztosítják ezen előnyt, ki nem személyesen jelenik meg a török ellen vívandó ütközetekben, hanem csak helyettest küld, ki szintén bűneinek bocsánatát nyeri. A kik szekeret, lovat, pénzt vagy fegyvereket ajánlanak föl, szintén kapnak bűnbocsátó levelet az esztergomi érsektől, melynek érvénye még fiaikra, unokáikra s minden ivadékukra is kiterjed. Ki azonban valakit áldozatkészségében akadályozna, kiközösíttetik s az apát, anyát, feleséget vagy rokont, ki egy ily vállalkozót kegyes szándékáról lebeszélni akarna, mint az ördögnek tagját, számkivetik az egyházból s a pápán kívül senkisem oldozhatja fel. A szegény is részesül mindezen kecsgető javakban, ha erejéhez képest járúl a cél eléréséhez. Senki se engedje meg, hogy a háború szent céljaira begyűlt pénzösszeget az adószedők elkobozzák. A kik továbbá a keresztesek után élelmi szereket s más szükségeseket szállítanak, sehol se legyenek kötelesek vámot

---

¹⁾ Datum nélkül. Kassaváros levéltárából közli Fraknoi. — L. Századok, 1872. 440. lap.

fizetni; egyúttal azonban erőszakkal senki még csak egy tojást se vegyen el, hanem illendően fizessen mindenért. Becsületes asszonyoknak, Isten nevében, meg van engedve, hogy kövessék a kereszteseket, miszerént ruháikat kimossák s más ilyen teendőket végezzenek, vagy hogy sebesültjeiket ápolják; azonban mind ezt ingyen.

A kassaiak mindamellett akár azért, mert a pápa, király és bíbornok nevében írogató kurucokat nem akarták elősmerni „princeps“-eknek; akár azért, mert jobbadán iparosok és kereskedők lévén, nem tarthatták érdekekben állónak, hogy békés nyugalmukat hadi étellel cseréljek föl, nem hajtottak a szép szóra. Mind ez nem változtat azon ténynek jellemző voltán, hogy a keresztes tábornak alsóbb rendű tisztjei, talán papi jellegűeknek cége alatt, magáról a főhadiszállásról, tehát közvetetlenül a fővezér környezetéből, mint három hatalomnak állítólagos megbízottai írnak egy szabad kir. város közönségéhez. Ez azt mutatja, hogy a kormány nem befolyásolta a hadszervezést s hogy a fővezérlet is inkább gondolt a seregnek általános kiképzésével és fegyelmezésével, mint a toborzásnak jobbadán izgatás-szerű eszközlésével.

A kormány a kereszteseket és Dósát azon célra akarta fölhasználni, hogy a béketörésről kivételképen korán értesült s ily körülmények közt a támadást bevárni nem kívánó határszéli törökök ellen a hadműveleteket azonnal megkezdesse. — Míg május első fele a keresztesek összegyűjtésével telt el, addig a török egyenesen a dalmatiai Tinint vagyis Knint (Cenát), a hasonló nevű megyének és egy püspökségnek erős székhelyét vette ostrom alá. A hely, melynek fontosságát III. Béla óta minden magyar király eléggé méltá-

nyolta¹⁾, Sebenicotól északkeletre a Dinári-Alpok nyugati lejtőségén fekszik s azon útnak gócpontja, melyek, mint pl. a Rutisnica mentén vezető, a törökök által már megszállt területek felől kalaúzolnak befelé, vagy pedig délről északfelé s viszont a Kerka egyik partjáról a másikkra közvetítik a közlekedést. A Knintől nem-messze, délkeletnek eső Dingrán fakadó Kerka számbavehető természeti akadályt képez minden délről jövő támadás ellenében s ha már annak balpartját tényleg elfoglalta az ellenség, azt csakugyan nem volt szabad engedni, hogy a jobboldalt is elvegye, mert úgy igen tekintélyes hadműveleti alapot szerzett volna magának délnyugati Magyarország ellen.

Épen azért Bakocs bíbornok már a vállalat kezdetén kereste a szomszédos velenceieknek barátságát. Még március végén vagy ápril elején biztosította dr. Suriam Antal velencei követet, hogy ő a signoria iránt változhatatlan jó érzelmeket táplál s hogy Dalmatiába is akar küldeni kereszteseket, mire nézve már írt is a dogenak²⁾. Kétségtelen, hogy a bíbornoknak ezen lappangó levele a hadjárat következtében égetően szük-ségessé vált kölcsön ügyére is kiterjeszkedett³⁾. Suriam Budáról ápril 7.-én már azt tudathatta, hogy a király is hasonló véleményben van. Nagy baj, hogy ő (Suriam) nincs fölhatalmazva közvetlen alkudozásra, mire nézve megbízó levelének gyorsan való elküldését kéri. Egyéb-iránt a király is ír a signoriának⁴⁾.

A tanács május 12.-én minden tekintetben elutasító választ adott. Nem bocsáthatja földére a kereszte-

---

¹⁾ Pesty Fr. Az eltűnt régi vármegyék. II. 471. — ²⁾ 1514. május 1. Velencében felolvasott levele. Marino Sanuto, II. 249. — ³⁾ Erre vonatkozhatott a velencei tanácsnak május 12. hozott határozata. — ⁴⁾ Marino Sanuto, II. 249.

seket, mert 1513. okt. 17.-én¹⁾ tartós békét kötött a szultánnal. Minden másban szívesen egyetért a signoria a magyar fölséggel; a török ellen azonban nem harcolhat. — Velence tehát komolyabban vette a békét, mint Magyarország a fegyverszünetet; csakhogy őt e nagy állhatatosságra kereskedelmi érdekei is ösztönözték. A kért kölcsönt illetőleg azzal mentegetőzött a tanács, hogy ország-világ tudja, öt év óta mennyit és mily folytonosan háborúskodott ő maga is²⁾ s így pénztára untalan igénybe van véve; ellenkezőleg ő kéri a királyt, hogy legyen szószólója a német császárnál, ki mégsem akarhatja Velence romlását³⁾.

Suriam azonban később, de már mindenesetre ápril második felében⁴⁾, még egyszer fölvetette ezt a kérdést; s előre bocsátván, hogy az esztergomi bíbornok, mint pápai követ, a Buda körül összegyűlt kereszteseket a velencei Dalmatiába szeretné küldeni, — ha-ugyan ez ellen a köztársaságnak nincs megjegyzése, — hangsúlyozza a bíbornoknak azon további kívánatát, miszerént adjon Velence a maga követének teljes hatalmat a vele közvetetlenül folytatandó tárgyalásokra. A király ugyanis és a magyarok egy része nem ellensége, sőt barátja a köztársaságnak.

Ezen alkudozásokat azonban nemsokára tárgytalannokká tették a bekövetkezett váratlan események, melyek a magyar kormánynak gondoskodását egészen más irányba terelték.

Időközben ugyanis a keresztesek száma meglepően növekedett; egy hónap alatt, tehát körülbelül május

¹⁾ Hammer, Gesch. des Osm. Reiches, I. 701. Ugyanakkor érte el ez eredményt Giustiniani Miklós, mikor magyar részről Czobor Márton is Drinápolyban járt. — ²⁾ Az 1508. évi cambrayi ligának megalakulása óta.

³⁾ Mar. San. II. 249. — ⁴⁾ A levél, fájdalom. kelet nélkül, u. o., 250. l.

derekáig, csak Pest alatt 40,000 ember állt fegyverben s a nép még egyre tódult a szent zászlók alá.

A ki gyakorlatból nem tudná, Korizmics, Kodolányi, Sporzon, Girókuti s más gazdasági íróink könyveiből, vagy úgynevezett „havi útasító“-iből is megtudhatja, mily sürgősek a mezei munkák áprilban és májusban. Szántás, vetés, első kaszálás, szőlőnyitás és karózás stb. tekintetében nagyon érezhető lett a munkáskéz hiánya, nem is említve a munkaszünetelés következtében a földesurakra háramló igen jelentékeny károkat. Ezek tehát, saját érdekeiknek védelmére, ellenrendszabályokhoz fordultak.

Jobbadán csak öregek, nők, gyermekek és betegek maradván otthon, a dologra, robotra kötelezett jobbágyok pedig tömegesen sietvén a táborba: a nemesség a még esetleg otthonlevő, már útnak indúlt, vagy épen rövid időre a táborhelyekről övéiknek látogatására falvaikba visszatérő parasztokat erőszakkal is otthon tartani, vagy útjokból visszaterelgetni kezdte¹⁾, a mi többhelyütt elhamarkodott, meggondolatlan és indokolatlan kegyetlenkedéssel, vagy legalább is méltánytalansággal ment végbe. Még embertelenebbek s egyúttal megfontolatlanabbak voltak azok, kik a jobbágyoknak kedvét a katonáskodástól a családjával igazságtalanul való bánás által akarták elvenni. Ennek következtében egyre sűrűbben fordultak panaszaikkal Dósához²⁾, ki viszont aligha késett megkérni a bíbornokot, hogy a nemeseket más eljárásra bírja. Valószínű, hogy ezzel egyidejűleg követelte volt az ország nagyjaitól a megígért segílyt³⁾.

¹⁾ Istvánfi, 42. — ²⁾ U. o. — ³⁾ Janus Vitalis, 1514. (Marino San II. 296.) S hozzáteszi, hogy „mindezt az urak megtagadván, a kereszteseket mintegy gúny tárgyaiul tekintették“.

Milyen alakban történt e fölszólítás, nem tudjuk¹⁾. Annyi áll, hogy a kormány válasza épen nem volt kedvező. A helyett, hogy az összesereglésre a bulla értelmében jogosított parasztoknak sérelmeiért elégtételt szolgáltatott volna, hétfőn, május 15.-én meghagyta volt Dósának, hogy több keresztet ne vegyen föl táborába, hanem a már meglevőkkel is haladéktalanul induljon Dalmatiába, a török ellen²⁾.

---

¹⁾ Szerémi szerint (60. l.) Ambrus páp által leveleket íratott a királyhoz és bíbornokhoz. „Már a mennyire lehet, a sereggel induljon utánam szentatyaságod, mert van már tízezer lovasom és — — — ezer gyalogom; s én azt patriarchaságába, Konstantinápoly városába akarom vezetni.“ Azon időben — folytatja — a világi urak már nem kíváncsiak a pogányokra menni, mert ilyesmitől elszoktak. Láttá s halotta László király, hogy merészen adott ily nagy tekintélyt e latornak az érsek. A királyi udvaroncok feddették a követet, hogy belháborút csinál. „Nem ti kértetek-e, hogy a szent keresztet az izmaeliták ellen vezessem? Most már induljunk s menjünk vezérem, Székely György után.“ De azok vonakodtak, mert elszoktak a harcoltól. A követ látván azoknak könnyelmű és késedelmes voltát, maga is hallgatott és levelet írt Székely Györgynek, hogy ő is engedjen, mivel a főurak a háború ügyét el akarják ejteni. E levél eljutván Székely Györgyhöz, ez haragra gyúlt. „Nem vagyok sem gyermek, sem lázbeteg, hogy kiátszhasatok. Istenémre s a szent keresztre fogadom, megrontalak benneket“. — ²⁾ Horváth, Tudomány-Tár, 1841. — 221. l.

VI.

A PARASZTOK ELÉGŰLETLENSÉGÉNEK OKA. — HELYZETŐK A RÉGIBB MAGYAR JOG SZERÉNT. — A NEMESK ERŐSZAKOSKODÁSAI. — FÉLRENDSZABÁLYAIK A PARASZTKÉRDÉSBEN. — MAGYAR, OROSZ LENGYEL ÉS NÉMET PARASZTOK. — A HUSSITÁK HATÁSA. — AZ ALSÓ PAPSÁG. — MÉSZÁROS LŐRINC AZ IZGATÁS TERÉRE LÉP. — DÓSA GERGELY BÉKÉS HAJLAMAI. — DÓSA GYÖRGY HELYZETE. — A PARASZTOKAT AZ ALKOTMÁNY ÉS TÖRVÉNY SÁNCAI KÖZÉ AKARJA BEVÉTETNI. — TERVÉNEK KERESZTŰLVITELÉBEN AZ ADOTT KÖRÜLMÉNYEKET KÍVÁNJA FÖLHASZNÁLNI. — SEREGÉNEK KICSAPONGÁSAIT NEM AKADÁLYOZZA. — A KORMÁNY HÁROM RENDELETE.

A keresztesek táborában pár nap óta valóban aggasztó tünetek mutatkoztak, melyeket a kormány csakugyan nem hagyhatott szó nélkül. Ha Dósa György mindjárt kezdetben nem akart is egyebet annál, a mire nyíltan, az oltár előtt vállalkozott, a táborába gyűlt papoknak, tanítóknak és tanulóknak egyrésze már az első napokban elérkezettnek látta az időt, hogy, a válásháborút használva ürügyül, leszámoljon a társadalmi és állami ferdeségekkel.

Törvény védte ugyan némileg a magyar parasztot, de a törvényt nem védte senkisé.

Szent László idejében még fordultak elő esetek¹⁾, hogy valakit büntetésből el lehetett adni rabszolgául; 1100-ban azonban Kálmán kimondta már²⁾, hogy „a magyar, vagy Magyarországon született, bár idegen szolgát és szolgálót, kivéve a más nyelvű és már tar-

¹⁾ II. törvénykönyv, 6., 9., 12. és III., 6., 7. fej. — ²⁾ I. r. 77.

tományból eredett szolgálkat, senki se adja el.“ S ő a colonusok alatt már tulajdon földbirtokú s egyúttal személysabadságot élvező parasztokat értett¹⁾. III. Endre 1298-ban határozottan kimondta a jobbágyok szabadköltözködésének jogát²⁾. I. Lajosnak 1351. évi 5.-ik törvénycikke saját birtokú parasztokról szól, kiket a kamarai nyereség fizetése alól fölment. A jobbágyoknak Zsigmond 1405-ben örökidőre biztosította újabban is a szabad és biztos átköltözést s annyira védelmezte a földesúr önkénye ellen, hogy ha ez a parasztra kivetett bírságot 30 nap alatt be nem hajtaná, azt rajta többé meg sem vehette³⁾; s 1435-ben ismételve is intézkedett szabad költözködésüknek megóvása tárgyában⁴⁾, miben csak visszhangja volt neki Szilágyi Mihály kormányzó⁵⁾. E sarkalatos jog csupán Mátyás király idejében, de nem általa szenvedett korlátozást, mert ő 1476-ban már erélyesen intézkedett a parasztnak erőszakos és jogtalan elhurcolása ellen⁶⁾, kiknek költözködés-jogát a nemeség egy, az ő távollétében tartott országgyűlésen 1474-ben függesztette volt fel⁷⁾. Másrésről azonban nem írhatnók alá egy jeles írónknak⁸⁾ azon állítását, hogy midőn „az igazságos“ király „a főrangú és nemesi osztályhoz nem tartozó köznépet legelőbb címezte regnicolának, új gerjet doba országos életünkbe, törvényes állapotainkba oly címen, mely a földhöz ragadt (?) népet kiemelte alázott helyzetéből.“ Mátyás anyagilag sokat javított a parasztnak helyzetén, de törvényhozás-útján alig tett többet, mint az előtte már majdnem

¹⁾ U. o. I., 19. — ²⁾ Kovachich: Sylloge Decretorum Comitium. I. 50., az 1298: 70., 73. t.-c. — ³⁾ 1405. II. decr., 6. t.-c. Továbbá Kassán 1407. jan. 20. kelt rendeletében. — ⁴⁾ 1435: 7. t.-c. 1. és 2. eset. Így az 1445: 22. t.-c. is Kovachichnál, id. h. 106. — ⁵⁾ 1458: 15. — ⁶⁾ 1476: 39. ⁷⁾ 1474: 14. — ⁸⁾ Erdélyi János: A bölcsészet Magyarországon. (Budapesti Szemle, 1866. — IV. 3.)

két századdal élt III. Endre. Biztosította a személy-szabadságot, a mi egyedül lehetett kezessége a haladásnak. Hogy azonban intézkedései nem gyökereztek elég mélyen, mutatja, hogy a törvényt már közvetetlen utóda alatt ki lehetett forgatni a maga mivoltából. Az 1492 : 93. t.-c. némi látszatos védelmet még nyújt ugyan a parasztoknak, a 94.-ik azonban még ezt is a maga valódi értékére szállítja le, a mennyiben nagyon kétségesse teszi a szabad költözködés jogát, tág értelmet tulajdonítván a „szökevény“ szó fogalmának. Nem az lett volna a törvényhozás föladata, hogy *némileg* büntesse azon földesurat, ki másnak hozzá „szökött“ jobbágyát ki nem adja; hanem hogy egész épségében fenntartsa a szabadköltözködést megengedő 1405.-i és 1458.-i törvényeket. S mintha még ez nem volna elég sérelem, az 1495 : 22. t.-c. azt is megtiltja, hogy a földesúrnak (s íme, nem a törvénynek) engedelmeiből költözködő paraszt a földbe tett beruházásokat magával vihesse. A 18. cikkben pedig érzékeny büntetést rótt a szökevény jobbágyoknak befogadóira, ekként megakadályozván, hogy e szerencsétlenek legalább ideiglenesen, a törvényes eljárás befejezéséig, oltalmat nyerjenek elnyomóik ellen. Vagy bízhatott a nép az úriszékek pártatlanságában?

Maga a Dósa halála után tartott 1514. évi törvényhozás is elősmerte¹⁾, hogy a legtöbb és legnagyobb zavarokat, csaknem naponkint való viszálykodásokat, a jobbágyok elhurcolásának és megtartásának gyakorlata okozta.

A nemesség, mely Mátyás király idejében a trón dicsőségének emelésére megszokta a fényüzést, most,

¹⁾ 1514 : 25. t.-c.

egy középpont mellőzésével, külön udvarokat kezdett tartani s egyik a másikon ügyekezett túltenni pompa és ragyogás dolgában. — Ujlaky Lőrinc hercegnek háromszáz darab mesés drágaságú öltözete Magyarországnak anyagi romlásával volt kisujtásolva. A nagyzas sok pénzt nyelt el. Az urak és lelketlen sáfáraik ezért a népet nyúzták s ekként a nemzeti vagyonnak igaz őreit tették tönkre. S jaj a panaszkodóknak! A jobbágy még panaszkodásban sem könnyíthetett szívének keserű érzetein. A törvénynek egyik „őre“, Báthory István erdélyi vajda, 1493-ban két fejet kívánt annak, ki őt bevádolná; hogy egyiket elvesztvén, a másikat tehesse nyakára¹⁾. A rákövetkező esztendőben azután utóda, Drágfy Bertalan tett igazságot: akasztatta, nyársaltatta, karóba húzatta az elviselhetetlen terhek miatt lázongó szegényeket²⁾. Kinisy sem járt el sokkal szelidebben az alvidéken³⁾. Hát még az apró zsarnokok s főleg a tizedszedők, kik — mintha bíráskodhattak volna — a legkisebb adósságért vagy egyéb okból is elfogattak egyeseket⁴⁾!

Ily körülmények közt végkép elkeseredett a nép; talán könnyebben tűri vala, ha törvény fosztja őt meg igazaitól; de jogában lenni a — bár újabb idők óta föltételes — szabadságnak s galádúl kiforgattatva abból a törvényt lábbal tipró hatalmasok által, kik még talán azt is csak szolgálók szaporításának céljából ismételték a decretumokban, hogy a más faluból feleséget hozó jobbágy akkor az egyszer ne fizessen vámot⁵⁾: jobban fájhatott a vagyoniilag való tönkrejutásnál. Pedig hát a parasztnak is csak volt családja s bizony, elfacsarodott

¹⁾ Szilágyi: Erdély, I. 167. — ²⁾ Buday: Polg. Lexicon, I. 569. —

³⁾ Horváth: Tud.-Tár, 1841. — 219. l. — és 1492: 86. t.-c. — ⁴⁾ 1514: 64. t.-c. — ⁵⁾ 1492: 86 t.-c.

az ő szíve is, ha gyermeke „kis kacsóit összetéve szépen“ kenyeret kért s az „aranykalászszal ékes rónáságnak“ mtivelője még azt sem adhatott neki!

Nagyon tanulságos e tárgyra nézve az 1504. évi 18. törvénycikk, mely az orvvadászat ellen intézkedik. „A mennyiben — úgymond — bármely egyházi főrendű országnagy s más országlakó uraknak több jobbágya s lakója, elhagyván s félretevén a szőlők és szántóföldek mivelését, — egyedül vadászattal és madarászattal foglalkozik, úgy, hogy nemcsak vasárnapokon, hanem más szent ünnepeken, sőt a szent karácsonykor is vadászik, mi által Istennek és az ő parancsainak meg nem tartásával vétkezni és földesurát jövedelmének elvételével megcsalni nem irtózik; sőt inkább ezen haszontalan munkára szokva, többnyire koldúsbotra jut, némelyek pedig ruházat s élelem hiányában a végsőkre, tolvajlásra, fosztogatásra kényszerítettnek s ekkép más jámborok bánatára gyakran akasztófán vesznek el.“

Ebben áll a földesuraknak, és — szarvasoknak, őzeknek, nyúlaknak, vadkanoknak, fácánoknak, foglyoknak és császármadaraknak védelme. A jobbágy-nak vadászatát és madarászatát elnéző vagy épen megengedő földesurat és nemest is fizetésre szorítsa az alispán, vagy szolgabíró. Oly nagy tehát ez a bűn, hogy meggátlására minden elrettentő módot föl kellett használni. Csakhogy a törvénynek indokolása hibás. Nem azért koldús a nép, mert madarászik; hanem azért madarászik, mert koldús. S koldússá azon lelketlen urak tették, kik hol a törvényességnek palástjába burkolózva, hol az írott malasztoknak kijátszásával, úgy szólván az ököljog révén, a parasztoknak minden idejét és vagyonát saját, különben rosztul — mert csak pillanatra — szolgált érdekeiknek áldozták föl. Hogy voltak

derék, sőt igen derék földesurak is, kik atyjai voltak a népnek, már — ha máshonnan nem — a hívatolt törvénycikk záradékából is kitetszik. A bekövetkezett szomorú időkben meg is védelmezte őket a nép s Magyarországnak is volt Vendéjeja¹⁾).

Kossuth méltán dicsekedhetett az angoloknak²⁾, hogy a magyar jog a földet sohasem tekintette oly abszolút magántulajdonnak, mint az ingó vagyont s hogy országunk földje nem pusztán oly terület, mely jövedelmet nyújt, hanem oly terület, melyen a nemzetnek élnie kell; miből következett, hogy a földesúré voltakép csak a majorság volt, jobbágyainak földét pedig sohasem sajátíthatta el a maga használatára, mint pl. az angoloknál. Azonban épen azon korszakban, mely Dósa fölléptét megelőzte s részben igazolta, mint láttuk, e szép elvek csak az elerőtlenedett törvényekben voltak meg, sőt egy pár esetben, bár akaratlanúl, az újabb törvények könnyítették meg a régieknek kijátszását. A magyar nép sohasem élt úgy vissza a szabadköltözködés jogával, mint pl. az orosz, melyet

---

¹⁾ Hol az uradalmakat méltányos emberek kezelték, a jobbágyok terhei valóban nem voltak elviselhetetlenek. Épen ezen időkben, 1512—14-ben pl. a pestmegyei Sámoth, melyben a bírával s esküdttel együtt, 17 házhelyes jobbágy és zsellér lakott, fejenként a következő csekélységet fizette: húsvétra 2 bárányt, 12 tikmonyt; Szent-Györgynapra minden házhelyes 10 dénárt, az esküdt 15-öt, a bíró semmit. Szent-Mihályra 10 dénárt, egy tyúkot, egy kappanyt, két kalácsot. — Szent-Mártonra az egész falu egy kövér ártányt. Karácsonyra egy tyúkot, egy kappanyt, két kalácsot és minden kévés vetésnek tizedét. Ezenfelül két napi kaszálást, behordást és gyűjtést kellett teljesíteniök. Hol áll e mögött az 52 napi robotot és szolgaságot kiszabó 1514. évi törvény! (Pozsonyi káptal. levéltár, Capsa A. fasc. 8. Nr. 13. Közli a Magyar Sion, 1863. — 230. l.) Hanem az is igaz, hogy azon a négy forinton, mennyibe 1508-ban két pozsonyi kanonok budai útja került (u. o. 221—228. l.), akkor egy ökröt, két tehenet, vagy egy borjas tehenet, négy juhot, négy disznót és egy kancát lehetett volna venni. (Verböczy, Hármaskönyv, I. r. 134. fej. 50—7. §§.) Az említett alattvalók különben szabadon-bocsátottak is lehettek. — ²⁾ Írataim. II. 167.

csak az 1592. évi glebis adscriptioval kötött a földhöz Godunov Boris. Ez ott a parasztoknak javára vált. Nálunk a költözködés jogának 1514-ben történt megszüntetése a nemzet anyagi és politikai tőkéjét támadta meg; tehát káros volt. A magyarban sohasem lehetett tapasztalni oly nomád hajlamot, mint az oroszban; nem azért költözködött, hogy épen továbbmenjen, hanem csak végső eszköznek tekintette azt anyagi érdekeinek és személyes szabadságának megoltalmazására; de míg lehetett, mindenáron maradt.

Nagy a különbség a derengő XVI. századnak magyar és német jobbágysai közt is.

A württembergi „Bundschuh“, mely 1502-ben 7000-nél több parasztot szólított fegyverre a hercegek, nemesek és papok ellen; vagy a „Szegény Konrád“, mely név alatt 1513-ban és 1514-ben keltek föl az elkeseredett parasztok, nem szolgálthatott mintaképet egy magyar pórlázadáshoz. Pedig valószínű, hogy híre részént a külföldön járt papok, részént a keresztesekhez innen-onnan csatlakozó németországi svábok útján néptünk közt is elterjedt némileg.

A mellett, ha Magyarország sohasem szolgált is kedvező talajul a vallásért való rajongásoknak, osztozott a nép a kornak a hitkérdések iránt mutatott érdeklődésében. E részt történetíróink kelleténél kevesebbre becsülik azon befolyást, melyet a hussiták, illetőleg morvatestvérek nemcsak a felvidéki, hanem alföldi magyarságra is gyakoroltak. A kalocsai, pécsi, bácsai és szerémi egyházmegyékbe már Zsigmond korában beszivárogtak Huss tanai, sőt a váradi egyházmegyében s Erdélyben is terjedeztek azok s nagyban hatottak a parasztok erkölcsösségének emelésére, minek következ-

tében nem egy földesúr pártolta azokat¹⁾. Számuk a Mátyás idejében való üldözések folytán fogyott ugyan; de — kivált a váradi egyházmegyében Pruisz János püspöksége alatt (1476—1490) — szabadon élhettek s 1506-ban már előterjesztést is tettek Ulászlónak az egyházújítás tárgyában, 1508-ban pedig védőíratban cáfolgatták tanaiknak megtámadóit²⁾. Oly jelenség, mely annál mélyebb értelmű, minthogy a magyar főpapok közt is akadt már — még 1515 előtt — sürgetője az egyházreformatiónak, nevezetesen Gosztonyi János győri püspök (1510—1525) személyében³⁾. Most a kereszteshadjáratnak kihirdetése után Morvaországból s az északnyugati megyékből a „testvérek“ is tömegesen jöttek a táborba s már korábban megkezdett izgatásaikat⁴⁾ folytatták. Avval ámitották a hiszékeny népet, hogy „mióta a csehek az apostoli széktől elszakadtak, harcaikban mindenkor győztek; azóta sohasem pusztított közöttük járványos betegség; jégesőkben és vetéseiket tönkre tevő zivatarokban sohasem volt részök, következőleg semmi kárt sem szenvedtek. Pedig hajdanában nekik is volt mit túrniök és elviselniök; most azonban a tizedfizetéstől s egyéb terhektől is megszabadultak⁵⁾).

Az alsópapság a mily tűzzel karolta föl az ország primásának keresztes hadjáratra szólító fölhívását, ép oly mérvben volt elkeseredve azok ellen, kik a nagyon elhanyaglott vallásosság élénkítésére alkalmasnak látszó szent vállalatot megghiúsítani törekedtek. Az alsópapság

¹⁾ Toldy: A magy. nemz. irod. tört. (Pest, 1851.) II. 9. — ²⁾ Budapesti Szemle. Új folyam, IV. 4. Pedig Ulászló már 1495. élet- és jószágvesztéssel rendeli büntettetni az eretnek hussitákat. — ³⁾ Herminjard: Correspondance des reformateurs. (Párizs, 1866.) — I. 20. — Chlichtov Jodoknak levele a püspökhöz. — ⁴⁾ ⁵⁾ Betinus gr. 1514. jún. 15. M. Történelmi Tár, XIII. 250.

tekintélye összefüggött a nép vagyonosságával, ez pedig az egyéni szabadsággal; mióta a földesurak önkénye, részben a főpapok erőszakoskodásait is maga után vonva, egyre növekedett, a nép sem tudta oly jól fizetni lelkészeit s ezek, kik a paraszttól követelni sem akartak, mert eléggé ismerték annak nyomorúlt helyzetét, az urakban saját s a nép megrontóit látván, gyűlölettel teltek el irántuk¹⁾. Egészségesebb vallás-erkölcsi és társadalmi viszonyokat csak túlhatalmuknak megtörése által reméltek. Minthogy azonban ők ép oly kevésbé voltak tényezői a törvényhozásnak, mint a védelmökbe fogadott jobbágyok, egy részök forradalmi útra terelte a kérdést s izgatásaikkal közvetlenül ők idézték föl a bekövetkezett véres eseményeket. Tudták, hogy a végső eszköz az, melyhez nyúlnak; de épen az tanúsítja, mily vígasztalan volt a helyzet, hogy nem borzadtak vissza ez ultimo rationak alkalmazásától. Mint a közép- és derengő újkor minden más forradalmában, úgy vállalt szerepet a magyarban az alsópapság.

Élén Dósa táborában a zemplénmegyei megyeszai születésű Mészáros Lőrinc állott²⁾. Természetes

---

¹⁾ Szalay (III. 481.) azt is említi az alsópapság elégedetlenségének okául, hogy az 1498 : 67. és 68. t.-c., melyeknek egyike az egyházi javadalmakat érett és tanult férfiaknak rendeli osztogattni, nem tanulatlan úrfiaknak, másika a püspökök zsarlásai elől akarja a lelkészeket biztosítani, mint e korszak annyi egyéb intézkedései, nem léptek életbe. — ²⁾ „Laurentius Mezaros de Megyezo“ egy oklevélben. Századok, 1872. — 440. Szerémi (61. l.) egyszerűen Lőrinc nevű papnak nevezi őt; Révai Péter (De monarchia et sacra corona regni Hung. Schwandtnernél, II. 702.), — Bartholinus (Odeporicon, D₂ levél, 2. lap, 7. sor), — Cuspinianus (Diarium. Belnél: Adparatus ad hist. Hung. 281. l.), — Sigler (Chronologia. U. o. 65. l.) hasonlóképen. — Timon (Epit. chron. rerum Hung. 102. l.) Tseglédinek írja. Pray szerint (Hist. Regum Hung. II. 561.) „de Megyező“; Majláth (Gesch. der Magyaren. III. 151.) ceglédi papnak, — Fessler (id. h. V. 898.) családi nevét Mészárosnak, születéshelyének a zempléni Megyeasztót mondja.

eszű, félműveltségű¹⁾ ember volt, ki a budai szent-Klára-apácák birtokát képező s már a XIV. században virágzó Cegléd városának jövedelmes plébániáján²⁾ anyagi gondok nélkül élhetett volna, ha nyugtalan szelleme és meggyőződése a cselekvés terére nem sodorja őt. Dósának, kit már korábbi időkből személyesen ösmert³⁾, mindjárt kezdetben egyik legbizalmasabb embere lett s a táborban csak azért is tekintélyben állott, mert Ceglédről s vidékéről 2000-nél több embert vezetett a kereszt zászlója alá⁴⁾. Kétségkívül igen jó népszónok volt, mert az egybegyűlt tömeg úgy szólván az ő szavain indúlt; s növelte fontosságát, hogy a katonalétére politikai dolgokban nehezkesebb mozgású Dósa is sokat hajtott tanácsára.

A keresztes seregnek kihirdetése folytán a munkás kezek hiányán a jobbagyak erőszakos visszatartása s megbüntetése által segíteni kívánó földesurak ellen a parasztok első sorban Lőrincnél panaszkodtak⁵⁾ s ő ez ügyet, úgy látszik, a haditanács elé vitte. Ilyen haditanácsot, a dolog természete szerint, többet is tartottak s nem változtat azok jellegén, ha van is, ki e gyűléseket titkos összejöveteleknek nevezi⁶⁾. Ily alkalmakkor Lőrinc arra buzdítgatta Dósát, hogy első sorban a nemeseken álljon boszút. Ők akadályozzák a föld-

---

Szalay (III. 481.) és Horváth M. (Tud.-Tár, 1841. — 221. l.) Mészáros Lőrincnek és ceglédi papnak írja.

¹⁾ Az első tettei bizonyítják, a másodikat a kassaiakhoz írt említett oklevele. — ²⁾ Palma szerint „Tzigledi“ Lőrinc bácsi pap volt. (Notitia rer. hung. III. kiad. II. r. 501.) — ³⁾ Istvánfi (ki őt csak Lőrinc papnak mondja), a 42. lapon. — ⁴⁾ Szerémi, 61. l. Szerénte azonban csak akkor, mikor Dósa már megindult Pestről s valahol Békés alatt járt. Ez azonban már csak a ceglédi, alább említendő, proclamatio kelethelye miatt is valószínűtlen. Nincs ok kétkedni Istvánfi előadásán, melyszerént ő (mint különben is pestmegyei) már a pesti táborban is jelen volt. — ⁵⁾ Istvánfi, 42. — ⁶⁾ Betinus (id. h. 250. l.). Brutus (I. 285) titkos éji tanácsokról szól.

míveseket, hogy engedelmeskedjenek a király és bíbornok parancsának, mely szerint a török ellen fegyvert fogjanak. S nemcsak a táborba-indulás elé gördítenek nehézségeket, hanem gyalázatos rabszolgaságra is vetik őket és pedig oly könnyörtelenül, oly kegyetlenül, hogy ezt tovább tűrniök nem lehet. Hiszen ha ezután is tűrnék, méginkább zsarnokoskodnának a szegény ember véréen, vagyonán. Nincsenek most elvetemültebb teremtményei Istennek, mint a nemesek és tisztjeik¹⁾; kik ha idáig csak a testet ügyekeztek békóba verni, ezentúl még a lélek üdvösségét és boldogságát sem akarják kímélni; különben csak megengednék, hogy legfőbb pásztoruknak, mindnyájok közös atyjának, a pápának bűnbocsánatával éljenek. Dósát ily körülmények közt maga az Isten küldte, hogy könnyítsen a népnek a halálnál is keservesebb szenvedésein, hogy megboszúlja azokat s a kezeibe mintegy a Gondviselés által adott fegyvert és sereget minden habozás nélkül ezen tűrhetetlen kegyetlenségű emberek kevélységének megtorlására fordítsa²⁾).

A Mészáros Lőrinc által képviselt forradalmi párttal szemben a fővezér öcscse, Dósa Gergely, a bekövetkezett hadjárat Götz von Berlichingene, állott. Ifjúságáról semmit sem tudunk; sok író még keresztnevével sem volt tisztában. Bátyja őt mindjárt a vállalat megkezdése után magához hívatta, sőt az is valószínű, hogy Nándorfehérvárott együtt szolgálván vele, hushagyókeddi hőstette után őt is fölvitte Budára s ott ki-neveztetése bekövetkeztén, alvezérré s a maga helyettesévé tette³⁾). Ez a tény a mellett bizonyít, hogy Ger-

---

¹⁾ Pedig paraszt tiszteteket is említ az 1514. évi törvény. — ²⁾ Istvánfi, 42. — ³⁾ U. o

gely csakugyan katonaember volt; mert egy homo novus, a milyennek sokan Dósa Györgyöt képzelik, csakugyan nem bírt volna elég bátorsággal egy közönséges, még csak nem is katona székelty emelni ily tiszt-ségre¹⁾. — Ha nepotismus volt is, — ennek a „kannibál“ Dósa Györgynek mégis csak jó testvérnek kellett lennie, hogy öcscséért úgy kitette magát. Különben nem ok nélkül. Gergelyt az összes kútfők mint szelídlelkűletű férfiút tüntetik föl, ki, mint a székeltyek rendesen, kétszer is meg szokta volt gondolni azt, a mit mondani akart s ki Mészáros Lőrinc heveskedései ellenében most is óvatosságra intette bátyját. Gyalázatosnak tartaná, ha e féle tanácsok után indulna, miknek szomorú végét előre láthatni. Hiszen a nemességet a király s a főurak bizományára teljes erejükből védelmeznék! A katonai dolgokban gyakorlott s a fegyverforgatásban jártas nemesség előtt mit tehetne mást ez a gyűlevész nép, mint hogy fegyverét elhányva, menekülni ügyekezzen; akkor pedig legyőzötve vagy elfogatva, a legkegyetlenebbül bűnhődnék²⁾.

Hogy ez a beszéd ismét csak a magyar Liviusnak előadásszépítő szereit közé tartozik, mi különben nem gátolja azt, hogy lényegében valót mondott legyen, ki-tűnik a beszéd befejezéséből, mely szerint Gergely egész határozottan kijelentette, hogy ha még annyira szereti is testvérét, ott hagyja táborát, ha ő csakugyan fölkelne a nemesség ellen; mert ő a haza, királya, rokonai s

---

¹⁾ Szerémi szerint (67. l.) Dósa György Szapolyay előtt a börtönben ezen szavakra fakadt: „Ne hagyd megölni testvéremet, mert jobb katona, mint én vagyok.“ — ²⁾ Ha másban nem, ő-benne alkalmasint mégis csak kereshette volna Török (id. h. 158.) azon férfiút, ki felszólítsa a kereszteseket, hogy a várt parancs értelmében, esküjükhöz híven, a pogány ellenségre induljanak. Dósa Gergely föllépését úgy magyarázhatjuk meg legjobban, ha benne szótartó katonát látunk.

barátai ellen nem vonja ki kardját. Pedig utóbb bizony kivonta. „Mert bátyja kényszerítette!“ vetik utána. Akármily keveset tudunk is Dósa Gergelyről, azt az egyet tudjuk, hogy egyenes lelkű ember volt, a ki, ha ilyesmit mondott, szavát tartotta volna. Különben sem szokás egy forradalmi sereg élére habozó természetű embert állítani; megszilárdult helyzetben lehet valamit kockáztatni a nepotismus által, — átmenetiben nem. S ha olyan kötéllel ott-tartott alvezér volt „Gecő“, aligha jutott volna oly közkedveltségre a seregben, mely igen jól meg tudja ítélni, ki bízik ügyében, ki nem. Gergely pedig az egész hadjárat alatt híven megállta helyét bátyja oldalánál.

Dósa György helyzete kényes természetű volt. A lázongó s a nemességnek a népsereggel szemben tanúsított roszakarata miatt már csak azért is élesen nyilatkozó, mert a pápai bullának „párttűt“ nevezetét olvasó tömegtől nem várhatta, hogy — kellő gyámolításban amúgy sem részesülvén — végig küzdjön vele egy törökellenes háborút. Másrészt közel állt hozzá a példa, hogy oly fegyelmetlen korszakban, a minő az Ulászlóé vala, erő útján lehet legjobban emelni egy-egy osztály politikai befolyását. — Hiszen a nemesség vezére, Szapolyay János, nemcsak hazafiságból verekedett a törökkel, hanem azért is, hogy népszerűségét ekként növelve, annál bátrabban döngethesse Budán az érckaput, úgy kérdezvén meg királyától, odaadja-e leányát neki? — S egyáltalán ugyan nagy munkát vállalna magára, ki arra a gondolatra vetemednék, hogy chronologiai rendbe szedje a nemességnek a fennálló kormányhatalom ellen ez időben elkövetett apró-cseprő féktelenségeit. Csak-hogy akkortájt a nemzet közvéleményét mégis ezen zabolátlan nemesség képviselte s abból, hogy neki,

századok óta mély gyökeret vert kiváltságai mögé rejtőzve, nem árthatott a királyság, még épen nem következett, hogy más néposztály is hasonló szerencsével próbálhatna szerencsét a revolutio terén. Papíron meg volt már az 1507. évi 8. törvénycikk; de az még akkortájt nem-igen jutott a törvényhozók eszébe, hogy egy netaláni parasztlázadás esélyeire alkossanak paragraphust: oly képtelenségnek látszott talán előttük, hogy azok a közönséges robot-sérelmek orvoslásán kívül még egyéb, főképen pedig az ország kormányzatában való részvételüket illető követelésekkel álljanak elő.

Dósának és a vezetőknek lelkében csak homályosan élt az alkotmány demokratikus alapon való reformálásának óhaja, melyet a királyság megdöntése nélkül is keresztülvihetni reméltek. Kezdetben talán beérték volna egy kis teherkönnyítéssel és azzal, hogy a személyöknek szabadságot biztosító törvényeket tiszteletben tartassák. Ha az események lázában továbbmentek s ha pár nap a zűrzavaros terveket határozott alakba öltöztette s megérlelte, az csak olyan dolog, a mi a forradalmak szalonképes nagymesterein, a franciákon is megesett, nem negyedfélszázaddal Dósa előtt, hanem negyedfélszázaddal Dósa után, 1848. februárjában, a mikor az intézők maguk sem tudták tegnap, hogy — minden előkészület nélkül — hogyan forgatják föl az imént még meggratulált királyságot holnap. A forradalmár nem születik, hanem lesz¹⁾.

---

¹⁾ Török János (id. h. 149.) kikel Eötvös ellen, ki Dósában socialis és vallási reformokért öntudatosan küzdő hőst csinál s a „vakmerő huszárt“ a szabadság vértanújává s a népszabadítók eszményképévé teszi. Pedig az öntudatosság valóban alig hiányzott Dósa tetteiből; s Eötvös, a regényíró, helyesebben ítélte meg Dósát, mint a koráig élt történetírók, kik vagy nemesi gyűlöletből ítéltek el a pórúljárt vezért, vagy azért, mert — nincs

Dósa kelletlenül szemlélte a nemességnek a nép iránt való kíméletlen magaviseletét. „Tunyaság, puhaság, hiúság, gondatlanság, tékozlás, irigység, gyűlölség, meghasonlás, egyenetlenség, viszálykodás, törvénytelen-ség, nyomás, ragadozás“¹⁾ napirenden voltak s edzett katona-létére bántotta is Dósát, hogy távolmaradásuk folytán azok most ezen végrevalahára tekintélyes hadsereg működésének sikerét is kérdésessé tenni ügyekeznek. Abban az időben mindenki tudta, hogy Magyarországot külvészély fenyegeti, csak hogy kevesen törődtek vele. Azok, kik éveken át a végeken katonáskodtak, mindenesetre. Annál inkább Dósa, ki most hosszas hadi tapasztalatait mint fővezér akarta érvényesíteni s kit mindenesetre bántathatott, hogy a Bakocs által még a bulla kihirdetésének tárgyalásakor készített azon tervet, miszerént az így állítandó sereghez a végházak őr-sége s a zsoldosnép is csatlakozzék, kétségkívül a nemesség hibája folytán, már is mint meghíúsultat lehetett tekinteni. A folyton terjeszkedő török ellen csak egy hazája iránt szakadatlanul érdeklődő nemzet fejthet vala ki erélyes és tartós ellenállást; a közönyös nemességet tehát a különben is szabadnak született földművesekkel kellene fölfrissíteni. Természetes, hogy a nemesség nem mondana le önként a maga kiváltságos jogairól s így a küzdelem nemcsak politikai természetű volna, hanem okvetetlenül erőszakos jelenetekkel is járna. A siker, egy életrevaló nemzetnek megteremtése, elég kárpótlásul szolgálhatna az esetleg kiontandó vérért. A törökkel —

---

szalonképes megjelenése a modern liberalis eszmék országában; az 1881-ben Churban gyűlésező socialistáknál pedig — idealisabb.

¹⁾ Így jellemzi az akkori nemeseket egy „Hazafiúi szózat a magyar nemességhez“ címmel 1806-ban megjelent röpirat a 74. lapon.

bár megzavart — fegyverszünet uralkodott s az országnak nem állhatott érdekében, hogy azt felbontsa. Kedvezőbb alkalmat tehát keresve sem lehetne találni, hogy az úgylis a nemzetközi jog durva megsértésével egy, ez idő szerént a magyarokkal békében élő, de ezen béke fölbomlása után azokra oly igen veszedelmes ellenség megtámadására szánt sereget egy socialis és politikai forradalom eszközévé tegye. Az különben is kérdés volt, nyer-e vele a nemzet, ha Szapolyay a köznemességnek forradalmát juttatja érvényre.

A vezér sok tekintetben kedvező előjelnek tarthatta, hogy a sereget csaknem kizárólag alkotó parasztság a maga módja szerént — bár szitkozódva is, — meghányja-veti a közte és a nemesség közt fennálló viszonyt s hogy boszankodik, miszerént az nem csatolja hozzájuk fényes banderiumait, mintha derogálna neki az, a mi egy Hunyadinak nem derogált. A nép kezdett a haza s a maga dolgaival törődni. S ezt nem egy tekintetben örvendetes jelenségnek lehet mondani; lengyel parasztlázadást nem ösmer a világtörténelem, de nem is volt népelet Lengyelországban s egyoldalú politikai fejlődésének áldozatául esett e szomszéd hatalmas birodalom.

Dósát bosszanthatta, hogy a kormány őt a török ellen már akkor kívánja útnak indítani, mikor a nép, bár a nemesség minden áron tartóztatta, még javában özönlött a zászlók alá s mikor a megígért királyi hadaknak még egy szál katonája sem volt fölfegyverezve, hogy e sereg az ővével párhuzamosan működjék. Hite szerént a nemesek azon föltevésben akarták őt továbbküldeni Buda és Pest alól, hogy ekként a nép kedvét vesztí a menetben levő sereghez való csatlakozásra, a főváros pedig nem lesz kitéve egy még csak panasz-

kodó, de — tovább ingereltetve — kitörésében borzasztó népség boszúállásának.

A királynak a Knin ellen való nyomulást meghagyó rendelete ily körülmények közt érkezett a táborba, május 14.-én¹⁾). Épen „Cantate“ vasárnapja lévén, oly egyházi és népszónok, mint Mészáros Lőrinc, a seregnek feloszlásával egyenlő rendelet hírére, milyen alkalomszerűen fejtegethette, miután a nemeseknek velök üzött játékát ostorozta, az azon napi evangeliumot²⁾): „Most pedig elmegyek ahhoz, a ki engem elbocsátott és senki közöleték nem kérd meg engemet, mondván: Hová mégy? . . . .“

A fölízgatott nép most már nyíltan kikelt a nemesek ellen. „Ők szopták ennyi időtől fogva a mi véréinket és vérünket — s immáron elbújnak, — nem mernek országunkért vívni a törökök ellen. Jertek, menjünk reájok, a békavérekre³⁾!“ Dósa pedig ettől fogva nem látta érdekében állónak, hogy gátolja az áradatot. A nép viszont megtenni is merte azt, a mit kimondott, már csak azért is, mert a pápa bűnbocsátó levele kezei közt volt s ennek mindenre alkalmas voltát aligha nem törekedtek megmutogatni papjaik⁴⁾). Miért ne hitt volna benne?

Köztehermentesség, a nemesi javak lefoglalása,

---

¹⁾ V. ö. Horváth, id. h. 221. és Fessler, id. h. 898. — ²⁾ János evang. XVI. 5. — ³⁾ Heltai, 204. lev. 2. oldal. — ⁴⁾ Brutus, 304—5. Az izgatáshoz tartozott szerént (307. l.), mint mások szerént is, hogy Dósa avval dicsekedett, miszerént a bibornok, bár annyi régi nemes családból választott volna, őt rendelte a fővezéri méltóságra, ki csekély sorsban születvén, erényei által küzdte föl magát a becsületnek és dicsőségnek legmagasabb fokára; mert ehhez a háborúhoz nem kell fényes név; s ő azért vállalkozott, hogy példájával a szegényeknek erényeit a rejtekből napvilágra hozza. Ez és több más e féle beszéd azonban elesik Dósának nem-paraszti származásánál fogva; ha mégis mondott ilyesmit Dósa, azt csak azért tehetette, hogy a népnek hizelegjen.

földosztás, gazdag zsákmány, új törvény s más e féle jelszókat hangoztattak már ekkor¹⁾ és pedig annál bátrabban, mert Dósa egyidőre felfüggesztette a szigorú tábori fegyelmet s „a parasztnak megengedé, hogy saját tetszésük szerint kegyetlenkedjenek és dúljanak“²⁾. Épen vasárnap lévén, a nép nagy tömegekben nyomult Buda és Pest külvárosaiba s ott a nemesek lakásait gyújtogatni, a kézrekerült urakat pedig kínozni és öldökölni kezdte³⁾.

Már korábban is fordúlhattak elő esetek, kivált a vidéken, hogy a keresztes nép az egyéni tulajdont megsértette; a főváros azonban idáig követetlenül még nem volt fenyegetve. Annálinkább megrémült a király s különösen a bíbornok, ki csak most kezdte észrevenni, hogy Telegdynek igazsága volt. Úgy látszik, kezdetben túlbecsülte a vallásos lelkesültség erejét; most félnie kellett, hogy az fanatizmussá s egyúttal társadalmi és politikai küzdelemmé fajul el.

Hétfőn, május 15.-én, a kormány komoly parancsot küldött Dósához, melyben határozottan megtiltván a keresztes hadba való további fölvételt, a vezért és társait ellenség gyanánt tekinti, ha néhány nap alatt kötelességéhez vissza nem tér⁴⁾.

---

¹⁾ Brutus, I. 307—8. — ²⁾ Istvánfi, 42. — ³⁾ U. o. Legyen megörökítve a jó öreg Szekér Joakimnak azon naiv megjegyzése (Magyarok Eredete. Pozsony, 1791.—II. 215.), hogy a keresztesek azért kezdtek rabolni, mert nem kapták meg — zsoldjukat. — ⁴⁾ Istvánfi, 42. — Fessler, (V. 900.) hozzáteszi, hogy „vagy legalább meg nem szünteti a nemesség iránt való erőszakoskodást.“ Ilyen záradéknak nyoma sincs; Ulászló alig is hangsúlyozta azt, mint magától érthető dolgot. Istvánfi szerint csak az engedelmességre való visszatérésről s nem — mint Fessler magyarázza — fegyverletételről volt szó a rendeletben; s annak, a dolgok rendje szerint, meg is kellett előznie amaz. Brutusnál (I. 299.) a bíbornok egyházi átok alatt tiltotta meg a kereszt jelének további feltűzését. Horváth (Tud.-Tár, 1841.—222. l.) az egyházi átkot azokra alkalmazza, kik a pusztítással föltagyni s hazatérni vonakodnának. Majláth (III. 152.) már ki is átkoztatja Györgyöt.

Igaz, előre ment már a királynak egy felszólítása, melynek értelmében Dósa György köteles lett volna, Dalmátország-felé vezetni seregét. De a király az első és ezen második parancs kiadása közt eltelt 1—2 nap alatt csak kószahírekből s nem a kurucvezér hivatalos nyilatkozatából, vagyis engedelmességének felmondásából értesülhetett arról, hogy a keresztesek tényleg lettek korábbi tervökről. Ekként Ulászló Pest, Buda külvárosainak s más helyeknek égetését stb. egyelőre csak fegyelmi kihágásnak tekinthette, melyet talán a vezér nem akadályozhatott meg s így már azért is, hogy a nagy garraal hirdetett vállalat meghíúsulását, ha lehet, elhárítsa, a vezérnek engedelmességre való térítésével, vagy időnyerés végett, sőt talán épen csak azért, hogy Dósa nyílt jelét adja elpártolásának, első sorban mindenesetre azon említett parancsolatot kellett kiadnia.

Különben is oly király, ki épen egy útcái forradalmi jelenet napján (május 15.) kénytelen elzálogosítani a budai összes harmincadjövedelmeket, kölcsönvett 1045 frt. fejében¹⁾, nem-igen lehet merész a maga elhatározásában.

E sokféle állítás annál csodálatosabb, mert az újabb íróknak forrása ez eseményre nézve kizárólag Istvánfi, kinek szavait — épen azért, mert ennyire elcsavarhatóknak látszanak — csaknem betű szerént idéztük. S különben is kétségtelenül ez azon rendelet, melynek értelmében a bíbornok a papsághoz is köriratot intézett s melynek tartalmát a később, május 23. kelt újabb köriratával együtt a kassai tanács által Bagoly Ferenchez május 30. írt s Fraknói V. által a Századokban (1872.—442. l.) közölt levél adja. Ez határozottan eltiltaná a hadjáratot s a keresztesek gyülekezését esetleg fegyverrel parancsolja megakadályozni. Kérdés azonban, nincs-e lényegesebb különbség a két rendelet közt; mindenesetre valószínű, hogy a tanács a kuruckapitány elrettentésére a kivonatot inkább az utóbbi, szigorúbb rendeletről készítette.

¹⁾ Hazai Okmánytár (Győr, 1867.) IV. 445. Említi „mostani nagy szűkségét.”

A királynak említett felszólítása teljesen eredménytelenül hangzott el. Nem tudjuk, tett-e alakszerű nyilatkozatot Dósa György; azonban parasztjainak erőszakoskodásait továbbra sem gátolta. Így pl. már pénteken, május 19.-én egy botzeni nemesst fogtak el és húztak nyársba¹⁾; másnap 20.-án egy Kuppy²⁾ nevezetű pettaui kereskedővel és testvérével bántak hasonló módon. Midőn ugyanis Budától 5 mfdre³⁾ egy nemes úr birtokán időztek, a keresztesek rájuk rohantak, üszköt dobtak a házba, melyben Kuppy s a nemesek mindaddig hősieken védelmezték magukat, míg a lángok elől menekülniök nem kellett. — Ekkor (május 22.-én) mind a 20 nemesst és a két Kuppyt agyonverték⁴⁾, a nemesi curia tulajdonosát pedig darabokra vagdalták⁵⁾. De vidékről is oly jelentések jöttek, melyek a parasztnak hasonló magaviseletéről szóltak.

Május 23.-án, kedden, épen a keresztjáró napok egyikén tehát a bíbornok végképen eltiltotta a keresztes-hadjáratot⁶⁾, ismét átokkal fenyegetvén azokat, kik neki nem engedelmeskednének s a fegyvert letéve haza

---

¹⁾ Ain gross Wunderzaichen, 2. l. — ²⁾ U. o. — Janus Vitalis (Marino San. II. 297.) Rupinak írja. — ³⁾ J. Vitalis szerint 5000 lépésnyire az Auffrur szerint (1513.) „2 Meyln von Wardein.“ E részt azonban elszigetelve áll. — ⁴⁾ Vitalis szerint 12-en voltak Rupiék s a ház ostroma 3 napon át tartott. — ⁵⁾ A Wunderzaichen id. helye szerint. Vitalisból az tűnnék ki, hogy mindezen dolgok a ceglédi kiáltvány kiadatása után történtek; röpiratunk azonban elég világosan szól az időpontra nézve. — ⁶⁾ Ain gross Wunderzaichen stb. Auszug auss ainen brieff von Offen, der an dem 25. tag des May in Wien geantwurt ist, vnd am iij tag Juni gen Augsburg. — Hely és év nélkül. 1. lap. — Továbbá: Die Auffrur so geschehen ist im Vngerlande mit den Creutzern. Hely nélkül, 1513. (így) — s nemcsak 1514-ben, mint Kertbeny írja (Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok. Budapest, 1880. — 27. lap), ámbár világos, hogy az 1513 sajtóhiba. Le van nyomtatva a Schimmer-féle „Bilder aus der Heimath“ (Bécs, 1833.) című könyvben is. Az „Auffrur“ első 5 lapja különben a Wunderzaichennek egyszerű utánnymása.

nem térnének. Köríratban pedig arra figyelmeztette az egyházi és világi hatóságokat, nevezetesen a plébánosokat, hogy a keresztes hadjáratot kihirdető bullát kiátkozásnak terhe alatt visszavonják s azokat, kik az intésekre és parancsolatokra nem hajtva s a féle gyűlekezetekben és csoportosulásokban résztvennének, sőt azokat is, kik a lázadókkal együtt ennének és innának¹⁾, az illetőségük helyén levő templomokban nyilvánosan kiközösítsék s ha szüksége mutatkoznék, világi karhatalmat is alkalmazzanak ellenök²⁾.

---

¹⁾ Ain gross Wunderzaichen, 1. lap. — ²⁾ Kivonatosan, de keletidő nélkül a kassai tanácsnak 1514. május 30. Bagoly Ferenc fölkelő csapatvezérhez intézett levelében. Közli Fraknói, Századok, 1872.—435. és 442. l.

VII.

A FORRADALOM KEZDETE. — DÓSA IZGATÓ BESZÉDE. — A BUDAI ZAVARGÁSOK. — DÓSA A TISZAFELÉ VEZETI TÁBORÁT. SEREGÉNEK LÉTSZÁMA. — A CEGLÉDI KIÁLTVÁNY. — HADI FŐLSZERELÉSEK. — DÓSA BESZÉDE A NÉPHEZ S E BESZÉD SZÖVEGÉNEK VÁLTOZATAI. — A NÉP ÁLTAL ADOTT HATALOMKÖRE.

1514. május 23-át tekinthetjük Dósa forradalmának kezdetéül¹⁾. Dósa a rákosi táborban²⁾ felolvastatta Bakocs levelét s mivel tapasztalta, hogy az a kevésbbé bátrakra igen lehangoló hatást gyakorolt s hogy sokan hajlandók letenni a fegyvert és — míg lehet — békén hazavonulni : még aznap két zászlót szúratott le s mind-egyikre egy-egy keresztet erősítettetvén meg, kihirdette, hogy a ki továbbra is a kurucokkal akar tartani, lépjen az egyik zászló mellé, a ki pedig haza szeretne menni, álljon a másikhoz. Hagyomány szerint³⁾ sok-

---

¹⁾ 1511-et ír a Chronicon Mellicense. (Pez : Monum. I. 278.) 1513-at, bebizonyított tollhibából, maga az egykorú Betinus (Tört. Tár, XIII. 250.), az imént említett „Auffrur“, a lipcsei „Allg. Hist. Lexicon“ (1730. — II. 1128.) stb.; sőt Bakschay Ábrahám „selmeczi magyar“ még azt is hozzáteszi, hogy „e borzasztó parasztháború“ „a világ teremése után 5476. évben“ történt (Bonfinius bécsi, 1744. évi kiadásának függelékében az 589. lapon), a miben különben elvétette, mert zsidószámítás szerint az 5275. évben járnánk. (Knauz : Kortan. Budapest, 1876. — 332. lap.) Az 1514: 69 t.-c. szent György vértanú napját teszi a lázadás kezdetének. Ezt szó szerint nem vehetjük. — ²⁾ Pesttől egy mértföldre — mondja a Wunderzaichen (1. lap), hozzá téve, hogy ott csak 5000-en voltak. — ³⁾ Ugyanott, a már említett május 25.-i levélben. Tökéletesen így s alkalmasint épen ezen forrásból merítve adja elő a dolgot Janus Vitalis is, szintén mint egykorú.

kal többen voltak a táborból távozni kívánók. Egyszerre azonban zászlajukról Krisztus képe arccal a földre esett. Fölemelték s másodszor is jóerősen odakötözték. De újra s harmadszor is hasonlóképen arccal esett földre az Üdvözítő képe.

A babonás félelemtől elfogódott — s talán egy kis csalás áldozataivá tett — keresztesek ebben Isten intését látták s nem törődve tovább a következményekkel, mindnyájan a maradás mellett nyilatkoztak; lelkesülten hangoztatták, hogy együtt kívánnak élni, halni s oda mennek, a hová a kereszt vezeti őket. Dósa György most lelkesítő beszédet tartott a tömeghez, mely beszédnek eszmemenete — nem egy történetírónak, hanem egy verselőnek¹⁾ színtelen előadásában — ez volt:

„Őszintén megvallom, nem mutathatom föl őseimnek családfáját, sem hiú címeit; és nem kérkedhetem győzelmeikkel. De ha kell s ha itt az ideje, fölmutathatok lándzsákat, zászlót, szablyát, buzogányt, kardot, pajzsot; s mutathatok mellemen ejtett sebeket. — Ilyen, kitartásom és véres verejtékem árán szerzett címekkel dicsekszem én; ezek a címerek szolgálnak az én nevem díszeré. Nemességem sokkal becsesebb annál, mit a léha nagyravágyás és az álarcot viselő dicsőség válogatás nélkül hol becsületes, hol becsstelen úton-módon szerez s hágy örökkül a utódoknak. Mi, az Istennek választott népei²⁾, az Istennek híven őrzött zálogát, a

---

(L. Marino Sanuto, II. 297. Marino a 256. lapon nyíltan említi, hogy a magyarországi kuruc eseményekről részben a németek útján vett hírt Velence.)

¹⁾ Taurinus: *Stauromachia* (Engel, 131—2. l., 381—423. vers). Bővebben közlöm, mert e beszédről, mely ugyan valószínűleg költemény, azonban jellemző a kortársak fölfogására nézve, más történetíró nem emlékezik. — ²⁾ „*Electum regale genus*“; így s nem „választott királyi nemzedék“-nek fordítottam. E kifejezés, melyet a kurucok hivatalosan csak a ceglédi

keresztre feszített Krisztusnak jelvényét viseljük szolgálatra kész keblünkön s amaz Isten, a csillagok ura kívánja, hogy az ocsmány törököt tönkre tegyük¹⁾. Engedelmeskedni kell parancsainak; nem is szándékozom én senkit sem megcsalni azok közül, kik menni készek, hogy boldog lakóhelyeket és örökkévaló nevet szerezzenek; csak kövessenek bennünket, ha gyöngéssel is, erős lélekkel. Jobban hat a népre a vezér példája, mint szava, mely nélkül tanulni sem, tanítani sem lehet kellően. Jöjjetek hát velem, mint egyenlő társaim és kísérőim. — Én ezer veszedelemben is elül megyek, az első sorba állok s én lépek először a harcmezőre. Csak engem érjen a nap égető sugara, csak nekem ártson a szél, a nyíl²⁾; megóvlak benneteket a bajoktól s nem fogok vonakodni, hogy télen át a szabad, hideg ég alatt veletek együtt a homokon együtt heverészve élvezzem az enyhe álmot. Osszunk meg egymással mindent. Jöjjetek velem mint egyenlő társaim és kísérőim. Követelje meg mindenki mástól, de maga is teljesítse katonai szolgálatát; törekedjete hadierényre, mert oly csatákat készülünk vívni, melyekért bennünket mint a nemesek példaképeit fognak emlegetni; nézzünk szembe bármi sorssal; hiszen nehéz dolgoknak annyival, jobban örvend a kitartó ember, mennyivel inkább tudja, hogy e világon válságok várakoznak rá. Jöjjetek velem egyenlőrangú társaim és ki-

---

proclamatióban használtak, nem akadályozhatott abban, hogy e beszédet itt közöljem; mert Taurinusnak a ceglédi eseményekre is van egy „beszéde” s a 72—77. vers eléggé mutatja, hogy ezt csak ez alkalommal mondhatta.

¹⁾ „Majd tudják ők, hogy micsoda törökök ellen kell menniök” V. Károlynak I. Ferdinándhoz az 1527. Róma ellen küldött condottierikre vonatkozó szavait lehetne itt idézni, — ha komolyabb beszédszöveggel állnánk szemközt. — ²⁾ „A sicíliai cyclopok által kilőtt nyilak”, mondja Taurinus a 406. versben.

sérőim! Hiszen a szent jogok követelik, hogy ősi hűségünket tanusítsuk s ha kezünkbe vesszük a hadviselést, ha élhetünk az adott jogokkal és törvényekkel, akkor a hogy baj nélkül vezetlek oda, úgy vezetlek vissza is benneteket.“

Maga a szerző is elismeri, hogy „bombastikus“ szavak ezek, melyekkel Dósa csak a népet akarta behálózni; mert — úgymond — „valamint a becstelen elébe teszi az ocsmányt a tisztességesnek, úgy a gonosz-ságban megátalkodott kevély is az igazságot a hamis-ság által semmisíti meg“¹⁾).

Most a lázadás a maga teljes féktelenségében tört ki. A keresztesek először is május 25.-én, épen Úrnapján²⁾, Budán megrohanták a szent Jánosról nevezett mezitlábos szerzetnek és szent Miklós prédikáló rendjének barátjait, mivel kihirdették a bíbornoknak ösmere-tes letiltó parancsolatát, holott annak idejében épen ők buzgólkodtak leginkább a kereszt feltűzésében. A kószahíreken kapkodó tudósító szerint³⁾ a tömegből valaki megkérdezte a barátokat:

„Mióta fegyverkeznek az urak és nemesek?“

— Már valami húsz éve! — feleltek neki.

„Ez gazság!“

— De senki sem akar ellenetek vonúlani, kik keresztel vagytok megjelölve.

„Agyon is vernők, ha megtudnók, hogy valaki

¹⁾ Szerémi szerint (61. l.) Dósa csak Békés alatt értesült a bíbornok tilalmáról s jegyzője által ott olvastatta fel az urak levelét, melyből megértette, hogy a nemesek és urak nem akarnak a törökre menni, hanem inkább a szent kereszt ellen készülnek harcolni. A Wunderzaichen sem említi, hogy Dósa ekkor a Rákoson lett volna. De ez tűnik ki Taurinus előadásából, Istváni pedig világosan írja, hogy ekkor még itt volt. —

²⁾ „auff datum“ mondja a Wunderzaichennek máj. 25. Budáról írt levele a 3. lapon. — ³⁾ U. o.

ilyen járatban van. Nektek pedig, ti barátok és papok, azt mondjuk, hogy merő hazugság, a mit csak beszéltek; de nem is hajtunk ezentúl prédikációitokra és énekeitekre; nem is járunk többet templomotokba.“

S a barátokat, ha idején kereket nem oldanak, hamarosan szentekké avatták volna, — írja egy budai polgár, ki — úgy látszik — maga sem nagyon szerette a papokat¹⁾. Lehet, hogy más budai kolostorok ellen is intézett támadást a tömeg s talán ennek tulajdoníthatjuk, hogy Pécsvárady Gábor ferencrendi szerzetesnek és több társának is épen ez évben jutott eszébe, hogy „per pedes, vulgo lábnyomdok“ lépegesse meg Palaestina nevezetesebb helyeit²⁾.

A keresztesek oly számosan voltak, hogy senki sem mert engedelmeskedni a királynak, ki fölkelést rendelt a parasztok ellen³⁾. „Néhány nemest kivéve, mindenki velök tart“ jegyzi meg rá egy levelező⁴⁾. S ez annál fontosabb, mert a Buda és Pest körül bátorságban nem levő nemesség már akkor a fővárosba kezdett menekülni. Ezek közül s a maga udvari népéből a király valami ezer embert már pár nap előtt felültetett volt ellenök és Bornemisztát⁵⁾ tette ezen kis had parancsnokává, ki Budáról át is ment Pestre. Összetütközésre nem került a sor, mert Bornemiszta ezúttal, ereje csekély voltának érzetében, beérte egy kis katonai sétával s azonnal visszavonult Budára. Majdnem életével lakolt azon két szónok is, ki a népet békülékenységre intette⁶⁾.

---

¹⁾ Ezen levelet egyezően közlik a Wunderzaichennek és Auffrurnak különböző kiadásai. — ²⁾ Pécsvárady G.: *Compendiosa . . . . descriptio urbis Hierusalem.* (Bécs, 1517.), 11. lap. L. a budapesti nemz. múzeumban „Exeg. 598.—3636. quart. Széch.“ jegy alatt. — ³⁾ Wunderzaichen, 4. lap. — ⁴⁾ U. o. — ⁵⁾ Parkamesa. U. o. a 2. lapon. Ugyanígy írja, mert valószínűleg innen merít, Janus Vitalis Marino Sanutónál, II. 298. — ⁶⁾ Vitalisnál, u. o.

Dósa György, egyszer megtagadván az engedelmességet, utalva volt rá, hogy az országban elszórt s már is példáján induló többi keresztes csapatokat is magához vonja s így a föld népében — már seregének erőssége által is — bizalmat és kedvet keltsen az újabban való csatlakozásra. Hadmozdulatainak álcázása végett Száleresi Ambrus pesti polgárt¹⁾ valami három ezred magával ott hagyta a Rákoson, megparancsolván, hogy táborát jól megerősítse s a vidéken folytonosan portyázzon, félelemben és rettegésben tartván a nemeseket. Úgy látszik, ezen Száleresi és nem maga Dósa jutott el Szentfalvára. Szentfalva most Nógrádvármegyének Fülekhez tartozó egyik pusztája, „Pesten túl“, hol — egy krónika szerént²⁾ — Dósa, szeréntünk azonban csak megbízottai, a vendéglőben megszállván, oly jó eredménnyel toborzottak, hogy ott és a környéken 300 lovas csapott föl.

A seregnek egy részét Dósa Lőrinc pap vezetése alatt egyenesen le délnek, Bácsba küldte, hogy az ott egybegyűltekkal az összeköttetést keresse; a másikat pedig Barabás pap vezetése alatt, keletre, Egerfelé indította útnak, föladataul tűzvén ki, hogy az a tájon szervezkedett kereszteseket hozzávezesse. Ő maga pedig a derék sereget szintén két igen erős hadtestre osztotta s így indult a Tisza vonalához³⁾. Az egyik hadtestet ő-maga, a másodikat valószínűleg testvére, Gergely vezette⁴⁾; az egész fölött való intézkedésnek jogát pedig

¹⁾ Majláth — id. h. III. 152. — „Saberes“-t, Horváth (Tudom.-Tár, 222.). „Számberes“-t ír. Német név is lappanghat a Száleres alatt. —

²⁾ Szerémi, 59. l., ki szerént Dósa oda mindjárt a keresztesbulla kihirdetése után ment, holott csak május 23.-án túl vonúlt odább seregével. — ³⁾ Istvánfi 42., Vitalis 296. — ⁴⁾ Ezt nyíltan is mondja Jovius. (Hist. sui temp. Ven-

lence, 1566. — 90. l.)

magának tartotta meg. Ha, Dósa szerint, elegendő volt háromezer ember Budának és Pestnek szemmeltartására, holott gondolhatta, hogy a legerősebb támadásokat itt, mint a királyság székhelyén kell kiállania, — úgy Barabás és Lőrinc kezére sem igen rendelt többet egyenként 3000, vagy — hogy végül kerek számot említhessünk — 3500 embernél. Ő-neki tehát magának körülbelül 30—40,000 embere lehetett¹⁾, azonban alkalmasint beleértve azon asszonynépséget is, mely a keresztesek ruháinak mosása, élelmének megfőzése stb. céljából járt-kelt a táborral. Seregét is azért osztotta két testbe Dósa, hogy azt így könnyebben élelmezhesse²⁾.

Természetes, hogy ez élelmezésnek jobbadán a nemesek adták meg az árát. Idéztem ugyan már a kereszteseknek egy köriratát, mely szerint egy tojást sem volt szabad fizetés nélkül elvenni; azonban ily kíméletesen csak a szegénységgel szemben jártak el³⁾, míg a nemeseket, hogy ekként a gyöngébbek szenvedélyeit is fölkorbácsolják, kíméletlenül rabolták. Általában véve, a hol keresztülvonultak a keresztesek, pusztulás jelölte nyomaikat. Budára látszottak a felgyújtott nemesi kastélyoknak lángjai. Eleintén valamennyire kétségtelenül tartózkodtak az öldöklésektől; ezt kell következtetnünk abból, hogy Istvánfi e részben csak azon elszigetelt adatot jegyzi föl⁴⁾, miszerént egy Váradról jövő Tornal-

---

¹⁾ Istvánfi s mások, láttuk, 40,000-re teszik a csak Pest alatt összegyött keresztesek számát. — ²⁾ Istvánfi, 42. Bartholinus (Odeporicon, D2 levél, 2. oldal, 10. sor) azt mondja, hogy nyolc hadosztályról beszélnek. E számot azonban nem Dósának Pest alól megindított seregére, hanem az országban elszórva működő s itt még figyelembe nem vett csapatokra kell vonatkoztatni. — ³⁾ „Die Kreuzer thun keinen armen man kein laßt, nehmen nichts mit gewalt, und was man inen zufurt, deshalb bezalen sie also gar“ mondja az „Aufrur“. Tehát engedelmességek a kiadott parancsnak! — ⁴⁾ Istvánfi, 42. l.

jai Mihály¹⁾ nevű nemes lovag, ki még nem értesült(?) a kurucoknak ellenséges hangulatáról, velök szemben találkozáskor, a feldühödött nép elől futással kívánt menekülni; azonban utólérte, gúny és szidalom közt viték Dósa György elé, ki a szerencsétlent rögtön kivégeztette. — Nem törődve a kormánynak május 23.-a óta egyre sűrűbben kiadogatott rendeleteivel, Dósa akadálytalanul folytatta útját s azt egyenesen Cegléd felé vette, melynek népe már korábban lelkesülten csatlakozott hozzá²⁾, míg az odább délre levő Kecskemétnek szintén tösgyökeres magyar lakossága, hagyomány szerint, nemcsak távoltartotta magát, hanem utóbb ellenállásra is tett kísérletet³⁾.

Ceglédet az annak északnyugati határában levő homokdombok felől május végén elérvén, tulajdonképp csak itt kezdte most már a keresztes válalattól tökéletesen függetlenül szervezni a népfölkelést⁴⁾. Erre mutat egy, a bevett hivatalos irálynak ösmerete nélkül s ügyetlen modorban szerkesztett, de annál fenyegetőbb tartalmú kiáltványa, melyet az egész Magyarországhoz, első sorban azonban Pest- és Külső-Szolnokvármegyéhez intézett:

„Székely György, vitéz katona, a keresztesek Istenáldotta népének fejedelme és főkapitánya, csak Magyarország királyának s nem egyúttal az uraknak alattvalója⁵⁾, a Magyarországon, névszerént pedig Pest-

---

¹⁾ Ily nemesnév nincs Biharvármegyének 1552. évi portalis conscrip-tiójában. Ez eseményt Istvánfi közli. — ²⁾ Mészáros Lőrinc ceglédi pap, mint láttuk, 2000-nél több emberrel állt hozzá. — ³⁾ Hornyik: Kecskemét-város története. — I. 182. — ⁴⁾ Kossuth is 1848-ban. — ⁵⁾ Az épen tíz évvel későbbben szervezkedett stühlingeni 1200 lázadó paraszt is azt jelentette ki, hogy a császárnak engedelmeskedik, a földesuraknak nem. Vezetők egykorú német rőpiratokból Dósa ceglédi proclamációját eléggé ösmerhetvén, kérdés, nem onnan írták-e ki e hangzatos szóvirágot.

és Külső-Szolnokvármegyében levő városoknak, mezővárosoknak és falvaknak, együtt és egyenként, üdvözlétünket! Tudjátok, hogy a hitszegő nemesek ellenünk és egész keresztes-hadunknak ezen szent célú gyülekezete ellen ártani vágyó kezekkel fölkeltek, hogy bennünket üldözzenek, háborgassanak és zavarjanak. Azért is nektek számkivetés és örök büntetés, valamint fejetek és minden javatok elvesztésének terhe alatt parancsoljuk és rendeljük, miszerént rögtön és azonnal, a hogy jelen levelünket látjátok, minden késedelem és kifogás nélkül jőjjetek, repüljete és ügyekezsetek Cegléd mezővárosába és siessetek, hogy így a szent csapat és áldott gyülekezet a nevezett hűtelen és gonosz nemeseknek erejét és kezét korlátozni, megfékezni és megzabolázni lehessen. Ha úgy tesztek, jól van; különben a fenntírt büntetést vonjátok magatokra. Sőt ezzel sem érjük be; hanem saját telketeken kapufélfátokra függesztetünk és akasztatunk fel, nyársba vonatunk, vagyonotokat elpusztítjuk és zsákmányra hagyjuk, feleségeiteket és gyermekeiteket pedig megöletjük¹⁾.

---

¹⁾ Először közlé ez oklevelet Wagner: *Analecta Scepusii* (1778), IV. 35—36. l. Katona, ki különben szó szerint kiírja Istvánfit, azonban ez oklevelet közbeszővi: *Hist. crit. regum Hung.* (1792) XI. köt., XVIII. füzet, 720—1. l. — Pray: *Epistolae Procerum* (1805) I. 85—86. Fordításban a) magyarul Szalay L., *Magyarorsz. Tört.* III. 482—3. és Szalay József: *A magy. nemz. tört.* II. 154.; b) németül: Fessler, (1822.) V. 901.; Majláth (1829): III. 152—3. és Schwicker: *Gesch. d. Temeser Banats*, 122. l. Egykorúak is ösmerték e kiáltványt. Így a Wunderzaichennek és Aufrurnak majd minden kiadása tudja annak bevezetését; a dr. Halm igazgató úr szívességéből a müncheni kir. és udv. könyvtárból kezeim közt volt „Ain gross Wunderzaichen“ címlapján a kép alatt ezen egykorú kézirat áll: „Melchior Banfwr ein fönig des genebeytn (így) volfs des Creitzß, Aber vnderthenig dem fönig zu Ungern, aber den Bischofen vnd grossen herrn nit.“ — Az eseményeket Rómában 1514. végén leíró Janus Vitalis szerint: „Melchior Dei gratia rex benedicti populi Cruciferorum, amicus et subiectus Ladislai Ungariae, Boemiae etc. Regis et electus Sancti Martini in Montibus, inimicus Praela-

A nevezetes okíratnak keltét nem ösmerjük. Tekintve azonban, hogy május 23.-án túl Dósa nem-igen időzött Pest alatt s indulását onnan körülbelül 24.-ére tehetjük, a Pesttől Ceglédig levő 67 kilométernyi útát kényelmesen megtehetette két nap alatt s így május 26.-án már Cegléden lehetett. Az oklevél tehát május 26.-áról vagy 27.-éről lehetett keltezve.

Minthogy Ceglédet tűzte ki főhadiszállásul, hova Magyarország újonan fölszólított népének gyülekeznie kellett, itt alkalmasint eltöltött vagy egy hetet. Ez időt seregének végleges szervezésére használta föl¹⁾, sőt egykorúak homályos előadásából azt sejthetjük, hogy népével itt valami gyűlésfélét is tartott. — A mi az elsőt illeti: rendkívüli előnyére szolgált, hogy pár nap előtt

---

torum et omnium Pannonio praesidentium Regno.“ A Wagnerféle szöveg ellenben ez: Georgius Zeckel, strenuus miles, benedictae gentis cruciferorum princeps et supremus capitaneus, regis Hungariae tantummodo subditus et non dominorum.“ Itt tehát legalább is három szövegváltozattal állunk szemközt, melyek közt bizonyosan nincs az eredeti magyar. Ez annál sajnálatraméltóbb körülmény, mert Gyárfás István szerint (Századok. — 1878. 560. l.) „hihetően épen ezen levél eredetije volt az, mely Dósának egy más levelével együtt a ceglédvárosi levéltárban több mint három századig megőriztetett; mígnem 1850-ben az 1848.-ki forradalmi iratokkal együtt Vargha Samu cs. biztos által megsemmisítettet.“ — Semmi esetre sem tarthatni ugyan a híres proclamatiót apokryphnak; de mindenesetre helyén van az az állítás, hogy nagyon hibás másolatokkal, vagy épen csak hallás után leírt s az idegen másolók által eléggé nem is értett kiáltvánnyal van dolgunk. Különben nem beszélnének még az egykorúak is valami Bankurról, Banserről, Mausserről (Fugger: Ehrenspiegel, 1313. l.), Mouderről és ismét Székelyről. A proclamatio csak ez utóbbinak, illetőleg Dósának neve alatt jelenhetett meg, mert egy később említendő levelében a király s az 1514.-i törvénykönyvben az országgyűlés is őt írja a lázadás vezérének; Janus Vitalis (Marino Sanuto, II. 296.) úgy segít a dolgon, hogy Moudér Menyhért adta ugyan ki a kiáltványt s így ő viselte először a királyi címet; azonban Székely György vezérré választatván, amattól elvette azon címekeket. (Bizony, talán egy kis katonai forradalom útján?!) Mindenesetre jellemző, mily bizonytalanságban voltak a kortársak is a szemük előtt lefolyt eseményekre nézve.

¹⁾ Brutus, I. 360

Erdélyből egy Mihály nevű „szelid jellemű“ nemes¹⁾ vagy barát²⁾ csatlakozván hozzá, néhány ágyút ajándékozott a fölkelőknek, kik őt — ennek fejében — fővezéreik sorába választották³⁾. Ugyancsak ez a Mihály egyeseket begyakorlott csatakígyóinak kezelésébe is, úgy, hogy most bátrabban várhatták az indulásra szóló parancsot s nem kellett annyira tartaniok az útjukba eső erődített helyektől. Később ismét „akadtak“ néhány kerekas ágyúra⁴⁾, a miket Dósa György annak idején szintén fölhasznált. Látjuk ebből is, hogy ezen, részleteiben különben oly kevésbé ösmert, hadjárat mégsem az esztelen dühnek következménye volt, hanem tervszerű művelet, melynek sikeréhez még az áldozatkészség is járúlni óhajtott.

A fegyverforgatásban folytonosan gyakorolt kurucok száma újabb csatlakozókkal mindegyre növekedvén, Dósa, mielőtt továbbindult Ceglédre, a nép előtt újra beszédet tartott, melynek végzetes jelentősége lett volna a népre, ha valóban úgy mondja el, a hogy ajkaira adják⁵⁾.

---

¹⁾ Wunderzaichen, 4. lap. — ²⁾ Bartholinus, Odeporicon. D² levél, 2. lap, 8. sor. Cuspinianus: Diarium (Bel: Adparatus, 281.) — ³⁾ Janus Vitalis (Mar. San. II. 298.) és Wunderzaichen, 4. lap.) Szerénce Mihály „ein trefflicher Edelman“, kit a keresztesek „zu einem obersten Hauptmann“ fogadtak el. Ezzel ismét kelletténél többet mondott a levélíró. — ⁴⁾ Istváni, 43. Mihály ágyúiról nem tud. — ⁵⁾ E beszédnek három változatát ismerem. Legtöbb történetírónk Taurinus (139—142. lap, 82—203. vers) nyomán látszik indulni; azért az ő beszédszövegét fogadtam el. Tubero id. h. 331—332. lapon) józanabb beszédszöveget ad s ezt alantabb a jegyzetben egész terjedelmében közlöm. Őt írta át Brutus (II. 349—358. l.); a mi nemcsak a két, bár Brutusnál ugyancsak kibővített, beszéd összehasonlításából, hanem Brutusnak a 385. lapon Tuberora nézve tett azon vallomásából is kitűnik, hogy (Tuberone) „sumus secuti auctorem.“ Nem téveszthet hát meg Toldynak (Brutus Históriajához írt előszavában a LXXV. lapon tett) azon megjegyzése, hogy „Rhetorikai gyakorlat kétségkívül, midőn Bonfini Atilával beszédet tartat vezéreihez; de nem az, midőn Brutus pl. Dósa Györgyöt beszélteti s az ő szavaival fest oly képet, mely adatokból, tanulmányból,

Előre bocsátotta, hogy fiatal korában nem lévén alkalmá tanulnia, — cifrázatlanúl csak azokat mondja el, a miket a csuklyás barátok prédikációiból megjegyzett magának. S mindjárt áttér a nemesek közismeretű bíúneire. E nemesek, feledve, hogy csak igaz bátorság nemesít, untalan őseik érdemeire hívatkoznak. Ne a nagy urak, hanem a szegény emberek társaságát keresse, a ki haladni kíván. A szegény ember nem irigykedik s meg tudja becsülni azt, ki őt megbecsüli. Az osztálykülönbség nem Isten műve. Ádám idejében nem volt király, császár, katonaság, nemesség. Ha tehát mindnyájunknak egy apánk volt, — úgy igazi urak nem is létezhetnek.

Rómában, melyet az egész világ uralt, a nemesség nem gazdagságának, hanem szegénységének idejében szerezte hírnevét. Serranus dictator s a Fabiusok és Fabriciusok megfogták az ekeszarvát. — Nem háltak puha ágyon, hanem csak nádkévé. Ma pedig az elfajúlt gonosz nemesek nemcsak a maguk vagyonát verik el, hanem a másét is elveszik. Kendőzik magukat, feslett életet folytatnak, részegeskednek és majmolják a divatot.

Vesztőkre.

Ósapáik számadásait, hogy gondot ne okozzanak nekik, eltépik; törzsbirtokaikat, miket apáik fegyverrel szereztek, dús lakomákra pocsékolják el. Minden ínyencvágyukat kielégítik s egy éjszaka néha hosszú élet keresményét pazarolják el. — A tiszta vizet nem szenvedhetik; egyszerű ételekre még éhségükben sem fanyalodnának. A legdrágább boroktól és fácányoktól görnyednek asztalaik. Még arra is ügyelnek, hogyan

tehát valóságból kölcsönzi annak mind vonásait, mind a színezetet.“ — Tubero és Taurinus különben egyben-másban megegyezik egymással.

tartsák kezeiket, mikor csirke-, nyúl- vagy más pecsenyét szelnek föl. Egyébiránt szakácsuknak dolga a tálalás. Erénynek tartják, hogy ott lebzselnek a palotában; élnek, hogy fecsegnek; kérkednek bűneikkel s hibáikat maguk híresztelik, hogy útcái pletyka kerekedjék belőlük.

Szeréntök nincsen isteni és emberi jog, a mit pénzzel el nem hallgattathatnának. Beérik az olyan igazsággal, a melyhez megvesztegetés árán jutottak. Ők tehetnek akármit; úgy sem bűnhődnek érte. Szokásból ugyan magasztalják az erényt, de voltakép nem tudják, mi fán terem az; ha jóknak tartják őket, miért ügyekoznának, hogy valóban is jók legyenek? Nem kímélik az özvegyek és lányok tiszta hírnevét s még a menyasszonyok iránt is tolakodók¹⁾). Házasságtörők s egyáltalán szenvedélyeiknek rabjai. Csak adják a szigorút és erkölcsöt, valójában pedig kicsapongók. Ki szemükbe mondja az igazat, az ő elöttük „vádoló”. Ígérnek, fogadnak mindent, mint a kikérő vőfélyek; de szavukra nincs mit adni, mert állhatatlanok.

Húzzák, vonják a népet s ebből nem csinálnak lelkiösmeretet. Könnyebb föladat volna megolvasni tavasszal a fűszálakat, nyáron a búzakaralást, ősszel a termést, télen a hópelyhet s a derült ég csillagait, vagy a sivatag homokszemeit, mint elmondani s megnevezni bűneiket.

S mi, kiket ők rabszolgák gyanánt tartanak, sziszegve ugyan, de türelmesen végezzük munkánkat.

Ez nem maradhat így sokáig. Le kell rázni az ígát. Ellen kell állnunk a zsarnoknak és gyakorolnunk jogainkat. Meg kell buktatni a királyokat. Szabadok

¹⁾ A *jus primae noctis* soha sem ösmerte a magyar jog.

akarunk lenni; és leszünk is. Javítani fogunk a törvényeken. Összeüzünk a nemeseknek elévült jogait. Osztozkodni fogunk az urak vagyonán.

Nem lesz ő királyuk: csak testvérök. Minden fontos dologban aláveti magát a nép akaratának s a szerént jár el. Ha kívánják, leteszi a főhatalmat és szótlanul fogadja ítéletüket. Ő alatta, mint az ország új királya alatt, újra fölvirúl ezen ország.

S ha majd üt az óra, ők se habozzanak. ha mindjárt szüleiket, testvéreiket kellene is levágniok. Első az önszeretet. Ki nagyra vágyik, olyasmit is merjen, a miért különben börtönbe jutna. Önzésünknek és dicsvágyunknak segítségével még külföldöket is hódolatra kényszerítünk. A jelen becsülni, a jövő tisztelni fog bennünket. Egész könyveket írnak majd rólunk és századokra szól a hírnevünk. De ha megérdemli valamely tárgy, hogy írjanak róla, megérdemli ezt a keresztes hadjárat s tart is híre, míg költőjének neve él.

Lakoljanak hát a bűnösök! Gyilkoljátok rendre a nemeseket s egynek se adjatok kegyelmet!“

Körülbelül ez volna Dósa beszéde. A nép mindig helyeselte szavait. Ezen, a ceglédi gyűlésre nézve csaknem egyetlennek tartott s így ma is fő forrásunk¹⁾

¹⁾ Tuberónál baklővései mellett is közvetlenebb. Brutus másolat. — Tubero szerint (331—2 l.). Dósa így szólt: „A szentírás tanúskodik róla. magyarok, hogy a legjobb, legnagyobb Isten megkönyörült hajdan a zsidóknak rendkívül súlyos szolgaságán s a népet, melyből a maga országát alapítani akarta, az egyiptomi zsarnokságból, királyi igából és borzasztó nyomorúságokból kimentvén, nemcsak szabadsággal ajándékozta meg, hanem egyúttal szomszédaiknak legyőzőivé, ellenségeiknek pedig uraivá tette őket. Meg is érdemelték. Semmi sem kellettenebb ugyanis Isten, minden dolgok szülője és ura előtt, mint az, hogy egyik ember uralkodjék a másikon. Mert nem természet szerint, hanem a sorsnak igazságtalanságából s az emberek kapzsiságából állapíttatván meg a szolgaság, egy halandó sem követ el gonoszabbat, mint az, ki a maga tekintélyével visszaél s az embereket, főképp honfitársait, könyörtelen és durva szolgaságra veti. Mert kinek áll érde-

szerént tehát a kurucvezérnek királylyá-választatásával már mint ténynyel állunk szemközt. A historikus mindenesetre kellemetlen helyzetben van, midőn egy rendkívüli fontosságú eseményre nézve egy époszírótól kény-

kében, hogy rabszolgamunkát végeztessen akár a pénzen szerzett, akár a háborúban foglyúl esett szolgálkkal? Ezeknek sorsa egy; csak nevök különböző. A magyar nemesség titeket, kik jobbágyai vagytok, nem tekint polgároknak; hanem rabszolgák gyanánt uralkodik rajtatok s oly ellenséges irántatok, mintha a hódítás jogára támaszkodnék, sőt alig méltat benneteket arra a napfényre, mely az emberekre és barmokra mégis csak közösen süt. Különben akármit kellene közösen élveznetek a nemességgel, ez azt bűnösen magának igényli; még nyomorúlt lelketeket sem hagyná meg nektek e kevély fajzat, ha avval nem függne össze életetek. Mert mit a ti munkátokkal és fáradságatokkal megművelt föld terem, a mit barmaitokkal szántatok, a nemesség zsákmánya lesz. Nekik szántjátok a földet, nekik ültetitek a szőlőt, nekik növelitek a nyájakat és gulyákat; nektek a szolgasággal együtt csak a szűkölködés marad. A mi annál tűrhetetlenebb, mert épen azok érzik a nyomort, kik a bőség kedvéért vannak. Ily csaknem kimeríthetetlen a nemesség telhetetlensége. Nem ösmeretlen dolgokról beszélek; mindenki tapasztalhatja otthon a maga nyomorúságát. Akár nehéz, akár könnyű dolgot tett-e már csak egy nemes is a ti hozzájárulások nélkül? Mert ha egy nemes építkezik, házasodik, leányát férjhez adja, vendégeskedik, fia születik vagy meghal, — ha saját ügyében a királyhoz utazik: veletek fizetteti meg. Semmit sem tesz a ti nagy károtok nélkül. Sem kedvező, sem kedvezőtlen dolog nem érheti a nemest a nélkül, hogy ti kárát ne vallanátok. Ünnepeik gyász nektek, mert fényezésük a ti pénzeteiket emésztí föl. Ha gyászolnak, pénzeteiből csapnak tort s inkább ti hullathattok könyeket. Ha pedig a mindenki által főkép óhajtott pénzre vágnak, a tietekből töltik meg tárházaikat s a töletek raboltakból lesznek nagyok és gazdagok; sőt egymás közt azon vetekednek, ki rabolt többet jobbágyaitól? Meddig tűrjük még, magyarok, e méltatlanságokat? Hát azért vezetett ki bennünkét az északi hegyek közül ama híres Attila király, Európa legyőzője, hogy kevesek gögjenek szolgáljatok játékszerűl? Hogy szolgaságtoknak és keserű nyomorúságtoknak árán egyesek gazdagságot és nemességet szerezzenek s polgártársaitok közül a legroszabbak tisztviselők, elöljárók, papok legyenek, — számotokra pedig még csak a szabadságnak reménye s a tiszteletnek egy helye se maradjon? Kövessétek hát Istent, szabadságotok teremőjét, ki ellenségeiteknek bámulatára titeket egyesített s fölfegyverzett. Mialatt ők remegnek, támadjatok ellenségeitekre, öljétek le, vagy szalaszsátok meg őket. Semmit sem hisznek oly kevéssé ezen fényezésben elmerült emberek, mint azt, hogy ti nekibátorkodtok a szolgaság igájának lerázására. Tanítsátok meg az elpuhultakat, hogy egyenlően éljenek jobbágyaikkal s polgártársaikkal és ne uralkodjanak gonosz módon

telen fölvilágosítást kérni, ki azután egy ellenmondásokkal teljes beszéddel válaszol neki. Mert, hogy — egyebet nem is említve — Dósa most a királyságok eltörlését hangsúlyozza, azután meg egyszerre magát ajánlgassa, mint királyt, az már költői szabadságnak is sok egykissé. Legfőbb az egésznek azon részlete, melyben Dósa a törvények átvizsgálását és a szabadság megszerzését, a vagyonközösséget s a teljesen demokrata királyság megalapítását sürgeti, mint első teendőt a tűrhetetlen állapotoknak eltüntetésére.

Igen előkelő írók¹⁾ hallgatnak Dósa megválasztásáról, mások megtörténtnek veszik azt²⁾, — egy arány-

tűrhetetlen kevélységök által. Ne szalaszszátok el ezen alkalmat, hogy kiküzdjétek szabadságotokat: a most kínálgató alkalom elröpülhet és sohasem tér többé vissza. Okos ember fölhasználja a kínálgató szerencsét. — Vigyázzatok hát, hogy a tett idejének elmulasztása által magatokra ne haragítsátok Istent. Meggondolatlan félelem ne csökkentse bátorságotokat; a bocsánatra való hiú számígtatás ne áltassa szíveiteket. Ne is higgyétek, mintegy bűnbánólag, hogy majd kegyesebbek lesznek irántatok ellenségeitek. Ha észreveszi az ellenség, hogy sokáig törtétek fejeteket e szerencsén és az isteni sugallatból tervezett összeesküvésen, — meglakoltat érte. Nincs hát más hátra, mint hogy vagy a nemességet irtsátok ki, vagy hogy ver hullástoknak árán kemény és örök szolgálattal adjatok elégtételt legdölyfősebb ellenségeiteknek. Ártatlanul és szívesen nem szenvedhetitek a nemesek zsarnokságát. Hibát követtek-e el vele, gondoljátok meg; ha-ugyan vétkeseknek lehet nevezni azokat, kik szabadságaikat és jogaikat akarják helyreállítani. S ne higgyétek, hogy, ti bajbakeveredvén, én talán veszélyen kívül volnék: szabadságotoknak megszerzésében vezéretekkül vallom magamat s fogadom, hogy — ha Isten segít — a bekövetkező fáradalomban és veszélyekben sem bátorságnak, sem bizalomnak nem leszek híján. Védelmetekre és ellenségeiteknek megtámadására tisztemben azon címen küzdök, a mit adni jónak láttok“. — Erre egyhangúlag és nagy lelkesedés közt királynak kiáltották ki.

¹⁾ Pl. Istvánfi és Verancsics. Továbbá Szerémi. — ²⁾ Levél júl. 29.-éről Marino Sanutonál, II. 261. — Aug. 11.-ről Giuanne Morechinihez u. o. 278. Janus Vitalis szerint (u. o. 296.) Melchior viselte kezdetben a címet, de vezére, Székely György, utóbb elvette tőle. — Betinus jún. 15.-i levele szerint (Tört. Tár, XIII. 251.) királyukká, vagy vezérökké választották Györgyöt. — A budai német levél június 17.-éről (a Wunderzaichen 5. lapján) Melchior Bankwr királyról tud, kinek csak vezére s egyúttal a lázadás

lag szabad gondolkozású historikus¹⁾ pedig az egész tényen ilyen pythiai mondással siklik át: „Dósa be nem érvén többé a vezéri címmel, a még el sem törölt királyságra vágyakozott s ha óhajtságának teljesítése a fegyveres tömeg szavazatán áll vala, alig lehetne kételkedni, miszerént reményét, melyet egy magában véve nagy terv iránt, de a nélkül táplált, hogy elég erősnek érezné magát egy még nagyobbra, — minden tekintetben igazolta volna.“ Később mégis ezt írja: „Nem a sereg vezérévé, nem elűljárává, nem hadparancsnokká, hanem mint az ég küldöttét, királylyá kiáltották ki a nép salakjából fölmerült lator Székelyt“²⁾.

Valóban nem tudok megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy a nép Cegléden igazán királylyá tette volna Dósát. Az önálló feladatnak megoldására fegyveres erővel is vállalkozó keresztesek mindenesetre utalva voltak arra, hogy szorosabban egyesüljenek és középponti vezetést fogadjanak el; azonban ők politikai előnyöket is katonai úton akarván elérni, ezen középponti kormányt

---

lelke volt Zägl Jörg. Az Auffrurban (1513!) Melchior Bansser a király, így a Fugger-Birkenféle Ehrenspiegelben is (1313. lap). A Histor. Bilder-Saal szerint (IV. 318.). Mauser Menyhért lett a király, Székely György pedig a nádor! — „Rex Georgius“ áll az 1634. évi „Respublica et Status regni Hung.“ 136. lapján. — Bartholinus szerint (Odeporicon, D₂ levél, 2. oldal 5. sor) György előbb vezér, utóbb király volt. Ugyanígy: Histor. Lex. (1730.) II. 103., Gradelehnus: Chronica, 124.; Palma (Not. rer. Hung. II. 501.), a ceglédi kiáltványt idézván bizonyságul. Windisch: Kurzgef. Gesch. der Ungern, 281. — Feil: Die Kreutzer in Ungarn (Oesterr. Blätter, 1844. — 4. sz.). Tuberónak előadása (Schwandtnernél, II. 332.) már Katona (Hist. Crit. XI. 747.) megtámadta, megjegyezván, hogy Istvánfi nem tud-e méltóságról és Dósa sem nevezi magát királynak a ceglédi proclamatióban. Jovius előadása — mint a szövegben látni fogjuk — nem szolgáltatott elég pozitív alapot Brutusnak sem. — Az újabb történetírók szinte óvakodnak e homályos ügyben nyilatkozni; Horváth, ki e kérdéssel tüzesebben foglalkozott (Magyarorsz. Tört. III. 313.) megmarad a Dósa által is használt „fejedelem“ (inkább „főnök“) címmel.

¹⁾ Brutus, I. 308. — ²⁾ U. o. 359. V. ö. Jovius, Hist. 90. 1.

szintén katonailag ügyekeztek szervezni, úgy, hogy ez még éppen nem zárta ki, ha nem is a fennálló kormánynak, de mindenesetre a dynastiának továbbra való elösmerését. — Az eddig tudomásra jutott adatokból az ezen nagyon kétes lefolyású ceglédi actusra vonatkozókat kivéve, senki sem olvashatja ki, hogy a keresztesek Ulászlónak dethronisálására törekedtek. Sőt ellenkezőleg a szegény, közbeszéd szerént olykor a Laci-konyhára szorúlt király, bizonyos részvét tárgyát képezte s a nép, mely országot úgy sem képzelt monarchikus intézmények nélkül, inkább a nemesek áldozatául tekintette őt. Dósa utóbb, állítólag, bizonyossá tette Ulászlót, miszerént nem tűri, hogy az országnak egy-nél — Ulászlónál — több királya legyen¹⁾, a mi — Szapolyayval szemben — célzás is lehetett. Nagy Antal, a bácsi fölkelők vezére, „ezt kejátatá táborában: hogy senki úr Magyarországbán nincsen, hanem csak László király, az ő fia Lajos és Székely György, azután ő, Nagy Antal“²⁾).

Ily nép nem lehetett antidynastikus.

Meg voltak saját ideái az ország átalakítására nézve; de csak az ócska képet akarta eldobni, magát a kere-

---

¹⁾ Janus Vitalis (Marino Sanuto, II. 299.) — Meynert (Gesch. Oesterreichs, IV. 772.) azt hiszi, hogy Dósa a királyságot is el akarván törölni, a népnek csak vezére és képviselője kívánt lenni. S egyáltalán, ha Dósa valóban vágyik a királyságra, semmi sem tarthatta volna őt vissza Buda ostromától s a király okvetetlenül kezei közé kerülván, kegymére szorúl. Ezt azonban sem ő, sem népe nem akarta. A lázadás leveretése után az októberi gyűlést csak a Münsterberg hg. vezérlete alatt álló cseh- és morvahadak jelenlétében merte megtartani a király, kit politikai orgyilkosnak golyója is fenyegetett. Nyerseségökben a magyar parasztok sok borzasztóságot elkövettek; de fizetett gyilkosságra nem vállalkoztak. S az ő „vad“ lelkesedésök — talán hallucinatiojuk — legalább is érdemel annyi tiszteletet, mint az ország főkapitányáé, Szapolyayé, ki alatt tönkrement a honvédelem s ki most — a lázadás leveretése után — árát szabta kötelelességteljesítésének. — ²⁾ Verancsics, II. 8.

tet pedig — a királyságot — megtartani. Magyarországnak történetében nincs egyetlenegy példa sem, hogy valamely, a népből kiinduló forradalom a királyság megszüntetésén kezdte volna a dolgot. A jelen esetben sem mondja azt egyetlen megbízható egykorú és későbbi tudósító sem.

A legtöbb pedig nem is megbízható.

Mit jelentene különben azon, a történelmi tudattal ellenkező állítás, hogy valami Bankur, Bansser, Mouder, vagy kicsoda volt eleintén a paraszt- király, Székely György pedig csak az ő derék vezére, ki lelke volt a lázadásnak, más versio szerint pedig Bankur király nádora? Mit azon egykorú hír, hogy a horvát bán lett a keresztesek kapitánya? ¹⁾ Sem azzal, hogy Bankur és Dósa György testvérek voltak, sem azon — már szintén említett — állítással, hogy Dósa utóbb elvette a maga részére Bankur királyi címét, nincs megoldva a kérdés. A történelem csak Dósáról tesz említést; ezt pedig még az egykorúaknak egy része sem nevezi királynak, mely különben csak hallhatott volna egy parasztkirályról. Hívatalos okirat nem szól a fölkelésnek e fontos mozzanatáról, a magánlevelek pedig többnyire az események színhelyétől messze s az egymásra rohamosan következő eseményeknek hatása alatt íratván, jobbadán mende-mondákon s túlzásokon alapúlnak.

Ehhez képest az elbeszélésnek magva ez lehet:

Dósa Ceglédre érven, ezt főhadiszállásául s a keresztes csapatok találkozóhelyéül választotta. A hadműködésnek tulajdonképi megkezdése előtt szervezkedésre szólította föl a népet, mely Ulászló királyságának kérdését nem bolygatva, a nemesek és főpapok terrorizálá-

---

¹⁾ Moro (Marino Sanutonál, II. 257).

sával a maga jogi és politikai helyzetének gyökeres megjavítására alkalmazta a keresztes hadsereget s ennek élére, míg a kibékülés a nemesség pártján álló királylyal lehetővé válnék, dictatori hatalommal Dósa Györgyöt állította.

Természetes, hogy a szövetkezet más tisztségeket is igényelt; így pl. kincstartóságot, minek szervezéséről találunk is tudósítást¹⁾ s mit egy önállóan működő s így önálló pénzügyi kezelést követelő seregnél ily tudósítás híjjában is föltételeznünk kellene. Mindez azonban nem szolgálhat érvül Dósa állítólagos királysága és udvara mellett, a mit bízvást a történelmi félreértések s így a valótlanságok közé sorolhatunk.

---

¹⁾ A Wunderzaichen 5. lapján.

VIII.

A FORRADALOM ÉS A VIDÉK. — A NAGYVÁRADI CSATA. — DÓSA ALFÖLDI HADJÁRATA. — ELŐSEREGEÉNEK ABÁDI VESZTESÉGE. — A NAGYLAKI CSATA ÉS CSANÁD OSTROMA. — A FOGLYOK. — CSÁKY MIKLÓS PÜSPÖKNEK ÉS TELEGDY ISTVÁN KINCSTARTÓNAK KIVÉGEZTETÉSE. — DÓSA EZEN TETTÉNEK OKA.

Mialatt Dósa Cegléden időzött, minden oldalról híreket kapott a fölkelés gyors terjedéséről. A pozsonyi káptalan Bakocs primáshoz Miklós pozsonyi prépost ellen május 28-án intézett levelében már megjegyzi, hogy az állításait támogató okiratokat és privilegiumokat, az útnak jelen bátorságtalan volta miatt nem küldheti el. — Ha volna — úgymond — bíránk, kihez kiváltságleveleinkkel fordulhatnánk, egyházunkkal együtt nem fosztanának ki bennünket oly igazságtalánul; bíránk azonban nincsenek s a meglevők is annyira hanyagok, hogy ha nyílnék út az Isten ítélőszéke elé, készek volnánk odafelebbezni s őt választani ügyeink védőjéül¹⁾.

A bányavárosok, melyeknek népe és polgársága szintén érezte az urak nyomását, pl. Breznóbánya, melyet a király éppen 1514 január 3. bízott volt a Dóczyak kényére²⁾, szintén lázongtak, úgy, hogy a

---

¹⁾ Pozsonyi káptalan. Capsa G. fasc. I. Nro. 25. Közli a Knauz-féle Magyar Sion (Esztergom, 1863), 878—9. l. — ²⁾ Wenzel: Az alsómagyarországi bányavárosok küzdelmei a Dóczyakkal. (Budapest, 1876.) — 67. l.

király, ki a Dóczyakkal való peres ügyökben május 15.-én egy bíróságot küldött ki¹⁾), rövid idő múlva ezen törvényt napot szent-háromság vasárnapjára, június 11.-ére, később, május 27. pedig, mert egyéb akadályokon kívül, a kiküldött bizottságnak tagjai (Verbőczy István, Henczelly István mint a kir. ügyek igazgatója, Belyeny Albert személynöki ítélőmester, Herendy Miklós hajdan kir. kinestárnok és Kenderesy Mihály a kir. tábla közbírája) most mind a királyra, mind az országra nézve sokkal fontosabb ügyekkel kénytelenek foglalatoskodni: bizonytalan időre halasztotta el²⁾). Viszont a Dóczyaknak, kik a velök ellenkező breznóbányaiak közül többet bebörtönöztettek, hogy e miatt a többi bányászok fölingertülve, az összes nemesség kiírtására valamikép a lázadókhoz ne csatlakozzanak, megparancsolta foglyaiknak szabadonbocsáttatását³⁾ s azt, hogy a parasztlázadásnak ideje alatt minden villongást kerülve, a breznóbányaiakat s általában véve a bányászokat, vámokkal ne zsarolják⁴⁾). — Körmöcbánya vidékén, melynek „hegyeiben olvasztó huták izzadoznak s hol az izzótömeget pénzzé verik“, állítólag⁵⁾ még ütközetre is került a dolog. „Oly nagy az egetverő zaj, mint mikor villám üt az idahegyi erdőkbe s mint mikor visszhangzik a völgy“⁶⁾).

Pest-, Nógrád-, Hont- és Hevesvármegyék rendei már ápril közepén fegyvert fogtak s mindjárt kezdetben szétkergetni ügyekeztek a gyűlekező kereszteseket;

¹⁾ Wenzel: Az alsómagyarországi bányavárosok küzdelmei a Dóczyakkal (Budapest, 1876.) 70. l. — ²⁾ U. o. — ³⁾ U. o. 69. l. 4. jegyz. — ⁴⁾ U. o. 70. l. 1. jegyz. — ⁵⁾ Taurinus, Stauromachia, 155. l. 329. s köv. vv., hol a polgárok igen szeretetlenül vannak rajzolva. — ⁶⁾ Bartholinus (Odeporicon, D3 lap, 4. sor) egy „seyves“-i győzelmet is említ. Csak gyanításképp legyen megemlítve, hogy ez Selmec is lehetne.

sőt Pásztónál a Barabás papnak¹⁾ vezérlete alatt álló csapatokon — talán június elsején²⁾ — már véres diadalt is arattak rajtuk, mire a szövetséges rendek a Zagyva vonalának további védelmére Pásztó és Hatvan közt Szent-Lőrinc (a mostani lőrinci puszta) irányában üttettek táborn s június 16.-án Abaújmegyét is innen szólították föl, hogy június 24.-ére a hatvani táborban csatlakozzék hozzájuk³⁾.

Borsodmegyében Pelsőczi Bebek János Szendrő várából május 28.-án a kassai tanácsot már ismételve is felszólította káplánja, Imre, által küldött levelében, hogy a nyugalom helyreállítása végett gyűjtött hadaihoz gyalog embereket rendeljen egy mázsa, bármilyen drága puska-
porral együtt Egerbe, honnan a szomszéd öt vármegye népével mielőbb a keresztesek ellen akar indulni, hogy dühöngésöket, mihelyt lehet, megzabolázza⁴⁾. Ezt június 6.-án maga a király is meghagyta a városnak, hadiszerekkel ellátott 200 embert követelvén a várostól⁵⁾. — Kassa azonban, melynek példáját Abaújmegye, bár főispánja maga a nádor volt, nem követte: időközben maga is fegyverkezni kezdett, midőn környékén a keresztesek kicsapongása egyre nagyobb arányokat öltött. Erélyesen útasította vissza vezéröknek, Bagol Ferencnek, május 23. kelt fölhívását, hogy „a keresztények vérét szomjazó ellenségeinek megtörésére és országunk védelmére“ velök szövetkezzék. „A főtisztelendő eszter-

¹⁾ Brutus (I. 383.) egy Márton papot említ. — ²⁾ Erre mondhatta a Wunderzaichen (4. l.) június 17. levele: „Die hungeriſchen Edelleute haben am erſten der Creiſer viel geſpißt“, miért a keresztesek megboszankodván, hasonló visszatöreléssel éltek. — ³⁾ A négy megye levele. Század. 1872. 444—5. —

⁴⁾ Datum in caſtro noſtro Zendrew, die dominica inter octavas feſti Aſcenſionis Chriſti Anno domini Milleſimo quengentesimo quarto decimo. A Kassaváros levéltárában őrzött még kiadatlan eredetijét l. e kötet végén az „Oklevelek“ közt. — ⁵⁾ Fraknoi a Századokban, 1872. — 436. l.

gomi érseknek két levelet vettük — felelte nekik május 30.-án a Kakuk Mihály főbíró által erélyesen vezetett tanács —, melyekben az egyházak lelkeszeinek és a községek elöljáróinak a kiközösítés büntetésének terhe alatt meghagyja, hogy a felső részek különböző helyein hirdetett keresztes hadjáratokat érvényteleneknek nyilatkoztassák; azokat pedig, kik ezután sem szűnnek meg résztvenni ily gyülekezésekben, nyilvánosan kiközösíteteknek hirdessék és szükség esetében fegyveres erővel fékezzék meg.“ Fölhívja tehát a kereszteseket, hogy békésen és csendesen szétoszolván, térjenek vissza foglalkozásaikhoz lakóhelyeikre és ne veszélyeztessék életüket, vagyonukat. „Mivel pedig azt írod, hogy te és társaid készek vagytok megvédeni az országot és a szabad királyi városokat: tudd meg, hogy mi mindenkor hívebbeknek bizonyúltunk az ország és a szent korona iránt, mint te és követőid. Nem is úgy kell az országot és a szabad királyi városokat megvédeni és biztosítani, mint te véled.“ Inti őt, hogy ezeknek értelmében járjon el s pedig annyival inkább, mert az ország s főleg a felvidék főurai hadjáratot terveznek elnyomásukra. „Ha pedig ti, kiket a keresztes had vezetésére és a keresztek szétosztására föl nem hatalmazott papok és szerzetesek tévútra vezettek és elcsábítottak, most uraitoktól rettegván, falvaitokba visszatérni nem mernétek, mi, ha tanácsunkra hajtotok, találunk útat és módot, hogy azt akadálytalanúl megtehessétek“¹⁾. — Pár nap múlva megerősíthette elhatározásukban a kassaiakat Szakmáry György királyi főkancellárnak és pécsi püspöknek június 1.-én a tanácshoz intézett levele. „Azt kérditek, miben légyen a keresztes had s mennyiben

¹⁾ Kassa levéltárából közlé Fraknoi V. u. o. 435—6. és 441—2. lap.

kelljen ahhoz csatlakoznotok? Tudjátok meg tehát, hogy a keresztes had most vissza van vonva s felfüggesztve, mint ez kitűnik a főtisztelendő esztergomi bíbornok és apostoli követ leveléből, melyet mi is láttunk s melyet ezennel megküldünk nektek, hogy ti is megértsetek. Ennélfogva azok, kik a kereszteség neve alatt és abban bízva annyi és oly nagy rosszat elkövetnek, minden fölhatalmazás nélkül cselekesznek s nem tudjuk, mily gonosz, de már magában véve is hamis szellemtől vezéreltetve, a keresztesek nevét bitorolják és saját vakmerőségök s garázdálkodásuk szerint bának. Tehát mit és mennyit tartsatok ezen keresztes mozgalomról, magának a főtisztelendő apostoli követ úrnak saját pecséte alatt kibocsátott leveléből fogjátok megérteni“¹⁾).

Ezek után nincs nyoma, hogy Kassának továbbra is baja lett volna a keresztesekkel, kik elvonulván, Abaújmegye rendei vonakodtak fegyvert fogni, úgy, hogy június 15.-én a király ismételve is elrendelte személyes fölkelésöket, mert nemcsak vagyonukról, hanem életökről is volt szó. „Ha pedig — úgymond — nem siettek rögtön táborunkba, hűteleneknek tekintvén benneteket, javaitokat és örökségeket eladományozzuk és ingóságaitokat lefoglalván, azok közt osztjuk szét, kik parancsaink folytán megjelentek“²⁾).

Zemplénmegyében mindjárt eleinte Heteley Mihály, a tokaji vár parancsnoka, lépett föl erélyesebben a keresztesek ellen, kik közül néhány kicsapongóbbbat részünt kivégeztetett, részünt börtönbe vettetett. A pataki tábor vezére — csak „Belliger cruciferorum“

¹⁾ Idáig csak Török (Magyarország Primása. I. 159–160.) közölte, ő is csupán magyar fordításban. A levél kelt Krisztus mennybemenetelőnek nyolcadán, 1514. — ²⁾ Századok, 1872. — 437. és 443–4. l.

írván magát —, annak megjegyzése mellett, hogy a törvényes eljárás ellenére Heteleynek nem állt jogában a kereszteseken való bíraskodás, figyelmezteti őt, hogy ellenszegülvén a pápa és a bíbornok parancsának, Isten és a keresztény hit ellen való vétket követ el. Ne bántsa tehát a foglyokat, míg ő ez ügyben igazságot nem tesz; mert ellenkező esetben ők el vannak határozva, hogy társaikat körömszakadtig védik s birtokainak elpusztításával állanak értök boszút¹⁾.

Míg tehát Sárospatak vára a keresztesek kezére került²⁾, addig Tokaj várának nem árthattak.

Ugocsában maguk a fölkelőkhöz csatlakozott máramarosi szegény, jobbadán oláh nemesek terjesztették a fölkelést. Nyíltan kifejeksi ebbeli gyanúját az 1514 évi 34. törvénycikk, egy 1516 évi oklevél pedig vezéroket is megnevezni törekszik. E szerint Sásvári János Sásvári Veres Gergelyt azzal gyanúsította, hogy ő volt azon „körmös hadnagy“, ki az e vidéki fölkelő paraszto-
kat vezérelte. Minthogy azonban vádját nem bírta bebizonyítani, Ugocsamegye 100, a királyi udvar pedig 200 frt. fizetésére marasztalta őt el³⁾. Sajátságos, hogy épen ezen, most parasztharagnak mondott Sásvári Veres Gergely volt az, ki Fancsikay Ferenc és Máté társaságában az ugocsa nemesség élén tiltakozott Ugocsa és Máramaros közös főispánjának, a fölvilágosult Perényi

¹⁾ Századok, 1872. — 436. és 442—3. l. V. ö. Szirmay: Notitia incl. C. Zempléniensis, 136. és 140. l. — ²⁾ Szirmay, id. h. 136. l. — ³⁾ A leleszi conventben 1516. — 28. sz. a. letett adjudicatoriae executionales. Kivonatban közli Szirmay: Notitia . . . incl. Com. Ugochiensis, 14. l. — Szerinte „Kermes“ annyi, mint encaenia (templomfelszentelés) és Vereset azért nevezheték kermes-hadnagynak, mert talán az ily ünnepélyeknél gyakori verekedések alkalmából mintegy vezére volt a népnek. Én a jó magyar körmösnek tartom, mert körmölés lopást, illetőleg zsugoriságot is jelent s a magántulajdont nem kímélő paraszthadnagyot ez értelemben méltán szidalmazhatták ellenségei körmösnek.

Gábornak azon eljárása ellen, hogy 1512-ben a nememes Nagy Albert péterfalvi lakost tette meg ugocsai alispánnak. Nagyot a király kénytelen volt megnemesíteni, hogy a panaszkodókat elhallgattassa¹⁾. Nagy különben 1514-ben is alispán volt s a két megye határán levő Nyaláb-vár parancsnoka. Nem tudni, volt-e része abban, hogy Mármarosból Ugocsára oly könnyen átterjedhetett a lázadás. 1514 után nem találok róla említést.

Egyebek közt Pethrovay János, Vancsfalvy György, Dáni, Budfalvy Simon, Literáti Huszty (másképp Keselyfimezei) Benedek, Bárdfalvy János, Szarvaszói Bánk Tamás, Bánk Illés, Szarvaszói Gethes János és Mihály, Ebeczky Péter, Fejérfalvi Fichs András²⁾, — továbbá Levordina János, Kohnyay (Konyhay) Bogdán, Dragamérfalvi Deák Tivadar és István, Révei Farkas Lázár, Gorzó Simon, Középpapsai Kosztha Simon, Alsóapsai Balázs, Jod-Brothi Lázár és Domokos, Gyulafalvy Ficza, Boreczánfalvy János, Petherman Péter, Jurkafalvy Tivadar, Alsóvissói Pap István és Illés³⁾ vettek részt Mármaros és Sáros nemesei közül a parasztok oldalán. Valószínű, hogy az e vidéken lakó ruthének, kik a kincstári földeken éltek, nem csatlakoztak a fölkelőkhöz, mert az 1514: 29. t.-c. az ő szabadköltözködésöknek jogát meghagyta⁴⁾. Más nemesek csak megöletésük miatt való

¹⁾ Doby Antal a Századokban, 1874. — 724. l. — ²⁾ L. Ulászlónak Verbőczy javára 1514. okt. 20. tett adományát az oklevelek közt hátul. —

³⁾ Horvát István: Verbőczy Emlékezete, II. 169—172. l., szintén 1514. október 20.-ról. Petrova Sárosban, Vancsfalva, Budfalva, Huszt, Bárdfalu, Szarvaszó, Fejérfalu, Konyha, Alsó- és Közép-Apsa, Jód, Gyulafalu és Alsó-Vissó Mármarosban van; a többi részént távolabbi megyékben, részént előttem ösmeretlen helyeken. Egyébiránt a két okirat is több megyében bírt jószágokról beszél. A b. Perényi-levéltár egy még kiadatlan oklevele szerint Ugocsában a péterfalvi nemesek is a parasztokkal tartottak. — ⁴⁾ Bidermann: Die ungarischen Ruthenen. (Innsbruck, 1867.) — 47. l. Ő ez intéz-

félelmökben álltak hozzájuk s az első kedvező alkalmat szökésre használták föl¹⁾).

A Tisza, Szamos, Körös, Maros közében is gyorsan hódított a fölkelés szelleme. Beregvármegyét az elsőik közt érte²⁾. — Szatmármegyében a gencsi és tyukodi nemesek mindnyájan a keresztesekhez állottak³⁾. Neveiket nem ösmerjük; de a XV. század derekán és végefelé Gencsen Genchy Tamás, Sarollyany Mihály, Endrédi István, Egry Imre és Mikolay Tamás pörlekedtek egymással s e három utóbbi 1458-ban a két elsőnek jószágaira rontván, minden ingóságaikat elhajtották, gencsi jobbágyaikat pedig vagyonuktól és ruháiktól megfosztották⁴⁾. — Tyukodon a Domahidyak, Tyukodyak, Ramocsaházyak, Sadányiak, Santhusok, Eöryek, Kakasok, Pogányok, Lónyayak és Jármayak voltak a birtokosok⁵⁾. E két helyet utóbb Szatmár főispánja, Báthory András, kapta, kinek családja a következő 1515. évben Almást, Börvelyt, Cseke egy részét, Magyar- és Oláh-Kékest is megszerezte Szatmárban, míg Domahidát stb. Ungai Hajós Tamás, Cseke egy részét, Mándot és Szekerest Kende Péter, Panyolát pedig Rozgonyi István kapta⁶⁾. E tömeges adományozások kétségkívül összefüggésben állnak a keresztes hadjárat ügyével.

Bihart, Békést, Zarándot, Aradot, Csanádot és Temest már május végén „fülemésztették ezen tűzvész lángjai“ s június elején Heves-, Külső-Szolnok- és Pest-

---

kedést károsnak tartja, mert a kir. tisztviselők, az orosz parasztoknak eddigi pártfogói, nem-igen szegülhettek ellen, ha egyik-másik nemes az orosz parasztokat elvitte, vagy elcsalta.

¹⁾ 1514: 33. t.-c. 5. §. — ²⁾ 1514: 14. t.-c. — ³⁾ Szirmay: Szatmár. I. 46. és II. 39. és 127. — ⁴⁾ U. o. II. 39. — ⁵⁾ U. o. II. 127. — ⁶⁾ U. o. II. k., az illető helységek nevei alatt.

vármegye is nagyobb mértékben kezdett szenvedni¹⁾. Nagyvárad vidékén, hol a nádor fia: Perényi püspök, Ártándy Pál, Bajomy Benedek és Glézsán Miklós ügyekeztek a keresztesek előhaladását gátolni²⁾, — már nyílt csatára is került a dolog. Jeromos nagyváradi kántor ösztönzésére a bihari keresztesek első sorban Kereszt-szeg mellett ütköztek meg a nemesekkel. Sokat levágtak és a várat is bevették³⁾. Majd valami Gergely sáfár vezérlete alatt⁴⁾ ezer lovas nemes vonult a parasztok ellen, kik 2000 lépésre táboroztak tőlük. A győzelem azonban most is ez utóbbiak részére hajlott. Ötszáz lovagot vágtak le s kevésbe múlt, hogy a várost is el nem foglalták⁵⁾. Onnan a fölkelők Székelyhíd ellen indultak, melyet csakhamar bevettek⁶⁾. A lázadás főleg Debrecen és Nagyvárad vidékén dühöngött⁷⁾ s úgy látszik, Bajom várát is rombadöntötte⁸⁾. Ez alkalommal veszhettek el a Bajomyak adománylevelei, melyeket II. Lajos 1517-ben Bajomy Miklós fiainak, Jánosnak és Benedeknek kérelmére, Hencida, Gálhídja, Okány, Zsadány, Csepán, Balkán, Nagy-Rábé és Környe nevű birtokaikra újabban is kiadott⁹⁾. Bajomy Ferenc ugyan vitézül küzdött a kurucok ellen¹⁰⁾, jobbágyait azonban azelőtt is, azután is kímélte. Szapolyay János egyszer kérdezhén tőle, van-e pénze? — úgy felelt, hogy bár sohasem adta

¹⁾ Nógrád, Pest, Hont és Heves id. levele 1514. június 16-ról. —

²⁾ Istvánfi, 44. — ³⁾ Szerémi, 69. — ⁴⁾ U. o. — ⁵⁾ Janus Vitalis Marino Sanutonál, II. 297. — Csak egész általánosságban szól a váradi csatáról Jovius (Brutusnál, I. 387—8.). — ⁶⁾ Szerémi, 69. Valószínű, hogy az ő szövegében jelzett Zólyom alatt nem Solyomvárat (a váradi püspökök tulajdonát), hanem a fölkelők dühének kitett Zólyomiak Székelyhídját, vagyis a Zólyomvár helyett a Zólyomyak várát kell érteni. — ⁷⁾ A nógrádiak stb. levele jún. 16. Szűcs (Debrecen Története) nem tud arról, hogy a Szapolyay birtokában levő várost érintette volna a fölkelés. — ⁸⁾ Osváth Pál: Biharvármegye sárréti járása leírása. (Nagyvárad, 1875). — 494. l. — ⁹⁾ U. o. 493. — ¹⁰⁾ U. o. 496.

magát pénzszerzésre, van száz olyan jobbágya, kik fejenként leszámolhatnának neki ezer aranyat¹⁾. Ez adat is mutatja, hogy Dósához nemcsak existencia nélküli emberek csatlakoztak, hanem olyanok is, kiknek volt mit kockáztatniok; de kockáztattak mindent, mert egyéni szabadságra vágytak.

Így pl. Bácsvármegyében egy sárközi származású nemes ember, Nagy Antal volt a fölkelés lelke. „Csak Ulászló király, fia Lajos, Székely György s ő: Nagy Antal az úr Magyarországon.“ Állítólag ez volt jel-szava. Bácsban és Bodrogon sok nemesi telket égetett föl, sok urat vágatott le, sokat vonatott karóba és nagy zsákmányt ejtett. Futakon Török Imrének minden lakó- és gazdasági épületét feldúlatta. Hasonlóképen járt el Baksafalván (a szerémi Kamenic átellenében), hol szintén számos nemeset húzatott karóba²⁾.

Erdély s a Dunántúl sem maradt megkímélve. Úgy látszik azonban, hogy e tájakon valamivel későbbben kezdődtek az erőszakoskodások; ezekről tehát mi is csak későbbben szólunk.

Legnagyobb fontossággal mindenesetre a maga Dósa által vezetett hadseregnek működése bírt.

Ő aránylag sokáig időzött Cegléden, honnan június 2.-án vagy 3.-án indult el. Fájdalom, a chronologiai nehézségek ez idő szerént még leküzdhetetlenek; idevonatkozó adataink tehát csak egyszerű hozzávetések³⁾.

Dósának célja az volt, a mi előtte és utána minden forradalmi magyar vezérnek, hogy első sorban az Alföldet fűzze érdekeihez. Ezt választotta hadműködésének

¹⁾ Osváth Pál: U. o. — ²⁾ Verancsics, II. 8. — ³⁾ Betinusnak jún. 15.-i s a Wunderzaichen-nek június 17.-i levele már emlékezik a csanádi püspök meggyilkoltatásáról. Ez tehát 13.-án történhetett s most azt kell kimutatnunk, hogy június 2.-án indulva, Dósa ez időre Csanádon lehetett. Úti tervét Szerémi adja, de egészen más chronológiával.

teréről s hogy elnyerje, a fősúlyt mozdúlatainak gyorsaságára helyezte¹⁾.

Június 2.-án elindulván, Dósa ugyaneznapi a Cegléd-től 37 1/2 kilométerre eső Tiszavárkonyra ért²⁾ s azonnal átkelt a Tisza hídján, melyet egymáshoz láncolt hordókból, rájuk fektetett gerendákból és deszkákból állíttatván össze, ezt földdel jól meghordatta, úgy, hogy nemcsak serege, hanem sok ágyúja és társzekere is egész biztosan mehetett át rajta³⁾, mire még aznap — a falúval rézsút-átellenben levő Varsányon ütött tábort, alkalmasint a kémkedésre is alkalmas kúnhalom tövében. — Itt 300 lovas és 300 gyalog csatlakozott hozzá⁴⁾. Másnap tovább indulva, egy útközben talált királyi adóbehajtót megölt s öt márkányi készpénzt elvette⁵⁾. Eznap csak a Mező- vagy Nagy-Túrig levő 30 kilométer utat tette meg. E városban egy-magában 800-an álltak melléje⁶⁾. Még nevezetesebben gyarapodott serege másnap, mikor útközben a dévaványaiak egyesültek vele. Papjuk Túrkevny Ambrus volt, ki 1493-ban a krakkói egyetemen a theológiából babérkoszorús lett⁷⁾ s ki a maga ösmereteit ezentúl mint Dósa titkára érvényesíthette⁸⁾. Megáldotta, fölszentelte a keresztesekhez csatlakozókat s ő szerkesztette Dósának a néphez intézett tüzes kiáltványait⁹⁾. Június 4.-én a Berettyó és

¹⁾ Brutus, I. 361. — ²⁾ Szerémi, 59. l., Tiszavarsányt ír; Alsó- és Felső-Varsány pusztja Hevesvármegyében Várkony közelében valóban a Tisza mellett van s így Szeréminek igazsága lehet; a memoire-író állításánál azonban mégis többre kellett becsülnöm a négy vármegye rendjeinek 1514. június 16. oklevelében jelzett azon tényt, hogy a keresztes póroknak két serege lépett át a Tiszán: egyik a Tisza közelében Várkonynál, a másik pedig Heves mezővárosa közelében ütvén tábort. (Századok, 1872.—438. l.)

³⁾ Jovius, id. h. 90. lev. 2. old. — ⁴⁾ Szerémi, 59. — ⁵⁾ U. o. — ⁶⁾ U. o. —

⁷⁾ Regestrum bursae Cracoviensis Hungarorum, 17. l. Szerémi is (59. l.) azt mondja róla, hogy „bacularius Ikrakouensis“ (így) volt. — ⁸⁾ Szerémi, 59.

⁹⁾ Haan: Békésmegye hajdana. I. 23.

Körös jobb partján Szent-András békésmegyei derék község pusztájára, a Túrtól valami 34 kilométerre eső Hékre¹⁾ ért Dósa, hol seregét megszámlálva, úgy találta, hogy annak csak $\frac{3}{5}$ -e gyalog, $\frac{2}{5}$ -e pedig lovas²⁾. — Június 5.-én Szarvasnál átkelvén a Hármaskörösön, a kondorosi pusztákon át vette útját s valahol Kis-Kondoros táján megpihenve, másnap 6.-án estefelé Békésre ért³⁾. Az egész út csak 60 kilométer ugyan, de a folytonos pusztaságokon keresztül kétségkívül fárasztóbb lehetett a többinél; minek következtében a vezér pihenőt engedett seregének, melyhez útközben Balog István tanító 300 gyalogot vezetett⁴⁾. Békésnek akkortájt még meglehetősen jókarban levő vára volt s a Két-Körös összefolyásánál feküdt fő erősségnek védőképességét a határos kamuti vár, Földvár és Sámsonvár fokozta. Ily körülmények közt Dósa, bár útközben, jobbadán feladás következtében, őrséggel rosztul ellátott számos nemesi kastélyt és várat foglalt el⁵⁾, melyekben élelmi szereken, drágaságokon, ruhákon és pénzen kívül itt-ott puskaport és kerekas ágyúkat is talált⁶⁾ és bár Békés alatt már 25,000 embere volt⁷⁾, beérte azzal, hogy a gyepen pihentesse meg fáradt népét, melyet — fölhívására hajólva — óriási buzgalommal növelték a békésiek; magát a várat azonban nem bántotta. Vagy itt, vagy Gyulán állhatott melléje nemes Varsányi Gergely és

¹⁾ Szerémi, 59. l., Heghének írja, — Haan (id. h. 23. l.) ezt Hékre magyarázza s kétségkívül helyesen, mert Egefelé, Gyoma pusztájára, csak nem térhettek ki a keresztetek. — ²⁾ Szerémi szerént (59. lap) 3000 gyalog és 2000 lovas. Ő azonban úgy képzei a dolgot, hogy Dósa mindjárt a ker. bulla kihirdetése után, tehát még ápr. végén, indult az Alföldre, úgy, hogy oda nem kész sereggel ment, hanem csak mint toborzó működött. Ez tarthatatlan állítás. — ³⁾ Szerémi, 59. — ⁴⁾ U. o., 61. Szerént „Lőrinc nevű pap“ nagy sereggel, 2000-nél több emberrel, szintén itt állott volna hozzá. Az előzmények után ezt talán nem kell komolyan cáfolgatni. — ⁵⁾ 1514: 4. t.-c. 3. §. — ⁶⁾ Jovius, 91. levél és Istvánfi, 43. — ⁷⁾ Szerémi, 61.

Nagy Demeter, a két várostól nyugati irányban levő Kamuton, Békésvármegye rendes közgyűléseinek akkori székhelyén mindketten részbirtokosok, kiket utóbb nemcsak Békésvármegyének közönsége törölt ki a maga nemeseinek sorából¹⁾, hanem 1515. június 15. Ulászló király is megfosztotta őket nemesi kúriáiktól, melyeket Gál ispánnak, a gyulai vár kúriai tiszttartójának ajándékozott²⁾, ki később hatalmasan megszédte magát Békésvármegyében³⁾.

Június 8.-án Dósa a Gál ispán gondviselésére bízott Gyulavár alá érkezett. A várat alig érhetette veszedelem, különben Gált nem érte volna a királyi kegy s bajosan vásárolhatott volna össze annyi birtokot. Itt a gyepen újra számbavétette seregét s egy, a számokkal nem-igen dobálózó krónikás⁴⁾ szerint 30,000 lovast és gyalogot olvasott meg, kétségkívül oda nem értve a keresztesek nyomában járó asszonynépséget.

Minden eddigi útja közt a Békéstől Gyuláig terjedő 19 km. volt a legrövidebb. Látszik tehát, hogy Dósa lehetőleg kímélte a maga katonáit, úgy, hogy egy-egy menetnapra nem esett több 36 kilométernél, a mit nem lehet erőltetett útnak mondani.

Dósa most Gyuláról (június 8.-án este vagy 9.-én hajnalban) Balogh Istvánt 2000-rel előre küldötte, hogy Csanád vidékén gázlót keressen a Maroson⁵⁾. Gyulá-

---

¹⁾ Ulászló oklevele 1515. június 15. Közli Haan, Diplomatarium, 125. l. — ²⁾ Az oklevél u. o. 125—6. l. — ³⁾ Haan: Békésvármegye Hajdانا, I. 190., 211., 216.—7. l. — ⁴⁾ Szerémi, 61. — ⁵⁾ Szerémi szerint (u. o.) Abádnál. Ily helynevet azon vidéken (ob angorium Csanád) nem ösmerek. Volt ugyan egy Abád a Maros mellett, de ez Aradvármegyében feküdt s a solymosi várhoz tartozott. (Rácz K.: A zarándi egyházmegye története. Arad, 1880.—143. l.) Inkább fogadhatjuk el Verancicscsal (II. 6.) Apátfalvát, mely Csanádtól csak valami 2 km.-re van, Makótól pedig mintegy 7-re s melynek közelében ma is rév van a Maroson. Erre mutat a két hely közelsége s a két név (Abád — Apátfalva) összejátszása, valamint azon

tól Csanádig mintegy 75 km. a távolság s a révet ugyan Balogh még 10.-én este elfoglalhatta, azonban a Báthory (Ispán) István és Csáky Miklós¹⁾ csanádi püspök vezetése alatt álló nemesek őt a Maros balpartján kétszer egymásután megtámadván, nagy pusztítást vittek bennök véghez és a futókat a folyónak szorították, hol szintén sokan veszték el²⁾. Az urak tovább is üldözték a parasztokat s átkelvén a Maros jobb partjára, a Csanádhoz alig 10—12 km.-re eső Nagy-Lakig kergették őket, hol azután tábort ütöttek³⁾.

Mindez június 11.-én vasárnap történhetett.

Hagyomány szerint az urak — egy Báthory, Csáky, Ravazdy, Jaksich, Szokolyi⁴⁾ stb. — rendkívül vígan voltak a győzelem után; tábort ütven, hegedű és bodzasípok hangjainál mulattak, daloltak; hatalmasan ittak s nem-igen gondoltak a holnappal. Dósa azonban, ki Balogh nyomában járt, Gyula-felől már szintén a csatatér közelébe ért s magához csatolván Balogh vert seregét, június 11.-én éjszaka⁵⁾ Nagy-Lak és Csanád közt

---

tény, hogy Apátfalva ma is fennáll, míg Abádnak nyoma sincs Csanádban. Verancsics egyébiránt ide teszi Dósa ütközetét Báthoryval. Mint látjuk, ez csak előőrsi csata volt.

¹⁾ S nem János, mint pl. Istvánfi írja. — ²⁾ Szerémi, 61. l. —

³⁾ Szerémi, u. o. Jovius szerint (*Historia sui temporis*, 90. levél, 2. oldal) Nagelaknál (Nagylak) történt a nemességnek e győzelme, — melyhez járulván az egri és — állítólag — a nagyváradi csatavesztés, Dósa Temesvár alá sietett. Ez okvetetlenül téves állítás. Nagylak vidékén csak Dósa előhadát verték meg az urak, de az annak nyomában járó deréksereggel — mint látni fogjuk — nem bírtak elbánni. Zayácz és Haán (Ó- és Új-Nagylaknak történetei. Szarvas, 1853.—7. l.) csak annyit mondanak Istvánfi után, hogy N.-Lak birtokosait Jaksich Jánost és Márkot Báthory személyesen meglátogatta, hogy ki tudja, merre ügyekoznek Dósának seregei. — Brutus szerint is (I. 362.) Báthory kémek útján értesült Dósa közeledtéről. —

⁴⁾ E két utóbbit Verancsics (II. 6.) említi, de mint az apátfalvi csatából menekülőket. — ⁵⁾ „Éjjel“: Szerémi, 62. Csakhogy ez — szerénte — szt. Lőrinc vértanú előestéjén (aug. 9.) történt volna, a mi, többi chronologiai adatával együtt, képtelenség, mert aug. 9.-én már kivégeztetett Dósa.

foglalt állást. Jaksich Péternek felesége, maga is husita nő lévén, Nagylakon számos hussita családot telepített le¹⁾, a hussiták pedig, mint fenntebb érintettük, rokonszenvezvén a parasztok mozgalmaival, — most a mezővárosnak többi lakosával együtt, úgy látszik, fenyegető állást foglaltak el²⁾. Hajnalban a támadást is ők kezdték meg. — Telehordták a Maros partján állott várnak árkait rőzsével s azt meggyújtották³⁾, úgy, hogy „a bőven élvezett szerémi bor miatt“ még ágyban fekvő Báthory s a többi alig tudott menekülni⁴⁾. Seregök ügyis aránytalanul kisebb volt a keresztesekénél⁵⁾. A síkon azonban, Nagylak és Csanád közt, Báthory mégis rendezte csapátát s elfogadta a harcot. Gyalogságát Dósának gyors rohamban támadó lovassága, mindjárt kezdetben megzavarta⁶⁾ s a kaszások is megtették a maguk kötelelességét. A győzelem már-már a parasztok részére látszott hajólni, midőn⁷⁾ Báthorynak ágyúí egy-szerre megdőrdültek és roppant öldöklést vittek végbe köztük⁸⁾; bajukat növelte a rájuk szemközt fúvó szél is. Estefelé tehát megfutamodtak⁹⁾ s az odább nyugatra fekvő erdőség felé szaladtak, mely előtt azután Dósának szavaira nemcsak megálltak, hanem vissza is fordultak. Támogatva a harcban idáig még részt nem vett, ősi magyar szokás szerint ily esetekre tartogatott utóhad által, a diadal mámorában őket meggondolatlanul üldözőkre csaptak¹⁰⁾. Első sorban Csáky Miklós

¹⁾ Zayácz-Haan, id. h. 7. l. — ²⁾ Szerémi, 62. — ³⁾ U. o. Verancsics (id. h.) szintén említi, hogy „Nadlakot még azon éjjel felgyújtotta ez a Székely Gyergy. Onnat az urak éjjel mind kiszökének.“ — ⁴⁾ Szerémi, 62. — ⁵⁾ Taurinus: Stauromachia, III. ének, 5. vers (144. lap). V. ö. Brutus, I. 362—3. — ⁶⁾ Taurinus, u. o. 18—19. v. — ⁷⁾ Taurinus szerint (u. o. 33—36. v.) csak másnap. Ő Balogh megveretéséről nem tud; valószínű azonban, hogy erre gondolt Dósa ütközetének két részre való osztásánál. Különben három napi csatát kellene föltételeznünk, mit azonban egy forrás sem említ. — ⁸⁾ U. o. 49—50. vers. — ⁹⁾ U. o. 146. l., 54—55. v. — ¹⁰⁾ U. o. 63—64. v.

csapatait hozták rendetlenségbe, mire a püspök azonnal takarodót ívatott és hadosztályának romjaival Csanád-felé menekült¹⁾. Bátortalansága végképen reménytelenné tette Báthory ügyét. Lovasságát tönkverték a kurucok, — „sokat megöltek a megkent íví kézijjából kilőtt tyrusi csalárd nyilakkal“ s hogy csapata utolsó emberig el nem hullott²⁾, csak az erdőben korábban jelentkező alkonyatnak és annak köszönhetette, hogy Dósa a püspök futó seregének nyomában meglepetés által Csanád várát is elfoglalni remélvén, seregének egy részét hátrahagyva, Csákynak üldözésére indult. Ez ugyan-azonnal az élelemmel és más szükségesekkel kéllően el nem látott várba zárkozott; de mikor látta, hogy Dósa a falak által nem védett terjedelmes várost, mely jobbadán faházakból állt, körülrakatta levágott fákkal, rőzsével, szalmával, hogy azt lángbaborítván, ne csak a házakat hamvaszsza el, hanem az ostromlottakat is bennégesse³⁾, magát a várost pedig csakugyan elfoglalta; és mikor látta, hogy Dósa mindent felgyújtva, főkép a papoknak házait és jószágait pusztította tűzzel-vassal⁴⁾, — lemondva a várnak sikertelen védelméről⁵⁾, néhány bizalmas emberével együtt éj idején csolnakba szállt, hogy — a Maroson fölfelé — a még kevésbé veszélyeztetett aradi hegyekbe meneküljön⁶⁾.

---

¹⁾ Horváth, Tudománytár, 224. — ²⁾ Tubero (Schwandtnernél, II. 333.) azt állítja, hogy „Nadlak“-nál Báthory csekély és aránytalan erővel lévén, alig kísértette meg az ütközetet, hanem jelentéktelen veszteséggel Temesvárfelé húzódott vissza. — ³⁾ Jovius, Hist. sui temporis, 90. levél, 2. oldal. — ⁴⁾ Istvánfi 44. Schwicker, Geschichte des Temeser Banats, 123. — ⁵⁾ Istvánfi, ki különben egészen hallgat a nagylak-csanádi csatáról, talán azért, mert ő Szegedfölről hozza Csanád alá Dósa seregét, azt állítja, hogy Csáky egyideig az ostromot kitartván, csak akkor gondolt futásra, mikor élelemben s más szükségesekben hiányt kezdett szenvedni. Ellenkezik ezzel Taurinus, kit — bár meg nem nevezi — e részben Horváth is használt (id. h. 224. l.). — ⁶⁾ Taurinus szerint (147. l. 99. v.) a harcterről futva,

Azonban néhány kuruc észrevevén őt, csolnakokon utána eredt s megfogván, keményen megkötözték s még azon éjjel Dósa elé vezették.

Jobban kedvezett a sors Báthorynak.

Ő egy vakszemére kapott ütés következtében lováról leesve, sokáig eszméletlenül fektüdt. Orravére eleredt s a nehéz sisak is igen nyomta vérző vakszemét. Később magához térvén, egy közeli nádasba húzódott s ott — mint egy újabb Marius — addig lappangott, míg az üldözés zaja kissé csillapult. A Maros partján¹⁾ másnap 13.-án hajnalban megpillantván egy magánosan legelésző lovat, hirtelen rápattant az „achillesi“ Báthory s átúsztatva vele a folyót.

„Kréta bikája se vitte különben a szép Európát
A habokon, mint itt ez a fűrge lovacska emelte
Istvánnak sebesüléstől kék tagjait, — őt a
Már bizonyos menedéket adó túlpartra segítvén.
És nem szelte különben a tenger habjait át a
Lant édes dalait szerető delphin, ki a hátán
Vitte tovább s letevé Ariont Oebalis fővenyére“²⁾.

Csákyn kívül Dóczy György, Ravazdy Péter és sok más nemes is fogságba esett. Valamennyire szomorú sors várakozott. Váltig kérte öcsce: Dósa egynek sem kegyelmezett meg³⁾.

„Jó, hogy jössz! — szólt állítólag Csákyhoz⁴⁾. — Gondolj csak rá, püspök uram, hogy jó-multkor el-

---

egy mély árokba bukott s ott találtak rá Dósa portyázói. Jovius szerint (id. h. 90. l. 2. old.) „másnap“ az erdőben fogták el őt a parasztok.

¹⁾ Taurinus, híven azon tévedéséhez, hogy a csata ott történt,

„A hol a lomha, de halban dús Tisza árja beömlik
A Duna mély medrébe“:

itt is a Tiszát úsztatja át Báthoryval. Geographiai botlásainak nem-egyetlen példája ez. — ²⁾ Egészen Taurinus után, 146—7. l. A vers: 107—113. sor. —

³⁾ Istvánfi, 44. Taurinus szerint (148. l. 115—6. v.) 3 napig fogságban tartotta őket, de Csákyra nézve valószínűleg kivételt tett; legalább más források szerint, a mint kezei közé került, azonnal kivégeztette őt. — ⁴⁾ Szerémi, 63.

mulasztottad megadni a Budán katonai asztalom számára rendelt 200 márkát. Azonkívül egyetlen szavakkal szidalmaztál. Pedig én érted, az árvákért, özvegyekért s ártatlanokért a pogányok ellen véremet ontottam. Mégis rosztul fogadtál.“

Ezen Dósát egyszerű önzésről és boszúállásról vádoló szavakra a „socratesi“ Csáky Miklós — egy pap-társ¹⁾ szerint — oly meghúnyászkodva felelt volna, a hogy azt egy főúrról, főpapról, vitézről és magyar-ról föl nem tehetjük.

„Egy nagylelkű vezér — szólt, ha igaz — semmi-féle haragnak sem hódol meg; mert kímélnie kell a legyőzötteket és csak a lázadókat fenyítnie. Mérsékeltnak, igazságosnak kell lennie; az esedezőtől bocsánatát nem szabad megtagadnia; szükséges, hogy elnézze a beösmert hibákat, mert senki sem él bűn nélkül. Engesztelődjél hát meg; ne haragudjál, ne dühöngj, ne kevélykedjél, ne mutass catoi arcot; s ránk, nyomorúttakra, mint szelíd király tekints. Könyeinkre, általunk nyert koszorúdra, tenjavadra, az irgalmas Istenre kértünk, győzhetetlen vezér, Székely, kegyelmezz nekünk megtévedteknek, kegyelmezz szolgálóidnak! Nincs nagyobb győzelem annál, mint ha ellenségünket lelkünkkel is meghódítjuk. Nagy, mindenkinél számot tevő ajándékot fogok adni. Tartsd meg mindenemet, csak életemet hagyd meg. S én halálom órájáig híven szolgálom neked.“

Dósa közbevágására, hogy átkozott legyen, ha nem-épen életét kívánja leginkább, Csáky egyszerre más hangon kezdett volna szólani. Kegyetlen és elvetemült gonosztevőnek nevezte őt. Bármi halállal végeztesse ki Dósa, teste mégis csak a földbe kerül; az utókor

¹⁾ Taurinus, 148. l. 117—135. v.

majd márványemléket állít sírjára s ez emlék századok múlva is hirdetni fogja egy kevély embernek gonosz tettét. Ő hát nyugodtan veti magát alá a kiszabandó büntetésnek; de megátkozza a vezért, hogy őt viszont kísérői marcangolják szét fekete fogaikkal¹⁾.

„Korpázd ez bestyét!“ rivalt Dósa magyarul, (mint bizonyára máskor is, így beszélvén környezetével) a hóhérokra²⁾. S azok Csákyt azonnal megfogták s testét elébb vasbuzogánnyal megtörvén³⁾, fejjel lefelé fordítva karóba húzták⁴⁾, még pedig — egy elfogadott nézet szerint⁵⁾ — teljes főpapi díszben, stólastúl és püspöksüvegestúl; csakhogy előzőleg a püspöksüveget ékesítő nagyértékű gyémántot és drágaköveket kitördelték⁶⁾. Azonkívül elvették Csákynek 60,000 magyar forintját⁷⁾.

Ezt tette egy Dósa Ferenc csanádi püspöknek⁸⁾ utódával egy Dósa György, 1514. június 13.-án⁹⁾. A

---

¹⁾ Stauromachia, 148—9. l., 139—157. v. — ²⁾ Szerémi, 63. — ³⁾ Jovius, id. h., 90. l., 2. old. — ⁴⁾ Szerémi, 63., Taurinus, 158—162. v., Jovius, id. h. Brutus, I. 388—9. stb. — ⁵⁾ Istvánfi, 44. — ⁶⁾ Mintha bizony lynche-
lők ráérnének még stóla és püspöksüveg után járni; mert azt csak senki sem képzelheti, hogy ily papidíszben fogták el Csákyt a kurucok. —
⁷⁾ Wunderzaichen, 5. l. — ⁸⁾ 1404—1423. volt csanádi püspök. L. Szent-
iványi Márton: Diss. paral. rerum memor. Hung. (1699.) 84. l. és Schem.
dioec. Csanádiensis pro a. 1880. — 10. l. — ⁹⁾ Már június 15.-én tudták a
dolgot Budán, honnan Betinus írta meg Sforza Miklósnak Milanóba. (Tört.
Tár, XIII. 251.) A Wunderzaichennek (5. l.) június 17.-i újdonsága csak
általában mondja, hogy „wo die Creüter die Bischof vnd Edelwey ergreiffen
oder überkommen, die spiffen sy vnd nemend in, was sy haben“. S alantabb:
„Die Creüter haben kürzlich mit ain schlechten Bischof gepiffst mit sampt seinen
Edelweyten“ stb. Július 5.-én (L. Marino Sanuto, II. 256.) már úgy beszélték
a dolgot Velencében, hogy a fölkelők 13 főúrnak és 4 püspöknek vették
fejét; július 10.-én Moro János tudósítása szerint (u. o. 257.), módosítva,
úgy, hogy több bárót vágtak darabokra, de csak egy püspököt. Giuanne
Budán aug. 11. Morechinihez írt levelében (u. o. II. 278.) így emlékezik
meg róla: „E tra le altre cosse i feno, capitarono a un loco se chiama
Zenadin, chera de uno Vescovo homo da bene, et lo preseno, e se feze,
dar li soi danari e arzentì assai, — poi lo impallo.“ Pénzének elvételére
nézve tehát megegyezik a Wunderzaichennek. Janus Vitalis (1514.) csak
ennyit ír (u. o. 299.): „Episcopum Zagraviensem (így) multis cum principi-

legkülönbözőbb módokon elbeszélte eseménynek gyorsan híre futott s nagy és általános hatást keltett. Pedig az csak bevezetés volt Dósának egyéb véritéletéhez.

Ravazdy Pétert keresztre feszítette¹⁾, Dóczy Györgyöt és Torpay Miklóst szintén kegyetlenül végeztette ki²⁾; még csak az sem hiányzik a rémtettek krónikájából, hogy egyeseket ez alkalommal máglyán égessenek el a kurucok, másoknak hátából pedig szíjat hasítsanak.

„A nemesek vérének beivá, mint harmatot, a föld
S a rohanó folyamok vize vérrel volt bekeverve;
Mert a kivégzettek hullái emitt temetetlen
Szétszóratva hevernek: az ötnök még neve sincsen“³⁾.

De a nemesek körében legkínosabb benyomást ez ötödiknek, az ugyan talán nagyon is aristokratikus, de kipróbált becsületességű és hazafiasságú Telegdy István-nak méltatlan halála tette. Ő már Mátyás király idejében erdélyi alvajda volt s Ulászló is kellően méltányolta érdemeit. Nem-egyszer küldte diplomatai ügyekben hol Lengyel-, hol Moldvaországba. Itthon is mint a nemzeti pártnak egyik vezértagja volt ösmeretes. Mint kincstartó, az eddigieknél nagyobb rendet hozott a pénzügybe; ő sem igen volt ugyan szerencsés e részben, de legalább becsületesen járt el. — Ösmerjük legutóbbi

---

bus ac praelatis palis acutis transfixere.“ Bartholinus (1515. — Odeporicon, D2 levél, 2. old., 18. sor) szerint „Episcopum Schinadiensem cum intercepissent, virum et prudentia et integritate memorabilem, palo per viscera transacto, necaverunt.“ Martinus Thyrnavinus (1523? — Opusculum ad regni Hung. Proceres, e levél, 5., 6. sor):

„Tum multi periere viri, Stephanusque Thelegdus,
Nicolivs praesul, maxima turba nimis.“

Taurinust (1519.) már ösmerjük, úgy az egykorú, de későbbben író Szerémi is. Tubero (1522. — Schwandtnernél, 334.) már kevésbé volt elragadtatva Csáky által, mint egyik-másik kortársa. Főlemlítvén, hogy a püspököt karóba húzták, hozzáteszi: „Ferunt hunc Antistitem ob libidines et stupra feminis per vim illata meritis dedisse poenas.“ Elbeszélésünket ezen egykorúaknak tanúskodásaira alapítottuk.

¹⁾ Szerémi, 63. — ²⁾ Tubero, 334. — ³⁾ Taurinus, 139. l., 168—171. vers.

föllépését a keresztes hadjárat tárgyában. Ellenezte a bulla kihirdetését. Higgadtan, megfontolva és azon meggyőződésben ellenezte azt, hogy a hazát egy indokolatlan török háború, a társadalmat pedig egy esetleges osztályháború által nem szabad veszélyeztetni. Hazafias aggodalmai tiszteletet érdemeltek volna. — Nyugodt lelkiösmerete, vagy balcsillagzata vezette őt Budáról a Maros mentén Aradvármegyébe, hol 1508 óta jelentékeny birtoka volt¹⁾. E tájon azonban Dósa György embereinek kezei közé esett. Így mondják²⁾. De valószínűbb, hogy az általa megjósolt polgárháborút kitörni látván, maga jószántából sietett az alvidéki sereghez s a nagylak-csanádi csata után a többivel együtt jutott fogságba³⁾. Dósa őt embertelen és tiszteletlen körülmények közt magas oszlophoz kötöztette s nyilakkal és puskákkal lövetett rá célba⁴⁾. Így az általa 1507-ben emelt telegdi templomban (Biharvármegyében) már évek előtt, az ő életében készítettett sírkő nem jelölhette megkínzott testének nyugvó-helyét⁵⁾; de ott áll a szentély jobboldalán maga a vörösmárvány emlékkő s rajta Telegdy Istvánnak életnagyságú vitézi alakja⁶⁾, mely Dósa egyik *tévedésének* szembetűnő, bár néma jelzője.

Ezen tényeknek humanus szempontokból csakugyan nincs mentségök; de forradalomcsinálóknál van magyarázatuk. Megtörténhettek ilyesmik a kevésbbé

¹⁾ Fábíán Gábor: Aradvármegye leírása. (Buda, 1835.) I. 192. l. —

²⁾ Istvánfi, 44. l. s átirói. — ³⁾ Fessler (V. 908.) hasonlólt ír; de egykorúak is Csáky esetével kapcsolatban említik halálát, tehát a csata után közvetlenül. — ⁴⁾ Istvánfi, 44.; és pedig „funibus per testes et membrum genitale in praealta furca suspensus“. Egykorúaknál azonban e részletnek nincs nyoma. Taurinus, Tubero, Szerémi stb. nem tud róla s M. Thyrnavinus is csak általában említi megöletését. Ez egy Istvánfival szemben is óvatosságra inthet. — ⁵⁾ Budai: Polg. Lexicon, I. 398. — A sírirat Wagnernél: Collectanea geneal.-hist.-familiarum. III. tized. Pozsony, 1802. — 118. lap. —

⁶⁾ Szabó László a biharmegyei Tört. és Rég. Közleményekben, 1875. 108—9. l.

síma XVI. század elején, ha megtörténtek az emberi jogokat körvonalozó francia forradalom idején a XVIII.-iknak végén. Mikor társadalmi és politikai viszonyoknak gyökeres átalakításáról volt szó, a történelemnek egy igazán revoltáló embere sem nyúlt keztyűvel a dolgokhoz. Ha Dósa gúnyok közt és becstelenítő módon végeztetett ki egy püspököt s oly előkelő főurat, mint Telegdy, — bizonynyára nem személyes bosszúját töltötte rajtuk, hanem bennök a főpapságnak és az aristokrátiának sok százados dicskörét akarta egy mozdulattal elsötétíteni a tömeg szemében. — Míg a nép csak tervelni hallotta Dósát, nem lehetett hozzá teljes bizalommal. A mint látta, hogy első a hagyományos kegyeletnek merész lerombolásában, bámulta erélyét s vakon kezdte őt követni. 334 esztendő múlva Görgey is egy Zichy életének árán mutatta be a maga elhatározottságát. S végre is egy megváltoztatott kormányformának, vagy akár csak kormányrendszernek biztosítására itt I. Károlynak, amott XVI. Lajosnak halálára volt szükség.

Mikor egyes eszmék divatba jönnek — finis sanctificat media; a mi ugyan nem erkölcsös, de annál gyakoribb eset a történelemben.

Szóval Dósa nevénel nincs okunk jobban elborzadni, mint a Robespierének, vagy mint például — Szapolyay vendettáján. Rendszerváltozást akartak, a tömegre számítottak és emberek voltak.

Nincs hát morális, de van forradalomtörténeti mentése Dósa tettének.

Jobban ártott vele ügyének, mint korábbi összes „erőszakoskodásai“-val, mert siettette a nemesek reakcióját s nem szilárdíthatta meg az állapotokat. De ha kíméletesen jár el és gyöngéden: hitelét veszti a nép előtt s ez ott hagyja, mielőtt eszméiből csak valamit is

valósíthatott. Nem tőle függtek az események; reá csak a módozatok tartoztak. Kegyetlenül járt el, de azt hitte, hogy a fölízgatott nép szellemében cselekszik s az sem lehetetlen, hogy haditanács ítélte az elfogottak felett. De ha nem ítélte is: Dósára csak annyi esik a felelősség terhéből, a mily részt bármely irányban el kell vállalniok mindazoknak, kik a közügy, vagy ennek egy töredéke: az osztályérdek szolgálatára vállalkoznak. Ügyvédök nem a történelem s annálkevésbé a történetírás, hanem az általános helyzet, mely történeti eseményeknek fejleménye. „A történelemből — mondja Salomon Ferenc — ki kell zárni az angyalt és ördögöt, mert ott csak emberekről lehet szó.“

Forradalmi vezérektől nem-igen követelhetjük, hogy uralkodjanak az általuk nem teremtet, csak talán inkább felidézett helyzeten; elég, ha bele találják magukat, bár — mozgalmaik természeténél fogva — dicséretük mindig csak egyoldalú, mert csupán az általuk fölkarolt irány részéről jövő lehet.

E tekintetben tehát Dósát alig érhetné vád¹⁾.

---

¹⁾ Minthogy — főntebb talán eléggé igazolt — meggyőződéseem szerint Dósa mintegy dictatori állásának szervezése a ceglédi proclamatiót közvetlenül követte, nem írhatom alá azt, a mit nagyemlékű történetírónk, Horváth Mihály, ki ez eseményt (Tud.-Tár, 226.) a csanádi győzelem utánra teszi, — a fölkelőkről a 225. lapon mond, hogy t. i. „eddig nem volt tiszta öntudatuk arról, a mit akartak;“ s hogy „a lázadás kezdetétől fogva egész a csanádi ütközetig csak egy iszonyúan felforrott, magával tehetetlen düh rettentő kitörését tünteti elő“ stb. Dósa szándékai iránt csak a bibornok első, helyesebben harmadik levelétől (május 23.) a ceglédi határozatig (június 1.—?), a legrosszabb esetben 10—14 napig lehetett kétség. Dósa azontúl a legnyitabb sisakkal küzdött, pedig az igazi küzdelem valóban csak a Tisza vonalának átlépése után kezdődött. A mi pedig az „iszonyosságok“-at illeti, majd meglátjuk, ki kezdte voltaképp.

IX.

A KORMÁNY ÉS A FORRADALOM. — KORMÁNYTANÁCS. — NÉGY VEZÉR. — A NEMESSÉG LASSANKINT TÖMÖRÜL. — BORNEMISZA GUBACSI GYŐZELME. — A PÁSZTÓI ÉS DEBRŐI CSATA. — ÚJABB KORMÁNYRENDELETEK. — MÉSZÁROS LŐRINC DUNA-TISZAKÖZI HADJÁRATA. — AZ ERDÉLYI ESEMÉNYEK.

Dósa táborának Pestről való kiindulása mintegy jeladás volt a küzdelmeknek az ország minden pontján való megindítására. Egyes elszigetelt harcok, a legtöbb esetben csak csetepaték, vagy méginkább zenebonák már idáig is fordultak ugyan elő; de ezek jobbrészt csupán azért vették igénybe a kormány figyelmét, mert egyszerre számos helyen jelentkeztek s elfojtásukra eleinte elegendőknek mutatkoztak a megyei nemes dandárok is. A mint Dósa Pestről elvonult, a kormány s első sorban Bakocs bíbornok, fokozott aggodalommal leste mozdulatait. Nem lehetetlen, sőt teljesen valószínű, hogy a királynak május 29.-éről a keresztesek ellen fölkelésre hívó körírata tulajdonképen hallgatag válasz a ceglédi proclamációra, melyre ugyan nem utal, de ezen május 26.-án vagy 27.-én kelt okíratnak tartalma 29.-én már ösmeretes lehetett előtte. Ekként az általános fölkelésre való szólításban a keresztesek megelőzték a királyt, ki és Bakocs, mint kiknek neve alatt a „szent“ hadjárat megindult, kétségkívül nem is igen siettek lázadóknak nyilvánítani a kurucokat midaddig, míg mozgalmaikat elszigetelelten mutatkozó kihágásoknak tüntethették föl.

Már eddig is tömérdek szemrehányást kellett tűrniök a nemesek részéről. Május 23.-án s ezt megelőzőleg a király előtt Bakocsot hevesen vádolták, hogy ő mindezen bajok oka, mert ő hirdette ki a keresztet; s annyira el voltak keseredve a kedélyek, hogy némelyek attól tartottak, miszerént a parasztoknak lecsön-desítése után a köznemesség a papokra ront¹⁾. Hiába védekezett Bakocs, hogy ő indítványozta ugyan a hadjáratot, de csak az országtanács hozzájárulása után hirdette ki a bullát²⁾. A felelősségnek ilyenképen való megosztásában nem akartak megnyugodni az urak.

„Tudjátok meg — írta Bakocs egyik főpásztori levelében³⁾, — hogy szívünknek súlyos fájdalmára s méltatlankodva értesültünk róla, miszerént némely papok, szerzetesek és világi klerikusok más egyházi és világi személyekkel együtt, kik alkalmasint a konkolyhintő gonosz szellemek sugallatából, de sem tőlünk, sem az apostoli szentszéktől nem nyervén fölhatalmazást, szentségtörő merénylettel és kárhozatos vakmerőséggel Magyarország különböző részeiben — az általunk hirdetett szándék értelme ellen — kereszteshadat hirdetni, gyűléseket tartani, különböző sorsú embereket, nemeseket és parasztokat s a mezei nép sokaságát összecsődíteni, a világi urak rendes jüvedelmét, a királyi fölséget illető adót s egyéb legigazságosabb és szokásos tartozást, valamint a felsőbbség iránt való engedelmességet megtagadni, megtagadtatni s megtagadandóknak és megtagadottaknak állítani merészlenek; azonkívül azokra, kik e rendes tartozásokat és a királyi adót felrójják vagy követelik: halált kiáltanak és azoknak, kik az ily megölt adószedőkre követ dobnak, álnok beszédök szerint,

¹⁾ Wunderzaichen, 3. lap. — ²⁾ Szerémi, 60. l. — ³⁾ Török, Magyarország Prímása, id. h.

száznapi búcsú jár jutalmúl; kik végre kereszteteket osztogatni s a nemesek és nem-nemesek közt lázadást, egyenetlenséget és viszálykodást elhinteni s mindenféle kigondolt mesterséggel és fortélylyal a hű népet különböző módon elcsábítani, feltett szándékkal törbeejteni a leggonoszabbúl törekeshetnek; s innen van azután, hogy nemcsak személyünket, hanem magát szentséges urunkat, Leó mostani pápát is, az így jogtalanúl megbántottak mindenfélekép átkozzák, — továbbá nyilvánosan fölajdúlnak ellene s ellenem“ stb.

Egyébként e zajongók maguk is belátták, hogy recriminációkkal nem gyógyíthatják a bajt; a kormány ugyan elvül tűzte ki, hogy — a hol lehet — továbbra is szép szerével bírja szétszálásra a fölkelőket, a mi nem csupán humanismusból, hanem gyöngeségének érzetéből is történt; de végrevalahára kilépett figyelő helyzetéből s állást foglalt velök szemben. Május 29.-étől június 27.-ig egymásután többször szólította fölkelésre az összes nemességet.

Május 29.-én Valkó- és más vármegyékhez írt körlevelében¹⁾ tulajdonkép először hangsúlyozta, hogy nyilvánvaló most már, mily vakmerőségekre és szokatlanságokra ragadtatták magukat csaknem országszerte a parasztok s egyéb népségek, kik a keresztetek neve alatt föllázadván, a nemesek házait földülják, lángba borítják, vagyonukat elrabolják és, a hol tehetik, őket magukat is kézrekerítik és könyörtelenül megölik. Szigorúan parancsolja tehát úgy a nagyobb birtokú,

¹⁾ Pray: Epist. Proc. I. 83—84. — Fraknoi (Századok, 1872.—436. l., 16. jegyz.) az oklevél keltét (feria 2. post festum Ascens. Dom.) máj. 28.-ra teszi, holott hétfő akkor 29.-ére esett. Közli Fejér is (Croatiae ac Slavoniae cum r. Hung. nexus et relationes. Buda, 1839.—54—55. l.) a kamarai levéltárból.

mint a csak egytelkí nemeseknek, hogy minden hozzá-
tartozandóikkal együtt s a mily nagy számban csak
lehet, fölkeljenek s általában véve a szerént cseleked-
jenek, a hogy Perényi Imre nádor rendelkezik velök.
Május 31.-én már azt parancsolta a felsőmagyarországi
vármegyéknek és városoknak, hogy Báthory István
temesi grófhoz csatlakozzanak¹⁾. — Két nap alatt két
vezér — épen elég confusiónak.

„E közben Magyarország nagy fejedelme, Ulászló,
A jószívű király, a kinél kegyesebb, szelidebb, hübb,
Jogszeretőbb embert nem látott még az arany trón
És a kit a csacsogó hír földicsére világgá
Ott is, a honnan jó Titán s hol a rest Océán zajg :
Messze, az angolok és szarmáták földein is túl
Tízteletet gerjesztvén nagy fölsége miatt, — most
Főurait, nemesit maga környezetébe idézi;
És ök, mint a hogy egykor a hétszinű tarka szivárvány
Által adott jel az égi hatalmakat értesítette,
Hogy hallják Jupitert : hozzásietének azonnal“²⁾.

A király ugyanis — alkalmasint pünkösöd nap-
ján³⁾ — az egységes vezérlet keresztülvitele tárgyában
népesebb tanácskozmányt tartott, melyre Esztergomból
megjelent a dúlt kedélyű⁴⁾ érsek is, ki eleve alig szá-
mított többre 2000 gyalognál és lovasnál és most csak

¹⁾ Datum Budae feria 4 ante festum Pentecostes. — Említi Fraknói
(Századok, 1872.—436. l.). — ²⁾ Taurinus, II. ének, 136. l., 1—11. vers. —

³⁾ Bornemisának a gyűlésen mondott beszéde meglehetősen összевág a ki-
rály június 4.-ei proclamációjával s Perényi nádornak azon tétével, hogy —
Istvánfi szerént — „azonnal segélyt küldött“; én tehát e gyűlést és a kör-
levelet mint okot és okozatot tekintem s egyidejűnek tartom, annyival in-
kább, mert a gyűlés már tudta Dósának Ceglédről való elindulását; de út-
jának irányára nézve még nem volt tisztában. L. Bornemisza beszédét. —

⁴⁾ A pozsonyi káptalannak egy Bakocshoz 1514. május 28. Miklós pozsonyi
prépost ellen intézett levelére egykorú kor följegyezte, hogy „iste litere
fuerant misse Domino Reverendissimo; sed quia erat valde perturbatus
propter insolentias et homicidia, que fiebant per cruciferos et signanter
propter mortem Episcopi Chanádiensis, quem traxerunt ad palum, atque
eciam quamplures de nobilibus pocioribus etc. Ideo non fuerunt eidem ex-
hibite“ stb. Közli a Magyar Sion, 1863.—879. l.

Pest alatt többet talált negyvenezer¹⁾). Némileg vigasztalhatta, hogy a papok és nemesek ismét tömegesen mentek fogadtatására²⁾). Az ülés kezdetén a király az ország és trón védelmét a nemesek figyelmébe ajánlá. A fegyveresen forrongó parasztságot határozottan le kell verni. „Hűség s honszeretet kárpótolhatja a multért.“ Csak harcra, háborúra gondoljanak most. S ha talán meg nem indítaná őket a haza sorsa: essék meg szívök az ő gyermekein, életének egyetlen vigaszain, egyetlen reményein³⁾).

A tanácskozás folyamában sok mindenféle javaslat merült fel⁴⁾). Sok volt a szavazó, de kevés a vezérelő⁵⁾).

A nagyobb rész abban a véleményben volt, hogy a haza védelmére Perényi Imre nádornak terjedtebb hatalomkört kell adni. Mások ez ellen azt hozták fel, hogy a nádor, ki e tájban is Valpón feküdt betegen, öreg és annyira köszvényes, hogy zselyeszékben viszik egy helyről a másikra; hadat tehát nem vezethet⁶⁾). Mivel pedig a „rablókat“ Dósa György, a hogy eddigi útjá-

---

¹⁾ Jovius: Hist. sui temporis. XIII. könyv, 90. levél. — ²⁾ Stauro-machia, u. o. 16—17. v. Különben, ha ez is csak „úgy“ áll, mint az imént idézett 11 sor, hol a hízeglő udvaronc az általa tisztelni ígért történeti igazság rovására ferdit, akkor ez adatért sem tartozunk köszönettel Taurinusnak. — ³⁾ U. o. 151. l. 21—46. v. — ⁴⁾ Ugyanő Perényi nádort is szerepelteti e gyűlésen; az a beszéd azonban, melyet (151—4. l.) szájába ad, a Bornemiszáának felel meg. Istvánfi szerint ekkor Perényi nem is volt Budán. Különben Taurinus a IV. énekben (155—9. l, 7—110. v.) is beszélteti Bakocsot, csak ily bevezetést adván:

„Már a sötét szárnyon röpülő hír fölkeresé a
Nagyfölségü király palotáját s termeit, a hol
Ismételte ezer panaszát az apostoli szentszék
Bibornok-követének, az első papnak e honban
S ő a parasztharcról békétlenkedve imígy szólt;“ stb.

⁵⁾ Brutus, I. 323. — ⁶⁾ Istvánfi után: Palatini Regni Hung. 3. kiadás. (N.-Szombat, 1760). 120. l. — Vezetett jó száz esztendő múlva Torstenson!

ból következtetni lehet¹⁾, a maga szülőhazája, Erdély-felé tart, a vezérletet inkább ez ország vajdájára, Szapolyay János szepesi grófra kellene bízni. Mások a már május elején Bécsbe utazott²⁾ Miksa császár segélyét akarták igénybe venni, vagy pedig Zsigmond lengyel király támogatását óhajtották kinyerni³⁾. Nem tudjuk, jelentette-e, de jelenthette a kormány, hogy nemcsak Cseh- és Morvaországban⁴⁾, hanem mindkét külföldi hatalmasságnál is tett lépést ez irányban s hogy Velencébe szintén szándékozik — alkalmasint kölcsönügyletek érdekében — követséget küldeni⁵⁾. A császár már körülbelül egy hónap óta tartózkodott Bécsben s bár nemcsak Velencével kellett háborúskodnia, hanem az unokahúgát, Kunigundát, ép ez évben nőül vevő II. Keresztélyt is segítnie német zsoldosokkal Svédország elfoglalásában, megbízta Ulászlót⁶⁾; követe azonban, úgy látszik, csak későbbben érkezett Magyarországra⁷⁾.

Ha biztatólag hangzott is felelete, ép oly kevésbé vált az ország javára, mint pl. a Zsigmond lengyel királyé, ki akkor éppen az oroszokkal háborúskodott. — Csak július 27.-én Minskból válaszolt Ulászlónak, többnyire a császár ellen panaszkodván levelében. Nem-kevésé zavarta őt meg a Magyarországon beállott mozgalmaknak híre; azonban igen sajnálja, hogy a muszákkal való folytonos harcai miatt nem ajánlhatja föl közreműködését a királynak. Pedig igen nagy örömmel tenné azt és sem életét, sem a rendelkezésére álló eszközöket nem kímélné, hogy országának összes erejével

¹⁾ Június 6.-án Dósa már Békésen volt. — ²⁾ Dr. Suriam levele május 13.-ról Mar. San. II. 251. — ³⁾ Istvánfi, 43. — ⁴⁾ Wunderzaichen, 6. l.

⁵⁾ Velencébe a magyar követ júl. 5.-én érkezett meg. (Marino S. II. — 256). —

⁶⁾ Istvánfi, 43. — ⁷⁾ Suriam júl. 10.-i levele. (Marino Sanutónál, II. 261.)

segítségére legyen. De ha úgy állanak is a dolgok és sok mindenféle súlyos gond nyomja is a vállát¹⁾, mégsem várhatott tovább jelen levelének elküldésével, óhajtván, hogy a királynak és gyermekeinek jóegészségéről, azután pedig országának állapotáról mielőbb értesülhessen²⁾.

Mindazoknak, kik e fajta külföldi segélybe vetették bizodalmukat, megfelelt az említett gyűlésben nyilatkozatra szintén felszólított Bornemisza János. Szerénce, mikor oly rohamosan közelg a veszedelem, nem kell sokat tanácskozni, hanem tenni egész erélylyel. Épen az előtte szólók rajzolták az igájukat összetört parasztoknak rémtetteit; hogy fegyvert fogtak uraik és a király ellen; hogy a nemeseket levágják, fiaikat, leányaikat elrabolják, kitépik a gyermeket anyja karjai közül, kifosztják a templomokat s házakat; s hogy a merre csak járnak, gyújtogatás, sírás és elszórtan heverő holttestek jelölik nyomaikat. De hát nem csupán hírből tudhatják ezt. Ablakaikból láthatják égni a házakat, futni, sírni és zokogni a megvagdalt, összevert férfiakat és nőket, kik csecsemőikkel menekülnek; hiszen az egész Pest és Buda zsúfolva van már velök és számuk egyre gyarapodik. Hite szerint többé-kevésbé minden keresztes bűnös a dologban; — s azért a legpéldásabban kell őket fenyíteni. Mivel azonban ez iránt gyorsan kell végezni, kérdi a külsegélyt sürgetőktől, hogy ugyan mit várnak attól voltakép? Míg a követe ide- s tovajárnak, kelnek, a drága idő múlik s a rablók oly hatalomra vergődnek, hogy sem a király,

---

¹⁾ Árulás folytán Smolensket is akkor vesztette el. — ²⁾ Engel: Aktenmäss. Skitze der Unternehmungen Joh. Zápolya's v. J. 1507—1515 (Schedius: Zeitschrift v. u. f. Ungern, 1802.—I., 319—320).

sem gyermekei, sem a nemesség nem lehet tőlük bízton. — Ha tehát csakugyan igaz, hogy e latrok vezére Erdélyfelé tart, természetesen a tartományában közvetetlenül fenyegetett Szapolyayt kellene utasítani, hogy a magyarokat, székelyeket, szászokat, rácokat s a keze ügyében levő zsoldosokat Temesvár, Nándorfehérvár, Orsova, Szörény s más várakból összegyűjtven, gonosz szándékuknak útját vágja. Ő-maga kész rögtön megtámadni a Dunán túl Pest körül pusztítva csavargó gazembereket, ha a király és saját gyalogs lovasnépéhez a nemesek, a budaiak s más városok is csatlakoznak¹⁾).

Szava döntött. Véleményét azonban, úgy látszik, olykép módosítva fogadták el, hogy Szapolyayhoz is küldjenek ugyan gyors futárt a hadgyűjtésnek azonnal való megindítása végett; de a nem-kevésbé fenyegett Báthory Istvánnak is engedjék meg, hogy a megyei nemesség esetleg az ő zászlai alá gyűlekezzenek. A király pedig (valószínűleg még aznap) június 4.-én pünkösdkor, újabban is írt a megyéknek²⁾), csakhogy Szapolyay nevének említése nélkül.

Nem tartja szükségesnek, hogy levelében bővebben részletezze a keresztesek nevezete alatt egybesereglett parasztoknak szokatlan, rendkívüli és borzasztó tetteit. Oly hallatlanok és rémítők azok, hogy senki sem rajzolhatná teljesen. Ez a nagy baj mielőbb való intézkedést igényel. Örök hűtelenség és jószágelkobzás büntetésének terhe alatt parancsolja tehát a megyék-

¹⁾ Istvánfi. 43. — Brutus is (I. 326.) azt mondja, hogy az e gyűlésen vezérkereső magyaroknak „mint égből jövő fény“ tűnt föl János vajda erénye. Magáról a gyűlésről (322—326. l.) csak általánosságban szól. —

²⁾ A Sárosmegyéhez szólót közölte Wagner: Dipl. Sáros. 22. l. s utána Katona, Hist. Crit. XI. 726—7.

nek, hogy fejenként fölkelvén, minden erejüket megfeszítsék a sereggyűjtésben s éjjel-nappal Pestre ügyekezzenek. Maga a király is ott szállítja táborba úgy külföldi, mint hazai segélycsapatait, hogy így a közép-pontból kiindulva, ott léphessen föl e gonosztevők ellen, a hol ez főkép szükséges. Megjegyzi azonban, hogy ha időközben az erre nézve szintén fölhatalmazott temesi gróf és alsómagyarországi főkapitány Báthory István tábort járatna s őket ez irányban megkeresné, ő-nála is gyülekezhetnek. Ha pedig hamarjában tábort nem járathatna, vagy ezen levelét meg nem kaphatnák, azzal ne gondoljanak, hanem korábbi (május 29.-ei) parancsa értelmében fölkelésökkel, útrakészülődéseikkel és a kitűzött helyen mentüelőbb való megjelenésökkel még azon esetben is siessenek, ha megyéjökben igen nagy volna is a lázadás. — Okvetetlenül Pestre kell jönniök. Ő ugyanis tanácsosabbnak tartja, hogy első sorban a lázadóknak fő serege ellen vonúljon, hogy azt Isten segítségével megvervén és tönkretevéen, a hátramaradókat annál könnyebben kiirthassa. Ne várjanak e részben újabb parancsokat; gondolják meg, hogy a közös ellenség folyton kínozza az embereket s népségeket. Szemesek legyenek tehát, meg ne feledkezzenek saját javukról, hanem éjjel-nappal Pestre ügyekezzenek, ha a jelzett büntetéseket nem akarják magukra vonni.

Míg azonban a király két nap múlva (jún. 6.-án) — pár nap alatt immár a negyedik vezért nevezvén ki — azon újabb rendeletével növelte a keresztesek ellen foganatosítandó hadműveletek iránt már eddig is beállott zavart, hogy a felsővidéki városoknak, nevezetesen Kassának, most meg azt parancsolta, miszerént Bebek János táborának erősítésére

mielőbb embereket és hadiszereket küldjenek¹⁾: addig Bornemisza János valóban egész erélylyel készült szavának beváltására.

A nádor, ki betegsége miatt mozdulni is alig tudott, az első felszólításra azonnal segítséget küldött²⁾; alkalmasint a május 29.-ki rendelet következtében nála jelentkezeteket indította Budára, hová a főváros közelében lakó nemesség is fegyveresen sietett. A pesti és budai polgárok gyalogságot adtak. Számuk oly tekintélyes lehetett, hogy Bornemisza³⁾ nem is tartotta többé szükségesnek az útban levőket bevárni. Mint alvezéreket, maga mellé vevén a mintegy 40 éves Tomory Pált⁴⁾, a 28 éves Batthyány Ferencet⁵⁾ és ennek barátját, a későbbi rablólovagot, Moré Lászlót, kik közül az első azelőtt 8 évvel polgárharcban nyerte vérkereszt-ségét⁶⁾, az utóbbi kettő pedig most vágyott ilyes dicsőségre, — Bornemisza velük együtt hajókon⁷⁾ átkelt a Dunán. Száleresi Ambrus mellett⁸⁾ csak valami 3000 embert hagyott Dósa, május 24.-e óta⁹⁾ azonban újabb fölkelők is csatlakoztak hozzá¹⁰⁾.

Bornemisza közeledtekor Pesttől délre a gubacsi¹¹⁾

¹⁾ Datum Budae, feria tertia post festum Pentecostes (jún. 6.-án). Kassának 200 embert kell vala küldenie. Közli Fraknoi (Századok, 1872. 436. l.). — ²⁾ Istvánti, 43. — ³⁾ Parkamesa — a hogy a Wunderzaichen és Auffrur (mely szerint nemések követték Bornemiszát) első támadásánál nevezte. — ⁴⁾ Fraknoi: Tomory Pál élete. (Századok, 1881. — 301.) — ⁵⁾ U. o. — ⁶⁾ U. o. 294. — ⁷⁾ Bartholinus, D^e levél, 2. oldal, utolsó sor. — ⁸⁾ Jovius szerint (90. lev. 2. old.) Lukács, György testvére volt a vezér. Ezt még Brutus (I. 389.) sem írja utána. Elesik tehát Joviusnak azon meséje is, hogy ezen Lukács a csata után kevesed magával Györgyhöz menekült. — ⁹⁾ Török szerint (id. h. 160. l.) Bornemisza már május második felében verte meg Száleresit. Ez azonban nyilvános tévedés. — ¹⁰⁾ Erre utal a négy vármegye június 16.-i levelének ezen tétele: „Ezen tűzvész lángjai — — — e héten Pestmegyében is kezdtek pusztítani;“ mint u. a. levélbel kitűnik, immár másodszor. — ¹¹⁾ Gubacsot („hic prope Pubach“) említi a királynak június 27.-i levele. V. ö. Verancsics, II. 8. „Prope pagum

puszta felől a lovasparasztok parancsszót sem várva, minden rend nélkül és dühösen rontottak Tomoryra¹⁾, ki azonban csekély vagdalkozás után megszalasztotta őket; sokat megölt, néhányat pedig foglyúl ejtett. Ezeket, kik közt egy pap is volt, Bornemisza kivallatván a sereg körülményeiről, őket egytől egyig kivégeztette²⁾. Azonban most már Ambrus vezér közeledett feléje csatarendben, lobogó zászlókkal. Hogy a vérontást kerülje, — „jó nemes lelkéhez képest“ a szintén csöndesebb természetű Szálerei Ambrus elé általa ösmert követeket küldött³⁾, kik a király nevében kegyelmet ígértek nekik, ha fegyvereiket leteszik s foglalkozásaikhoz visszatérnek. A jobboldalra tartókat megkegyelmeztetteknek, a baloldalra állókat ellenségnek fogják tekinteni. Ambrus és vele mindazok, kiket inkább vallási rajongás tartva vissza a keresztesek táborában⁴⁾, csakugyan jobbfelé vonultak s az őket árúlással vádoló többinek gúnyolódásai közt megadták magukat⁵⁾. „Mefogyva bár, de törve nem“: a kisebbség kitartott. Baloldalt csoportosult, csatát kívánt, bár nem volt elösmert vezére⁶⁾.

Bornemisza néhány ágyút süttetett el rájuk és szekértáborukra⁷⁾. Tomory lovassága dob- és trombita-

---

Subad“ (Gubacs) áll Bartholinusnál (D3 levél, 3. sor). Ő különben azt lát-szik hinni, hogy itt Bornemisza a keresztesek derék serege ellen harcolt.

¹⁾ Az egész Jovius, Istváni és Brutus szerint. Sajátságos, hogy Galgóczy K. (Pest-, Pilis-, Solt-Kis-Kúnmegye Monogr. Budapest, 1877.—III. r. „Isaszeg.“) nem tud e részletről. — ²⁾ Jovius (90. l. 2. old.) és Brutus (I. 390.) szerint 8-at lenyakasztatott 5-öt karóba húzatott, de csak a kiví-vott teljes győzelem után, a mi valószínűbb is. S ez Jovius szerint „gra-tissimum nobilium oculis spectaculum“ volt. — ³⁾ Brutus szerint egyet. I. 377. — ⁴⁾ Jovius (id. h.) azt hiszi, hogy az Ambrus alatt levő csapat már korábban meghódolt és a gubacsi csatáról csak akkor szól, miután a csa-nádíró már megemlékezett, Lukácsot mondván vezérnek. — ⁵⁾ Jovius id. h. Brutus, I. 381. — ⁶⁾ U. o. I. 382. — ⁷⁾ Jovius, 90. lev. 2. old.

szóval támadta meg őket. Ő maga a nehéz lovassággal és a gyalogsággal indult nyomába. A parasztok rövid küzdelem után kénytelenek voltak meghátrálni, kivált a gyalogság szenvedvén jelentékeny veszteséget. Szekérsáncsal¹⁾ körített táborukat is elfoglalták és elrombolták a győzők. Szerencse, hogy a vezér nem engedte kizsákmányolni a győzelem előnyeit: az izsaszegi erdőnél abbahagyatta a futók kergetését²⁾. A Rákospatak által északfelől bizonyos irányba szorítva, homokos talajon 18—20 kilométert kellvén szaladniok, képzelhetni, hogy a királyiak lovassága, főleg a gyalogságban, igen nagy károkat tehetett. „A mező holttestekkel volt fődve“³⁾. Még jól jártak, a kiknek szemeire örök éj borúlt. Az életben maradtak orrát vagy fülét vágatta le Bornemisza, ki pár nap múlva diadalmenetben vezette vissza Budára a gubacsi csatában elfogottakat. Ezeknek egyrészét hazabocsátotta, hogy példakép szolgáljanak, mi vár az ellenállókra; 16 főbb lázadót pedig átszolgáltatott az országtanácsnak, mely őket másnap kivégeztette, oldalt, mellükön, vagy testök hosszában vonatván őket karóba⁴⁾, azután pedig fölnégyeltette⁵⁾. Bizonyosan „Te Deum“-ot is ült az örvendező nemesség.

„Dusburg a német lovagrend történetében előrebocsátva, hogy a lovagok megtámadtak egy eretnekek

---

¹⁾ Jovius, 90. lev. 2. old. — ²⁾ Istvánfi, id. h. — Galgóczy (id. h.) az egészről hallgat. — ³⁾ Giuanne aug. 11.-én így ír erről: „In questo tempo se intese a una villa lon i mia 5 di nostri Italiani di Buda, erano adunati da zercha 3000 de diti cruciati, i quali venivano ala volta de Peste, che una terra per mezo appresso el Danubio, et erano per voler prender quella. E si la sorte prometea, havessono roto li nostri, che li andono al incontro e Buda e ogni cossa era sotto villani in modo, che si messe in hordine un capitaneo, se chiama Bernamisum valente vecchio, et con zercha persone 1000 tra cavalo et a pie andoli in contra, e li aquisto, e taio a pezi da 400 di lhoró, lo resto prexe. E con la grazia di Dio vene con bella victoria....“ (Mar. San., II. 278.) — ⁴⁾ U. o. II. 279. és Istvánfi, 43. — ⁵⁾ Verancsics, II. 8.

által lakott vidéket, hogy elpusztítottak mindent: városokat, falvakat, fákat, csűröket s levágván a tehetetlen öregektől kezdve a bölcsőben fekvő gyermekig mindenkit, hogy ne maradjon ottan élő, — ezzel végzi történetét: et reversi sunt gaudentes, plaudentes et laudentes clementiam Salvatoris.“ — Sacynak¹⁾ ezen, épen a Dósafölkelésre alkalmazott szavai jutnak eszembe, midőn Istvánfinál, e kor legtekintélyesebb történetírójánál, olvasom, hogy „ez eredményt szerencsés jósjelül tekinték az egésznek bevégzésére“²⁾).

A keresztések tehát idáig már Pásztónál és Gubacs-nál szenvedtek nagyobb veszteségeket. Hevesmegyében mindamellett még június második felében is mozogtak³⁾, sőt községeikben szervezkedtek is, még pedig magyar alapon⁴⁾. Azonban „a négy vármegye“ serege most már Bornemisza győztes és Bebek borsódi csapataira is támaszkodhatván, e tájon hatvani táborából bátran nyomúlhatott előre. A keresztések a Mátra-hegység délkeleti lábánál, a Tarna és Eger völgye közt foglaltak állomást; azonban először Kápolna és Verpelét közt Debrőnél szenvedtek vereséget⁵⁾, másodszer pedig Bonzagno az érsek (Esterházy) embereivel valahol az Eger völgyében (talán Maklár táján, Egertől mindenestre délre) úgy megverte gyalogságukat, hogy „sírhoz hasonlóvá tette a mély völgyet; vérvörös lett az Egerig és csontoktól fehéredtek a mezők“⁶⁾. Mindamellett a

¹⁾ M. de Sacy: Histoire générale de Hongrie. (Párizs, 1778). — I. 398—9. l. — ²⁾ Taurinus, ki az eseményekről a 159—163. lapon (123—240. v.) szól, részvevő szavakat ad Ulászló szájába (244—270 v.), midőn a Pestről Budára átvitt szerencsétleneket látta. — ³⁾ A négy vármegye többször idézett levele Abaújhoz. — ⁴⁾ Erre mutat, hogy Fegyvernek-város ép ez évben magyar köriratú pecsétet készítettett. (Századok, 1880.—694. l.) — ⁵⁾ Circa Debreu. Ulászló a bártfaiakhoz, június 27. — L. Pray, Epist. Proc. I. 89. — ⁶⁾ Taurinus, 151. l. Az egri csatát a király nem említi.

közvélemény úgy találta, hogy a hevesmegyei zavarok főoka abban rejlett, miszerént az egri érsek. egyúttal főispán, nem lakott a megyében¹⁾ s így a bajt csak véres csaták árán lehetett orvosolni.

A kormány tehát most egyre nógatta a nemességet és polgárságot, hogy fegyvert ragadjon. Így június 11.-én Szent-Háromság vasárnapján megparancsolta az eperjesieknek, hogy a nemességen vérlázítólag kegyetlenkedő parasztok ellen hadaikat Perényi Istvánhoz küldjék²⁾. — 13.-án még sürgősebben írt a szabad királyi városokhoz. Minthogy ugyanis a keresztesek gonoszsága napról-napra növekedni látszik, elhatározta, hogy nekik mindenáron ellenáll; s azért a felvidéki uraknak és megyéknek ezennel megparancsolja, hogy fejenként fölkeljenek és a parasztoknak, ha parancsára nem hajtának és hazatérni nem akarnának³⁾, minden módon ellenálljanak és őket elnyomják. Kamarását, Perényi Istvánt, levelének vivőjét, bízta meg, hogy az urakat legsürgősebben fölkelésre intse s általában véve, hogy nevében intézkedjék. Fölhívja tehát a sz. kir. városokat is, hogy ezen uraknak és nemeseknek mindenben kezére járjanak, — részükre, hogy a parasztokat szétszórhassák, hadiszereket, ágyúkat és azokhoz értő embereket küldjenek s hogy biztosának, Perényi Istvánnak, föltétlenül engedelmeskedjenek⁴⁾.

Június második felében már az Alvidékről érkező rémhírek vették igénybe a kormány gondoskodását. —

---

¹⁾ 1514: 56. t.-c. — ²⁾ Eperjes-város levéltárából emliti Lasztókay az eperjesi főgymn. Értesítőben, 1880—1. évről. — 14. l. — Perényi István szereplésére nézve azonban aligha nem téved. Perényi csak kir. biztos volt, nem sereg-vezér. — ³⁾ Wagner, Scepus. IV. 24. és Katona, id. h. XVIII. 728. Egy-két szó híján egybevág ezzel a bártfaiakhoz jún. 13. intézett levél. Pray, Epist. Proc., I. 86—87. — ⁴⁾ Lasztókay, id. h., 14. l.

24.-én meghagyta a felvidéki városoknak, hogy a mennyiben ott föllázadt pór csapatok többé nem mutatkoznak, hadaikkal az alvidékre siessenek¹⁾; június 27.-én a legsürgősebben újíttotta meg ezen parancsát, melyet saját és az ország dolgainak csaknem végső szükségében intézett hozzájuk. Az ellenség ereje napról napra gyarapodik. A fölkelők kimondhatatlan bajokat okoznak, a nemeseket elnyomják és megölik. A felvidékiek minden késedelem nélkül minden népségökkel és összes erejükkel gyűljenek körébe. Ha azonban oly nagy volna a veszedelem s annyi gonosztevő sereglett volna ott össze, hogy azon részek nagy és végső veszélyeztetése nélkül nem távozhathnának, azon esetben minden vármegye és város azon gonosztevők ellen menjen, verje és kergesse szét azokat s azután mentüelőbb a királyhoz ügyekezzenek. Még egyszer a legszigorúbban hagyja hát meg a sz. kir. városoknak, miszerént hozzá a nevezett urakkal együtt, minden szükségessel fölszerelve, annyi embert küldjenek, a mennyit csak küldhetnek. Ha azonban, mit — a lázadók Debrő és Gubacs körül egészen meg lévén veretve és szétszórva — alig hisz, úgy állanának a dolgok, hogy jobbnak látszanék az urakkal együtt azon gonosztevők ellen indúlni: azon esetben említett embereiket a hadi fölszerelésekkel együtt mielőbb az urak segítségére kell küldeniök. Reméli mindamellett, hogy ez mégsem oly igen szükséges, mivel az ellenség ereje napról napra fogy és gyöngül²⁾. Azonban jobb, ha a nagyobb és inkább dühöngő tömeg ellen indúlnak s annak vezéreit verik tönkre³⁾.

¹⁾ Lasztókay, id. h. 14. l. — ²⁾ Az oklevél eleje épen az ellenkezőt állítja. — ³⁾ Ulászló levele a bártfaiakhoz 1514. jún. 27. Pray: Epist. Proc. I. 88—89.

Hanem a nemesi csapatok csak rendkívül késedelmesen ügyekeztek Budára; Temesvárfelé különben is alig mehettek, mert oda csak Erdély délnyugati részei felől állt az út nyitva. Június 15.-én Betinus gróf úgy van értesítve¹⁾, hogy idáig a felséges király csak némi lovasságot küldhetett ellenük²⁾ és hogy Csehországba kellett izennie gyalogságért, mivel itt gyalogok nem találtnak. Azonkívül a magyarok nem is akarnak testvéreik ellen harcolni s ha akarnának sem bízhatnék meg bennök a király teljesen. Egy június 17.-i levél szerint már naponkint várták Budán a cseh- és morvaországi segílyt, mely több ezer főre rugna. Evvel akarná a király szétugrasztani a kereszteseket; ezek azonban nem sokat törődnek vele. S még az az aggodalom is fölmerült — talán a király ellenében a parasztok leveretésének esetére már is repressaliákról gondolkozó nemesek körében —, hogy ha azután ezek az idegenek győznének, kimennek-e majd szép szerével az országból³⁾?

A kormánynak ezen csapatokra, a felvidéken már mégis hivatkozhatván némi győzelemre, főleg az Alföldön és Erdélyben volt szüksége. Tudjuk, hogy Dósa György Pestről előre küldte volt Mészáros Lőrincet, hogy Bácsmegye fölkelőit hozzávezesse, útközben pedig a lázadást terjeszsze. A ceglédi pap sikerrel, de nem kevesebb kegyetlenséggel járt el. Például az ország egyik legrégibb nemesét, Zólyomi Miklóst és három

¹⁾ Tört. Tár, XIII. 251. — ²⁾ Alkalmasint Bornemisza vállalatát érti. —

³⁾ Wunderzaichen, 5. l. Heltai (M. Historia, 1575. — 205. l.) szerint: „László király behunnya a szömét, mintha nem látná, mit művele az község a nemeseken és az urakon. Mert ők is megutálták vala a királyt és keveset gondolnak vala véle. Ezokáért a király is nem gondola vala véle, hogy a község úgy veszti és sülyeszi vala a nemeseket, mondván: hadd, hadd, hadd szelidüljenek a kövély nemes uraim etc.“

testvérét nemesi kastélyukban körülfogta, a házat rájuk gyűjtotta s azt minden drágaságaikkal együtt elégette¹⁾. — Bács alól északkeleti irányban Szegedfelé tartott, alkalmasint előre megbeszélt terv szerint, hogy a Maros vonalának megnyerésén működő Dósa terveit támogassa.

Szeged már akkor is derék hely volt. Valószínű, hogy a Tiszapart mentén lefelé s a Matyéren fölfelé húzódó város Szent-Mihálytelekkel és Dorozsmával is összefüggött. Tizenhét szép templomában annak idején hány búcsús vehette föl a keresztet! Azonkívül a kurucoknak kiátkoztatása után a város, melyben a királyi vár, Zsigmond, Mátyás és Ulászló palotája²⁾ mintegy törvénytiszteletre intette a különben is óvatosabb szellemű kalmárnépet, meghidegült Dósa hadjárata iránt s fallal nem körített lakóhelyét a kurucok közeledtének hírére árkokkal és sáncokkal jól megerősítette, a polgárság és 3000 halász pedig fölfegyverkezett. Ennek következtében Mészáros kurucai meg sem merték a várost támadni. Azonban Istvánfinak³⁾ ezen általánosan elfogadott adatával szemben ott áll a bőbeszédű Szerémié⁴⁾, ki szerint utóbb a kivégzett Dósa György fejét „Szegedre küldék, minthogy ott ragaszkodtak hozzá és Szegeden az ő fejét mint ereklyét tartogatták, mások pedig kinevették“⁵⁾. S valóban talán úgy egyeztethetjük meg az ellenmondó két adatot, ha fölteszszük, hogy a városnak földművelő és tanyai népsége csatlakozott Dósa György ügyéhez, a helváros azonban a vagyonszámba több polgárokkal megoltalmazta magát⁶⁾.

¹⁾ Istvánfi, 44. — Brutus (I. 384.) Solohominusnak nevezi. — ²⁾ Varga Ferenc: Szegedváros Története. (Szeged, 1877.) I. 86. Ő a szegedi eseményekre nézve Istvánfin kívül mást nem idéz. — ³⁾ Istvánfi, 43. — ⁴⁾ Szerémi, 68. — ⁵⁾ Verancsics is (II. 6.) mondja, hogy „Székely Gyergy jöve Szegedre és kezdte nagy sok keresztteseket, hajdúkat, latrokat hozzájagyűjteni és a szegedieket mellé felvenni.“ — ⁶⁾ Egyáltalában a szegedi esem.

Mindez kevéssel a nagylak-csanádi csata előtt történhetett; mert mielőtt Dósa továbbindult, Mészáros csatlakozott hozzá¹⁾. Június 14.-e táján már egyesülhettek. Mészáros nyomában járt Nagy Antal²⁾ a gyalogsággal, „ki őt mindenfelé figyelve követte.“ Istvánfinak ezen jegyzetéből az tűnik ki, hogy Nagy az utóhadat vezényelte s hogy a fölkelők biztosított hadmenetben haladtak előre; a mi ismét nem azt mutatja, hogy egyszerű portyázó csapattal van dolgunk.

Nagy Antal, kinek bácsmegyei működését már ösmerjük, az ellene délfelől a rácokkal vonuló Nagy (vagy Krupczy) Gergelyt s a fehérvári és sabáci őrséggel támadó Oláh Balázst a kameniciek segítségével Baksafalva táján ép az imént verte volt meg³⁾; azonban nem használhatta föl kellően győzelmét, mert — mint látuk — Mészároshatban fedezendő, a Tiszafelé kellett nyomulnia⁴⁾. A kurucok csatlakoztak Szegedre épített

---

ményeket még homály borítja. Szeged ostromának szándékát — Istvánfi nyomán — minden történetíró Dósának tulajdonítja; helytelen dolog lett volna azonban Dósától, ha csaknem Bács határáig maga is lemegy Mészáros után, holott Szeréminek — általán elfogadott — menetterve szerint a nagy magyar Alföldet az átló irányában szegvén keresztül, sokáig a legégszerűbb középútat követte Barnabás pap északi és Lőrinc déli hadcsapata közt. Azonkívül Istvánfi szerint is Lőrinc közvetlenül a csanádi csata után érkezett meg Dósához „nem csekély számú sereggel“ s így kétségtelenül Szegeden át, mert a Tiszán- és Marosontúli vidéken még jelentékeny kir. és nemesi fölkelő sereg állt. Ezért kellett ő-neki tulajdonítanom a Szeged alatt való táborozást.

¹⁾ Istvánfi, 43. — ²⁾ A latinúl író történészek Longusnak, a magyarúl írók Nagynak nevezik őt. Azért nem mertem, bár csaknem kivétel nélkül teszik, Hosszúnak fordítani a Longust. — ³⁾ Verancsics, II. 8—9. Szerémi szerint (70. l.) megfutott s őt Balassi, nándorfehérvári albán, faluról falura üldözte. Amaz a temesvári csatát megelőzőleg, ez azt követőleg említi a tényt. A körülmények összevágásánál fogva Verancsicsnak kell igazat adnunk. — ⁴⁾ „Ez Nagy Antal nem tudom, hogyha megiede, vagy az Úr-Isten megilgedik az ő sok virontásaival, senki sem úzvín, megfutamik“ mondja Verancsics (9. l.). Ez is bizonyítja, hogy Nagy közvetlenül a baksafalvi csata után ügyekezett Dósa táborába.

számításukban s ez lehetett oka, hogy a már Szegednél álló Mészáros és az odább délre őt követő Nagy közt megszakadt az összeköttetés, mert a Szegedtől tartó Mészáros nem siethetett — az elvágatás veszélye nélkül — ez utóbbinak segítségére, midőn a nemesek, rácok s a végházi örök őt a tiszamenti Perlek-városkában¹⁾ körülzárták. Ostromlói még azon este kikiáltatták, hogy a király és haza nevében teljes bántatlanságot biztosítanak mindazon kereszteseknek, kik Nagy Antal mellől elállnak s fegyvereiket leteszik. A szabadulást nem remélő parasztnak egy része, az éjt fölhasználva, csakugyan átszökött az urak táborába; a vezér pedig a vele maradtakkal hajnalban a templom kőkerítése mögé vonúlt, hol azután másnap megadta magát²⁾. Őt egy csanádi rác kereskedővel, egy baráttal s más, kisebb jelentőségű, foglyokkal együtt Budára³⁾ vitték s ott kegyetlenül végezték ki őket. Még július hóban⁴⁾ az egyiket elevenen négyfelé vágták s ez alkalmasint maga Nagy Antal volt⁵⁾; a másikat (a kereskedőt?) elevenen karóba vonták s a harmadikat (a barátot) kerékre kötötték s forgatásközben összetörték lábszárait, karjait és mellét. „S mikor a foglyokat a vesztőhelyre vitték: menetközben valamennyien a maguk magyar nyelvén daloltak“ írja a talán szemtanú olasz tudósító⁶⁾.

Nagy Antal szerencsétlensége azonban nem zavarta Dósa terveit.

¹⁾ Brutus (I. 383.) a kalocsai mezőn. Az, mint látni fogjuk, más. —

²⁾ Verancsics, II. 9. Szerémi, 70. l. — ³⁾ Szerémi, 70. l. Verancsics szerint Nándorfehérvárra és csak a következő évben vitték Budára, „kit ozton László király négyvágata ugyan ott Budán.“ (Id. h.) — ⁴⁾ Kétségtelen, hogy a Marino Sanutonál (II. 261.) közölt ezen levél csak Nagyra és kíséretére vonatkozhatik. — ⁵⁾ U. o. — Verancsics (9. l.) és Szerémi (70. l.) szerint Nagy Antalt négyfelé vágták. Hogy elevenen, csak a július 29.-i levél említi. — ⁶⁾ Marino Sanuto, II. 261.

Ő Csanádnál még kétségben lehetett az iránt, a Körös-Maros-Tisza közét tartsa-e megszállva továbbra is, vagy kockáztassa az Erdélybe-menetelt, hol azonban Szapolyay egyre növekedő hadsereggel várt reá. Csak Mészáros csatlakozása után tette Délmagyarországot hadműveleteinek tárgyává s egyúttal alapjává, miről alább lesz szó.

A XVII. század története megmutatta, hogy Erdély jó hadműveleti alap. Maga Dósa is annak tartotta, mert eléggé ösmerte földét. Arról is értesíthetett, hogy ott nagy pártja van s hogy Szapolyay, bár kötelessége volna, rejtélyeskedik s előbb tudni akarja, mit várhat a királytól és a nemességtől szolgálataiért? Ki jól számít, sokat nyer. Nála teljesült.

Dósának mindenestre vezéri kötelességeihez tartozott, hogy keresse az összeköttetést Erdélylyel, hol a lázadást már csak Szapolyaynak lekötése végett is ápolnia kellett. Dósa emberei valóban keresztül-kasúl járták a Csanáddal keletfelé szomszédos Arad- és Zaránd-megyéket¹⁾ s utóbb megvevé „mind az Maros mellett való várakat, Világos várát, Solymost, Lippát, számtalan sok nemes népet karóra vonata és nemes lejánokat, asszonyokat szeplűsítének, kiknek marhájokban mind zsákmánt tevének, úgy hozton minének Temesvár alá“²⁾. Világosvár és a hozzátartozó roppant uradalom ez időben a gyűlölt Báthoryaké volt³⁾, Solymos és Lippa pedig az Erdélyből jövő Maros vonalának biztosítása végett volt fontos. Lippa Brandenburgi György gróf tulajdonát képezte ez időben⁴⁾. Az aradi káptalan is

¹⁾ A négy vármegyének június 16.-i levele. — ²⁾ Verancsics, id. h. II. 6. —

³⁾ Pesty Frigyes: Brankovics György rác despota. (Budapest, 1877.) 44. l. V. ö. Fábán, id. h., 74. l. — ⁴⁾ Varga Ferenc: Lippa-város Története.

megérezhette az idők súlyát; mert ekkor veszett el 1358. évi pecséte, mely helyett még 1514-ben újat kellett csináltatnia¹⁾).

Erdélyben ezalatt szintén teljes erővel tört ki a lázadás. Az 1437. évi sikeres fölkelés után nem egy hasoncélú támadást ért meg ez ország, hol az elégtelenség oly általános volt, hogy Mátyás idejében még az oláh parasztok is gyakorta lázongtak. Mozgalmaiknak most egyebek közt az is tápot adhatott, hogy épen egy erdélyi székely állt a keresztes hadak élén. S a székelyek közt, kik a kath. vallás iránt való buzgóságukat mind maig megőrizték, legtöbb vitéze akadt a keresztnak; de talán legelőbb is veszté irányát a kegyeletes vállalat. Már kezdetben néhány főúr is csatlakozott a fölkelőkhez²⁾, kiknek vezére egy ismeretlen nevű barát lett, — „ki sok gonoszságot mívele“³⁾. Elfoglalták Kolozsmegyében a valkai, Tordában pedig a torockai várat és a csanádi kastélyt, nem is említve a nemesi kúriáknak egész sorozatát. — A Székelykő csúcsán emelkedő torockó-szentgyörgyi várban a Thoroczkay-család levéltárával egyetemben voltak elhelyezve Torockó-város oklevelei is. Ezek mind odavesztek akkor, midőn a kurucok a falunak feldúlása után⁴⁾ a bennlevő parasztokkal egyetértve, a völgy fölé mintegy 120—150 méterrel emelkedő várba a nyugatról vezető úton felhatolván, a fedélzetet s éghető részeket lángokba borították⁵⁾ — s ez által az imént még szabad Torockó-

(A m. orvosok és term.-vizsg. XV. nagygyűlésének Munkálatai. — Pest, 1872. 347. l.) Magát az eseményt nem említi.

¹⁾ Karácsonyi J.: Négy fejezet az aradi prépostság történetéből.

(A pesti növendékpapság Munkálatai. Budapest, 1881. — 150. l., rajzzal). —

²⁾ Szilágyi: Erdélyország Története. (Pest, 1866.) I. 181. — ³⁾ Verancsics, II. 10. — ⁴⁾ Orbán B. Székelyföld, V. 226. — ⁵⁾ II. Lajos királynak 1516. nov. 4. a Thoroczkayak részére kiadott új adománylevele szerint Thoroczkay

várost kiszolgáltatták a Thoroczokayak végtelen önkényének¹⁾. — Odább délen a töröcsvári uradalomhoz tartozó kilencfalusi köznemesek ha nem csatlakoztak is a fölkelő parasztokhoz, maguk is forrongtak; megtagadták a katonáskodást, nem akarták a közadót és a szokásos illetékeket Brassóvárosának megfizetni, a keresztesek ellenében való fegyverfogástól pedig határozottan vonakodtak²⁾. Ennek következménye negyedszázados elnyomatusuk lett.

Aranyosszékbén is pusztítottak a fölkelők, úgy, hogy pl. Tomory István, Erdély alvajdája és székelyek grófja utóbb 1514. december 4.-én új adományt kért és nyert Csúcs, Gese, Gabod, Galac és Kövesd nevű erdélyi jószágaira, minthogy ezekről szóló okleveleit — egyebekkel együtt — a parasztok megsemmisítették³⁾.

Ferenc előmutatta azon adománylevélnek elégett és szétszaggatott darabjait, melylyel elődei a torockó-szent-györgyi várat és uradalmat nyerték s mely adománylevelet — a mint mondá — Dósának a szent-györgyi várat bevett és feldúlt kurucai semmisítették meg. Most tehát neki és fiainak új adomány címén adja Torockóvárat, egész Torockót a kir. censussal, Gyertyánost, Borévet és Sz.-Györgyöt, valamint a két Solczvának, Pochágának, Újfalunak, Vydalnak és Bedellőnek harmadrészét. L. Orbán: Székelyföld, V. 201—2. és Kemény József: App. dipl. Trans. IX. 9.—

¹⁾ Ezen új adománylevélbe ugyanis Torockó furfangosan lett becsempészve. Bővebben Orbán, V. 202. — ²⁾ Ulászló király levele Szapolyayhoz Pozsonyból, 1515. június 13. (Kivonathan u. o. VI. 94—95. l.) A király ebben engedélyt ad Brassó polgárainak a kilencfalusiak megfenyítésére s haragjában parasztoknak (rustici) nevezi őket. Ez oklevélre építik a szászok a maguk jogait. (L. A hajdani töröcsvári uradalom jogi állapotához. 1871. — 27. l.) Okoskodásukat eléggé megdönti Orbán (VI. 95.) és Pávay V. Elek (Cáfolata a brassai városi közönség által . . . 1871-ben kiadott magyarázatoknak. Kolozsvár, 1873. 56—62. l.). — ³⁾ „Tempore proximae praeteritae insurrectionis rusticorum et malefactorum inter alias res suas directas et depraedatas ea omnia amisisse asserit.“ Datum Budae in festo beatae Barbarae Virginis a. d. 1514. Oklevéltani érdekléssel bírhat, hogy a kolozs-monostori konvent a beigtatás megtörténtéről szóló oklevelet szintén 1514-ben (Datum sedecimo die diei introductionis et statutionis praenotatarum) adta ki. A beigtatás pedig a fehérmegyei Galacban okt. 31. s köv. napjain, Csucson, Gabodon és Gesén pedig nov. 4. s köv. napjain ment

Szapolyaynak és alvezérének, Thornallyay Jánosnak szeme láttára szinte akadálytalanul terjedt a fölkelés Kolozs- és Belső-Kolozsvármegyékben, melyeknek nemesei utóbb a kolozsvári polgárokat a fölkelőkkel való cimboráskodásukról vádolták¹⁾. — S ennek volt is valami alapja. Maga a kolozsvári bíró, Kalmár András utóbb²⁾ úgy beszélte el a dolgot, hogy az erdélyi fölkelőknek néhány kapitánya nagy sereggel Kolozsvár közelében táborba szállván, „midőn ő (a bíró) a királyi fölséghez való híúségénél fogva a bemenetelt megtiltotta, a kapitányok csak kevesedmagukkal való bebocsáttatásukat kérték. A bíró, ki már korábban megtiltotta volt a népnek a fölkelő parasztokhoz való csatlakozását, az egész tanácscsal együtt éretten megfontolván a dolgot, azon indokból, hogy a várost és népét azok dühe és gonosz törekvései ellen megvédje és oltalmazza, a kapitányt kevés kísérettel bebocsátani határozta³⁾. — A mint bejutottak, lázadást támasztottak s a veszély elől odamenekült s a városban elrejtezett 6 vagy 7 nemesnek javait részént felkutatták, részént kicsikarták s maguk közt felosztották.“ A bíró és polgárok, hogy „az egész várost a köznép zsákmányává ne tegyék, valamint más helyes és üdvös tekinteteknél fogva is“, mindaddig meg sem kísérelték az ellenállást, míg Thornallyay János a fölmentő sereggel a város falai alá nem érkezett. Addig azonban sok ezer forintra menő kárt okozott nekik a

---

végbe. Mindkét okirat eredetije az orsz. levéltárban. Másolata birtokomban. Az első már említi Apor Péter: *Lusus Mundi*. (Magy. Tört. Eml. II. 53. és Orbán: *Székelyföld*, V. 67.)

¹⁾ II. Lajosnak 1516. június 11. kelt oklevele szerint. L. Jakab Elek: *Kolozsvár Története*. (Buda, 1870.) I. 606. és a CCXII. oklevél. — ²⁾ U. o. 604. l. és a CCIX. sz. oklevél — ³⁾ A kurucokat a Zsigmond által megkezdett s László és Mátyás által tökélyesített ú. n. Újvárból zárták ki.

kinntáborozó kurucnép, mely a város gulyáját részben elhajtotta, részben pedig megette¹⁾).

Készületlenség, gyöngeség, vagy valami mellétekintet okozta-e, hogy Szapolyay éppen a saját becsületére bízott országrészben annyira késett a kötelességszerű beavatkozással, hogy ezt utóbb is csak egyik alvezérére bízta, nem tudom; jogállamban, rendes viszonyok közt ily csodálatos magaviseletnek komor neve van.

---

¹⁾ Az 1515. május 16. oklevél. Jakabnál a CCIX. sz. a.

X.

DÓSA KEGYETLENKEDÉSEL. — A FORRADALOM ÖNTUDATOS-
SÁGA. — DÓSA ÉS AZ EGYHÁZ. — VAGYONKÖZÖSSÉG. — MAGYAR
ÉS NEM-MAGYAR NÉPFÖLKELESEK. — DÓSA UDVARA. —
BERISZLÓ PÉTER KÖZVETÍTÉSE.

„Látván Székely a sokszor ohajtott és valahára
Föltetszett napot: elvetemült lelkét a kegyesség
Mázával födi és Budavárba siet veszedelmes
Szárnyain, a mikkel betakarjon mindeneket majd,
Mert bűnök párnája s akármilyen gonoszra beválik.
— Vétkek egész tárháza; nagyon kitanúlta, hogyan kell
Kárörömet, rút hittagadást, fenyegetni-tudást és
Áruló szívet elburkolnia csalfa mosolylyal.
Rettentő haragú, szörnyű, dühös és iszonyú bűn-
Tettre is alkalmas, ki a legfőbb hivatalokra
Vágyakozik, — kit a zsarnok szenvedelem sodor egyre
Annyi gonoszba. Nem indul ő meg az istenek és a
Drága szülők szent tiszteletétől, kegyeletétől.
Ő nem akar mindennapi állást. Bűnös a lelke
S a nyereségvágynak tüze ég szívébe; kevés ő-
Néki aranyhabjával a bíbor Pactolus és a
Tájó-öbli hab-ár, mely sárga a Tarthesiának
Elhordott kövicsétől; sem Croesus vagyonával,
Sem Crassus ládájával be nem éri; szegénynek
Mondja magát, bár tán aranyásó volna. Nem ily nagy
Tolvaj Eürynnus; az Orcusnál szomorúbb ezen ember.“

Így jellemzi a Budára még csak jutalmát venni
siető Dósát életének egyik, kútfői becsre igényt
tartó, verses rajzolója¹⁾. A vezérlete alatt elkövetett
„szörnytetek“-től pedig így fordul el korának egy
másik költője²⁾:

¹⁾ Taurinus, 130. l. 345–365. v. — ²⁾ Martinus Thyrnavinus, Opuscu-
lum, e levél, 7–14. v.

„Bűnceit én ha leírni akarnám: úgy hamarabb el-
 Mondhatnám, mily sok méz van a Hybla ölén,
 Mennyi hal él a Tiszában, mennyi madár a világon
 És az egész földnek mennyi lakossa nagyon.
 S így avatott írók s költők mondják el a többit,
 A kik akármifelől képesek írni nekünk;
 Mert csöndes, remegő vérem nem szokta meg azt, hogy
 Tárogatók hangján adja elő dalait.“

Multa licet poetis; — de valóban be kell vallanunk, hogy a parasztháborúk közös vonása, a kegyetlenkedés, a Dósa vezérlete alatt megindult mozgalmat is jellemzi. Igaz, hogy Dósa népének sok tette nemcsak a boszúállás műve, hanem a közvetetlen visszatorlásnak eredménye; a tények azonban tények maradnak, ha lelünk is szavakat magyarázatukra.

Már Csáky és Telegdy kivégeztetésénél említettem a szempontokat, melyek Dósát a példaadásnak e kegyetlen módjára nézve vezérelték. A csanádi eseményeknek azonban prologjuk és epilógjuk is volt.

Hogy Dósa, Pestről elindulva, „mindentütt rettegést terjesztve“ haladt tovább; hogy néhány, árokkal és palánkkal kerített kisebb erődöt bevett¹⁾ s hogy az ezekben talált élelmi szereket, különféle drágaságokat, puskaport és kerekas ágyúkat magával vitte²⁾: ebben nincs semmi; ezen senki sem ütközik meg. Forradalomban, mely segédeszközökről maga kénytelen gondoskodni, így szokás. Azon sem lehet fönnakadni, hogy levágta az eléje akadt s hozzá csatlakozni nem akaró nemeseket, minek következtében sokan félelemből is követték őt³⁾. Hiszen túlhatalmuknak romjain akarta fölépíteni a demagogiát, vagy éppen ochlocratiát s ennek omladékain a demokraciát.

¹⁾ Ezekre szólhat az 1514: 4. t.-c. azon intézkedése, hogy „azon földesuraknak, kiknek várait ezen zavaros időkben azért foglalták el a parasztok, mert rosszúl voltak őrizve, e részben kártérítés ne adassék.“ —

²⁾ Istvánfi, 43. Brutus, 361. — ³⁾ 1514: 4. t.-c.

Hanem kegyetlenkedett is, — legalább nem korlátolta a népnek kegyetlenkedő hajlamát. S ez oly súlyos vád, mely valónak bizonyulván, még olyanokat is elidegeníthetett tőle, kik akarták a célt, de nem ily eszközökkel.

A királynak idáig fölemlített proclamatiói csak általában említik a parasztok rémtetteit. „Olyanok azok és oly borzasztók, hogy senki sem rajzolhatná eléggé“¹⁾. „Az Istenért — inti a felső megyéket Pest-, Heves-, Hont- és Nógrádmegye szövetekezete, — siessenek Uraságatok, hogy el ne vesszünk. Mert veszélylyel jár a késedelem. És valóban, ha a már elpusztított megyék nemesei idejében gondoskodnak az ellenállásról, nem vesztették volna el életüket és javaikat, nem tették volna ki nejeiket és leányaikat a meggyaláztatásnak. Hanem mivel nem gondoskodtak, életüket, javaikat, kincseiket elvesztették“²⁾. „Megölik, karóba húzzák, kínzó szerekkel gyötrik az elfogott nemeseiket; a nőket és leányokat férjeik és szüleik jelenlétében gyalázzák meg; javaikat elragadozzák, házaikat lerombolják, felgyújtják“, írja egy egykorú, de nem épen szemtanú³⁾. Károkat tettek az épületekben, házakban, kamarákban, padlásokon s a lovak, ökrök s más marhák és jószágok elhajtása⁴⁾, az arany- és ezüstszerék vagy készpénzek elvitele által⁵⁾; gyilkolták a nemeseiket, erőszakoskodtak a szűzeken és asszonyokon⁶⁾; számos nemest — életüket ugyan meghagyva — kínoztak és vertek⁷⁾; földesuraik akarata ellenére eltávoztak a birtokokról⁸⁾;

¹⁾ Sároshoz jún. 14. Katona, Hist. Crit. XVIII. 726. — ²⁾ Jún. 16.-ki levelök. Századok, 1872.—445. — ³⁾ Betinus, jún. 15. — Tört. Tár, XIII. 251. — ⁴⁾ 1514: 4. t.-c. — ⁵⁾ 1514: 5. — ⁶⁾ 1514: 14. t.-c. Brutus szerint (I. 362.) „avulsi e matrum uberibus infantes liberi et in parietes illisi, virgines nobiles vulgo prostitutatae, matronae per vim stuprum passae.“ — ⁷⁾ 1514: 38. t.-c. — ⁸⁾ 1514: 44.

sok nemesnek okleveleit elégették s eltépték¹⁾; némelyeket elevenen temettek el, másokat derékban vág-
tak ketté²⁾, az apát s fiút egy karóba vonták: az
apát alúl, a fiút felül³⁾ stb. „Nem szégyelték meg-
gyalázni a szűz szemérmet, a szent apácákat és szűzi
karokat . . . . Minden különbség és kivétel nélkül vág-
ták le a jó polgárokat, püspököket, papokat, szerzete-
seket, szüléket, özvegyeket, szolgálkat s városi embere-
ket. Némelyeknek hasán, másoknak ágyékán, torkán,
szívén, vagy fején keresztül szúrták a nyársot. Egyesek-
nek testét tűzben edzett karókba vonták, vagy levágták
karjaikat, lábszáraikat, kezeiket. Többeket Pentheus
módjára kínoztak, kiszakítván ereiket és beleiket“⁴⁾.

„A gonosz ellenség kirabolja a városokat mind,
Tönkretevéen mindent: szőlőket, kerteket, élés-
Tárakat, ólakat, a kastélyokat és a tanyákat
S városokat, melyek ott a folyó mentén sorakoznak
A haldús Tisza hömpölygő hullámai mellett. —
A röptülő hír mondja, hogy oltárok s imaházak,
Kápolnák, az apácáknak zárdái be lettek
Fertőztetve; Diánának papnőit e nép meg-
Becsteleníté; elragadá a menyasszonyokat s az
Özvegyeket s az urak véréből párolog a föld“⁵⁾.

Cuspinianus⁶⁾, Janus Vitalis⁷⁾, Sagredo Jeromos⁸⁾
és más egykorúak is⁹⁾ említik — egyebek közt — a
szűzeknek s feleségeknek megbecstelenítését.

¹⁾ 1514: 53. — ²⁾ Brutus, I. 375. — ³⁾ Giuanne, Marino S. II. 279.

⁴⁾ Martinus Thyrnavinus: Opusculum stb. a 4. levél 2. oldalán. — ⁵⁾ Tau-
rinus: Stauromachia, (Engel: Monumenta Ungarica. — Bécs, 1809.) —
136. l. 531—541. l. — ⁶⁾ Diarium stb. (Bel.: Adparatus, 281.) „Scribi non
potest, qua crudelitate usi sunt.“ — ⁷⁾ Ad Joannem B. Pisonem. (Marino
Sanuto, II. 298.) „Coram maritis miseras uxores stupro violant, omnisque
exercitus vulgata et aperta venere, tamquam homines plantarent, exanima-
tis incumbunt puellis, quarum multae, dum prostrarentur, animam expira-
vere ob assiduitatem concubitus, multitudinemque rusticorum rem venercam
palam qua lubet patrancium.“ — ⁸⁾ Sagredo auránai várnagyaak Velencébe
1515. jan. 31. érkezett levele szerint „comenzorno a sachizar et brusar el
proprio paese, amaranado preti e frati e impalando vescovi e altri, vergognando
done e donzele, feno pezo, che si fosseno stati Turchi.“ (Marino Sanuto,
II. 290.) — ⁹⁾ Pl. Bartholinus, Odeporicon. Ds levél, 2. lap.

Folytathatnám a bűnjegyzéket, melynek változatos-tételében főleg az újabbkori feldolgozók fejtenek ki nagy buzgalmat. Katonaéletben rendes körülmények közt is szigorúak a büntetések; táborozó ember még kevésbbé válogat az eszközökben. Boszút szomjaz, boszút áll.

A fölmerülő sok vád között azonban határozottan visszataszító jellemű az, mely hívtalosan is kimondja, hogy *egyesek* a lányok és nők ellen követtek el merényletet. És „hogy az ezt követő büntetés fennmaradjon s minden század tudja és reá emlékezzék, Isten után mily kárhozatos iszonyú rút vétek legyen a magyaroknál a szűzeknek megszeplősítése és az asszonyokon való erőszaktétel”: már az 1514. évi 47. törvénycikk halállal büntette „az ily szándékos, Isten és emberek előtt kárhozatos gazokat” s még fiait, leányait, testvéreit s minden ivadékait is, mint átkozott sarjakat, örök szolgaságra és paraszt-alattvalóság jármának viselésére ítélte, az ilyes nőtlen gonosztevőnek pedig atyját juttatta ezen sorsra.

Fájdalom, a tényt ezek után igazoltnak kell tekintünk. Két teljes hiteli oklevél említi: a négy megye rendének június 16.-i levele s az 1514. évi 14. és 47. törvénycikk. Ismételve, de mégis elszigetelve merültek föl e sajnos esetek: ezt épen a törvénynek rendkívüli szigora mutatja. Az összes fölkelőknek bűnéül tehát csak akkor és úgy tudhatnók be, ha Dósa tudtával s elnézésével követték volna el. Ezt pedig senki sem mondja, bár e hallgatás még nem dönthet a vád sorsa felett¹⁾. Az ő főmertsége azon tény, hogy közel

¹⁾ Szeréminek egész előadásában szó sincs a keresztesek rablásairól s más bűneiről és kétségtelen, hogy még okiratok is túlozták egy kissé a dolgot, hogy annál igazoltabb legyen a keresztesek ellen való támadás.

százezer embert hozott mozgásba az általa kiadott jelszó¹⁾; s ily számos és tarka vegyületű néppel bajos, szinte lehetetlen egy, csak pár nap előtt kimondott, eszmét úgy megértetni, hogy azon felt ne essék. Fegyelem dolgában a tulajdonképi magyarság még akkor sem állt erős lábon, mikor politikai szervezete katonai alapon nyúgódott²⁾; hogy állhatott volna most, mikor a pillanatnak alkalmas volta egy elfelejtett néposztály kezeibe adott kardot?

Kegyetlenkedtek az urakon, de kímélték a maguk fajtáját. „Die gemelte Creutzer thund kainem armen man kain laid, nieman nichts mit gewalt, und was man ynen zuführt, desselben ain gutte notturfft bezalen sy also par (baar)“³⁾. Az ezen egykorú tudósításban jelzett fegyelem talán egyoldalú, de mégis nyilvánulása egy vezető kéznek.

Dósa tábora különben nem merő önkéntesekből állott. Nemcsak egyes nemeseket bírt rá ijesztgetés folytán a csatlakozásra, hanem parasztokat is, kiknek tehetségesebb részét fő- és altisztségekkel bízta meg⁴⁾. „Némelyeket — úgymond egy krónikás⁵⁾ — inaiknál fogva kemény láncokkal kötözött össze és számtalan embert kényszerített saját táborába.“ E félénkeket magával sodorta az áradat s kérdés, nem ez amphibiumok követték-e el utóbb a legmegrovottabb bűnöket.

Dósát magát nem a neve alatt indított hadjárat egyes, vagy akár tömegesen föllépő rendkívüliségeiből, hanem azon módból kell megítélni, melylyel az egész mozgalomnak irányt adott. Mert egy aristokratikus mosolylyal nem lehet többé ignorálni a történelem

¹⁾ Wunderzaichen, 5. — ²⁾ A vezérek korában. — ³⁾ Wunderzaichen, 3. l. — ⁴⁾ 1514 : 40. t.-c. — ⁵⁾ Mart. Thyrnavinus : Opusculum. 4. levél. 2. oldal.

tanúskodását, mely bizonyítja, hogy volt vezérelv e mozgalomban; vagy — a hogy a loyálisak tartják Hamlettel — „volt rendszer ez őrültségben.“

Ceglédről öntudatos forradalom indult ki, mely lehetett cynicus a maga eszközeinek megválogatásában; de határozottan egy cél-felé: a nemesség megdöntésére tört. S ez föladatnak nagy, sőt igen is nagy volt. Csak úgy oldhatták volna meg közmegelegedésre, ha találnak módot a szemben álló két néposztály közt tátongó végtelen űrnek áthidalására. Dósa egy fő lépést hibázott el. Nem járt el kíméletesen. Tabula rasát csinált a létező viszonyokból; pedig ilyesmit tennie akkor sem lett volna szabad, ha elaljasodott s nem — mint tényleg — csak sülyedt nemességgel áll vala szemközt. A nemesség néhol oly őseredeti mivoltában nyilatkozott, hogy a levegőben levő szellem sem tántorította el jobbágyaikat, kik a régi patriarchalis viszonyokért saját sorsosaik ellen is készek voltak harcolni¹⁾. S a magyar (bár csak en miniature) Vendée dicsőségére válik a nemességnek, ha az által, hogy személyes érdekeket állít előtérbe, nem menti is föl a felelősség terhe alól magát az intézményt.

S úgy látszik, hogy a ceglédi merész föllépésnek folytatása is volt.

Némelyeknek hite szerint²⁾ Dósa az egyházat és világot reformálni akarta. Az egész országban egyetlen püspököt hagyott volna meg; akarta, hogy minden pap rangban egymáshoz hasonló legyen³⁾, hogy a nemesség

¹⁾ 1514: 35. t.-c., 2. §. — ²⁾ V. ö. Meynert: Geschichte Oesterreichs, IV. 772. Feil, id. h. — Horváth a Tudománýtárban, 226. l. stb. Közös forrásuk Taurinus Stauromachiája lehetett, kivéve a papi igazgatást illető részt, hol talán Cuspinianus után indultak. — E beszédet l. már a ceglédi események kapcsában. — ³⁾ Cuspinianus szerint (Diarium, 281.) az „egész

megszűnjék, a földeket egyenlően oszszák fel, rangot, jogot, tulajdont a teljes egyenlőség alapján rendezzenek újra¹⁾ és hogy csak két rend legyen: a polgároké és a parasztoké; végre, hogy a királyságot töröljék el. Ő-maga a népnek csak vezére és képviselője akart lenni: mindenben alárendelvén magát a nép határozatainak.

Sajátságosnak tartanám, ha ily programm alapján, melynek utóbbi részéről különben már volt alkalman nyilatkozni, Dósát oda állítanók Münzer Tamás, Bockold János, Matthys János, Knipperdolling, Rottmann, vagy más rajongók és szemfényvesztők mellé. Az eszmék értékére nem, csak azok sorsára nézve határoztak az eszközök. Dósánál e kettőt tévesztik össze. Azok is lehordják őt, kik ezen eszméket tulajdonítják neki. Pedig ha joggal tulajdoníthatnák: számára szobrot kellene indítványozniok. Interpolált ugyan a tervezet s nem elég következetes: de részben így is a modern követelmények színvonalán mozog. Talán ép azért volt képtelen a maga korában²⁾. Mert következetlenség az, hogy két

országban, hol 16 püspöki székhely van, csak egyet hagynának meg.“ V. ö. Brutus, I. 361. és 385.

¹⁾ Brutus szerint (I. 361.) a nemeseket ki akarta irtani, hogy egyetlen rendet alkothasson. — ²⁾ Török János a „Magyarország 1514-ben“ című regényíróját, Eötvöst, — Gyulai Pál pedig (Budapesti Szemle, I. kötet, Pest, 1857. 466—474. l.) a „Dósa György“ című történeti színmű szerzőjét, Jókai Mórt leckézteti meg, hogy Dósát csaknem modern szabadsághősnek tüntetik föl. (Jókai szerint) „a XVI. század hajnalán az arisztokratiai alapon nyugvó társadalom egészen elhasználta magát s az 1789-ki francia elveket csak alkalmazni kellett.“ (U. o. 471. l.) Igaza van Gyulainak, hogy ez ellenkezik a nemzet történeti tudatával s míg ez a tudat marad, igaz lesz Gyulai kritikájának vége is: „hogy tőlünk és azoktól — s ilyenek nagyon sokan vannak a hazában — a kik tiszteljük nemzeti hagyományainkat, ne várjon egyebet a legelénkebb hibáztatásnál.“ Míg ez a tudat meg nem változott, a regény- és drámaíró nem is köthet ki vele. „Egy pár szót az eposról — írja Arany Petőfihez 1847. febr. 28. (Egyetértés, 1882. — 332. sz.) — Csák és Rákóczi — sőt Dósa is — megfordult az én fejemben, de ott a nagy bökkenő, a censor óna. Dósát mosolygód talán? Hisz tette nem volt egyéb,

rend legyen és vagyonszövetség. E két fogalom ép úgy kizárja egymást, mint a hogy az egy püspökségnek rendszeresítése csak a hierarchiai s nem egyúttal a választási kérdés megoldása volna. Ezt különben magában véve még nem vehetnők hibának. Neki nem is a vallásalkotás, csak az egyházpolitikai kérdés szabályozása feküldhetett szívében. Ha maguk a felekezetek is beérik a dogmák szellőztetésével, miért törekednék vallás-erkölcsi újításra egy vitéz demagog, ki az egyházzal csak annyiban akart foglalkozni, a mennyiben az nálunk az állam fogalmával összenőtt?

A papságnak ily átalakítása — bárhol és bármikor merült is az föl Dósának rövid négy hónapra terjedő forradalmában — Dósának legfelebb adoptált eszméje, mely eredetileg Mészáros Lőrinc, vagy más pap agyában fogamzott meg. Nem volt gyakorlati; de már is mutatta az irányt, mely — egy rövid tized múltán — Magyarországon is a vallásreformációhoz vezetett. A Dósa forradalmában részt vett s azt túlélő papok utóbb valószínűleg reformatusok lettek, — ha következetesek akartak maradni.

Az egyenlőség eszméjét ki lehet magyarázni Dósa ceglédi beszédéből s valóban van ott említve a vagyonszövetség is; azonban épen erről, mit pedig, — mert a legközvetetlenebbül érinti a nemeseknek magánjogi viszonyait — szó nélkül alig hagy vala, semmit sem tud az 1514. évi reactionarius országgyűlés.

Dósára nem-igen voltak befolyással a megelőző

---

mint egy kis *reactio* a természet örök törvénye szerint. Históriaiban ugyan semmivel bírók harca a vagyonosak ellen. Istentelen *rabszolgázadás* Sz.-Domingóban.“ — A pragmatikai történelem azonban független a tömeg tapsától, keveset törődik vele, részesül-e benne, vagy sem; kimondja meggyőződését úgy, a hogy a positivizmus és historiai valóság alapján kimondania kell: s ezt kísértettük mi meg.

angol, francia s különösen az ő fölkelésével egyidejűleg és párhuzamosan haladó württembergi parasztmozgalmak; ellenben az utána 10—11 évvel kitört németországi parasztlázadás sok tekintetben azt tanúsítja, hogy annak vezetői olvasták a Dósa forradalmáról szóló tudósításokat s nem borzadtak vissza Dósa szomorú végétől¹⁾. Ott azonban három főbb irányban fejlődtek az események. Felső-Svábsországban, Svájcban és Elsassban a politikai újítások mellőzésével az isteni jogot csak társadalmi és vallási téren hozták kérdésbe. Másutt, pl. Württembergben, az ország reformját sürgették, míg Tyrolban, Salzburgban és az osztrák tartományokban beérték volna a tartományok belügyeinek újrarendezésével, de olykép, hogy a földesuraknak és a népképviseletnek hatalmát a közvetlenül nyomó alsóbb hatalommal szemben erősítsék. Ők tehát politikai újításokra fel akarták ugyan használni az isteni jogot, azonban a nélkül, hogy a theokrátiát eszményül állították volna fel. S e felfogás áll legközelebb Dósa terveihez. Thüringiában végre Münzer Tamás határozottan theokratikus jelleget adott a mozgalomnak, mely Dósa forradalmához képest kevés közös vonást mutat²⁾, bár egyes eltéréseket a nem szigorúan középponti vezetés ebben is érthetőkké tett.

Mészáros Lőrinc, Mihály barát, a névtelen erdélyi barát, Barabás pap, Veres Gergely (a rejtélyes „körmös hadnagy“), Bagol Ferenc, Sós Domokos, Kecskés Tamás, Balogh István, Turkevy Ambrus, Pogány Benedek, Nagy Radoszláv, az ügyért leghamarabb elvázott Nagy Antal s az ügytől leghamarabb elpártolt Száleresi

¹⁾ Krones: Handbuch der Geschichte Oesterreichs. (Berlin, 1877.) II. 595. — ²⁾ Sybel's Historische Zeitschrift, 1878. — 40. köt., 202—3. l.

Ambrus mint alvezérek katonai tekintetben mind Dósától s ennek testvérétől függtek ugyan, de különben önálló hatáskörrel bírtak. Dósa természetesen képtelen is volt arra, hogy az ország különböző tájain működő 7—8 hadtestnek szereplését a részletekig ellenőrizze. Hogy azonban a fegyelmet szigorúan kezelte, Nagy Radoszláv esete mutatja, ki Szalánkeménről Titelen át érkezvén hozzá a temesvári megszálló táborba, őt sajátkezűleg megölte¹⁾, mert a magával hozott szerbekkel együtt Szapolyayhoz pártolt át²⁾.

Lehet, hogy Dósa külsőségekben is kereste állása előbbkelő-voltának feltűntetését. Nagyságosnak címezte magát³⁾, királyi fénynyel rendeztette be a maga „udvarát“ (mintha a tábori életben ezt tehette volna!), ő és testvére pompás kocsit tartott⁴⁾, nem-kevesebb, mint 72 ló állott rendelkezésére⁵⁾, mulatságokat rendezett s fényes lakomákat adott⁶⁾. A köznépnek ilyesmi mindenestre imponál.

Az ő rovására írt harácsolások azonban tulajdonképen a sereg érdekében történtek; így június 13.-án és 14.-én is azért raboltatta ki Csanádot, hogy a seregtartáshoz pénze, elesége és más szükséges kelléke legyen,

---

¹⁾ Verancsics, II. 10. — ²⁾ Szerémi, 65. l.; szerénte az elpártolt Radoszláv maga hitta volna párbajra Dósát, ki haragra gyűlva, rögtön is lóra pattant s nyergéből nyomban kiütötte és lefejezte őt. Valószínű, hogy ezt még azelőtt, az árulás meggátlására tette. — ³⁾ Szerémi, 64. — ⁴⁾ Feil, id. h. — ⁵⁾ Szerémi, 65. — ⁶⁾ Taurinus: Stauromachia, 168. l. 427—434. v. leírván Dósa vadászatát, így folytatja:

— — — — — hazatért zsákmányaival nagy-
Vigan; a sátor ölen a szokott fényt sardanapáli
Mulatozás közt vágyakozott élveznie ismét.
És a miképen fűjja a nótát a faragatlan,
Durva dudás: akkép veri össze bokáit, a népnek
Módja szerént táncolva a csárdást; majd lakomához
Készül: a táncra, zenére megint jelt ad, — ezalatt a
Nagyszerűen terített asztal mellé telepedvén.“

bár kétségtelen, hogy egyes tárgyakat nem-könnyen értékesíthetett¹⁾.

Beriszló Péter, veszprémi püspök és horvát bán az első s talán egyetlen volt, ki Dósát a király nyilatkozatai s Bakocs egyházi átka után ily körülmények közt mérsékletre intette. Nem hiteles alakú, hanem egy dagályos irányú verses-krónikás átíratában ránk maradt levelében²⁾ óvta őt attól, hogy szerencséjében elbizakodva nagyon is higgyen az imént még szolganépnek. Már egész származásánál fogva³⁾ tudhatja, mily kevés hitelt és bizalmat érdemel az. A rabszolga nem ösmer hűséget; az eldobott rongynál hitványabb barátsága nem él tovább, mint a viszontkívánt barátság. — A parasztnép oly fajzat, melyet semmikép sem lehet fékezni s mely uraival mindig kész szembeszállani. — „Gonosz vezér — úgymond — te nem tudod, mit akarsz. Sokszor ellankad az ajak, mikor már utoljára akar hörpinteni s nagyobbbat esnek azok, kik a dicsőségnek legmagasabb fokára jutottak. A gonosz sors úgy akarja, hogy a bűnösök uralkodjanak, a jámborok pedig tehetetlenek legyenek . . . . Magam láttam már embert, ki aranyával ma még túltett a gazdag Croesuson, holnap pedig még Irusnál is szegényebb lett. Térj magadhoz! — ne játszszál hatalmaddal, ismerd meg magadat! Különben későn tanulod meg, mire képes az Isteneknek és a fejedelemnek haragja. Már is fenyeget a kegyetlen fejsze, mely a törzset gyökerestől fogja kiírtani⁴⁾. — S valamint egykor a Nireusnál szebb Nar-

¹⁾ V. ö. Istvánfi 45. lapjával s a Csáky pénzének és püspöki ékszerének elrablásáról már mondottakkal. S ha így volt is: vajlon csökken-e az 1848. évi forradalom politikai jelentősége a Zichyféle ékszerek hűtlen kezelése folytán? Csak legyünk következetesek az ítéletben! — ²⁾ Taurinus: Stauromachia, 135. — 6. l. — 498—530. vers. — ³⁾ Taurinus tudvalevőleg paraszteredetűnek tartja Dósát. — ⁴⁾ Szerém részt vett ugyan a forradalom-

cissus bíborszínű virággá változott át, úgy, sajnálatra méltó ember, téged is hallatlan büntetéssel fog egykor sújtani a boszuló Rhamnusia.“

Dósát ezen, bárhogyan fogalmazott levél, mely ez eseményekben a vitéz bánnak egyetlen írott emléke, kitűzött céljától többé nem téríthette el. A nemességnek készülődése s azon hír, hogy Bertalan herceg vezérlete alatt a cseh seregek útban vannak¹⁾, csak gyorsabb cselekvésre ösztönözte őt.

---

ban, Valkónak pedig már május 29. meghagyta volt a király, hogy zászlóalját a nádorhoz küldje; tudvalevőleg azonban ekkor ezen megyék közvetlenül Magyarországhoz tartoztak s így ez eseményeket nem hozhatjuk kapcsolatba Beriszló horvát bán nevével. A május 29.-i levélnél már Fejérnek (Croatiae ac Sclavoniae cum regno Hungariae nexus et relationes. — 54. lap) feltűnt, hogy az Valkót nem szlavóniai megyének mondja s hogy nemeseit nem a bán, hanem a nádor mellett rendeli fölkelni.

¹⁾ Jovius, 91. levél.

XI.

TEMESVÁR OSTROMA. — SZAPOLYAY MAGATARTÁSA. — A TÖRÖK SZÖVETSÉG TERVE. — SZAPOLYAY TÁMADÁSA. — A TEMESVÁRI CSATA. — DÓSA MINT VEZÉR. — VERESÉGE ÉS ELFOGATÁSA.

Dósa Csanád alól nagyszámú¹⁾ seregével egyenesen Temesvárfelé indult²⁾, hova Báthoryval együtt a Jaksichok, Szokolyak s más urak feleségestül s gyermekestül együtt zárkoztak volt³⁾. E fontos erősség alá az ulicsi, másképp újpécsi vagy új-léci⁴⁾ síkra június 15. érkezett meg⁵⁾ s ott üté föl sátrait.

Temesvár a Róbert Károly trónralépte óta eltelt két század alatt igen fontos pontja lett a végvidéknek. 1463-ban és 1476-ban a törököknek két támadása tört meg e falakon s 1492-ben Ulászló király újra megerősítettvén, Kinisy gondjaira bízta⁶⁾. Az akkori Temesvárnak tulajdonképi erődje fele sem volt a mostaninak, de külvárosaival mégis nagyobb tért foglalt el. Leg-

---

¹⁾ Brutus szerint (I. 363.) Báthory utóbb azt írta Szapolyaynak, hogy Dósa roppant sok gyaloggal és lovassal közelít. Szalay (III. 487.) 100,000-nél is többre becsülte az ostromlókat. — ²⁾ Feil szerint (id. h.) a táborba érkezett Gergely (talán Lőrinc?) „pap“ indítványozta, hogy Temesvár ellen induljanak, mert ott az őrség csekély, Báthory pedig távol van -- ³⁾ Verancsics, II. 10. — ⁴⁾ Történelmi Adattár, 1872.—395. l. (Kiadta Ortway és Szentkláray). — ⁵⁾ Istvánfi szerint (45. l.) „idibus Junii.“ Feil (id. h.) jún. 18.-át ír. Nagyon más a Szerémi chronológiája, mely szerint (63. l.) Dósa szt. Lőrinc napján (aug. 10.) szállt Temesvár alá és szt. Mihálykor (szept. 29.) történt volna a csata. Szerénte a n.-laki támadás is szt. Lőrinc vértanú előestéjén (aug. 9.) történt, a tulajdonképi csata pedig másnap. Ebből is látszik zavarossága. — ⁶⁾ Tört. Adattár, 1872.—389. l. Pesty Fr. „Temesvár környéke a középkorban“ (a délmagyarorsz. tört. társ. Emlékkönyve, 1874. 29—42. l.) és Miletz cikke a temesvári Tört. és Rég. Értesítőben, 1875. 61—80. ll.

nagyobb terjedelemmel bírt az északon a bécsi kapú táján ívalakúlag elvonuló s később Nagy-Palánknak nevezett külváros; a helynek délkeleti része azonban, az úgynevezett Sziget, melyet a Béga fogott közre, gyöngébb volt¹⁾. A várat kettős sánc és kettős fal védte²⁾. Az egészet még későbbi időkben is nyugat-, dél- s részben keletfelé a Bégafolyónak kanyargó, számos szigetet és mocsarat képező ágai választották el a szomszédos sík vidéktől. Északon a Berekszó-patakig mocsáros erdőség vonúlt s az ez és a tőle nyugatra levő mihalai erdőség közt nyílt tisztáson vezetett a szegedcsanádi út, melyet, Csanádról jövet, Dósának szűkséggkép követnie kellett. Itt északnyugaton az ulicsi síkon már csak azért is előnyös volt tábort ütnie, mert a közeli erdőség jobban elvonhatta őt az ellenség szemei elől. De már másnap egymáshoz láncolt hordókból, rájuk fektetett gerendákból és deszkákból, melyekre jóvastagon földet hordatott, erős hídat veretvén a folyón, ágyúival, társzekereivel és seregével egyitt átkelt azon s előbbi állásától keletre, a mai Gyárváros vidékéről kerekas ágyútiból kezdte lövetni a várat³⁾, melyet e naptól fogva erősen ostromolt⁴⁾.

Dósa — s ez gondolkozóba ejtheti azokat, kik őt egyszerű huszárnak, vagy hajdúnak tartják — úgy kívánt győzedelmeskedni a természet által eléje gördített akadályokon, hogy a Bégafolyót, a városnak legtermészetesebb védőjét, az odább délre hömpölygő Temesbe

¹⁾ Schwicker, id. h. 125. — ²⁾ Taurinus, 165. l., 320. v. — ³⁾ Istvánfi. 45. l. V. ö. Jovius, Hist. sui temporis, 91. levél és Taurinus, 165—166. l., 332—334. v. Egyébiránt ez utóbbi nagyszerű geographiai ösmereteknek adja jelét, midőn az ostromleírásában többi közt (343—4. v.) ezt mondja:

„Saxa oppugnabant saxis, neque pellere plebem
Saxa queunt.“

⁴⁾ Ezt megörökíti az 1514: 1. t.-c. 2. §-ja is.

akarta levezetni. — Ez egyébiránt nem volt oly nagy feladat, mint első pillanatra látszik; mert (ha fölteszszük is, hogy valóban egyik folyótól a másikig akart csatornát ásatni), a Bégát számos ér kapcsolta össze a Temessel s pl. a mai Gyárvárostól Gyirokfelé csak valami 7 km. hosszú csatornát kellett kiemelni; sőt dél-nyugatibb iránynyal majdnem felényi is ugyanazon szolgálatot végezte. Ő valóban munkába vétette ezen csatornát, nagyszámú munkásait oly helyen állíttatván fel, hová a várból szórt szakállas golyók el nem érhettek. Báthory István temesi gróf, ki Nagylak alól váltott lovakon sietett vissza a gondjaira bízott várba, észrevevén a veszélyt, az őrség egy részével kirohant a napszámosakra s a biztosításukra fölállított fedezetre; azok nagyobb részét, még mielőtt a táborból segítséget kaphattak volna, levágatta¹⁾, éjszaka pedig az állítólag őrizetlenül maradt gátat néhány megvesztegetett s a várba lopózott paraszt által keresztülvágatván, a folyót régi medrébe vezette vissza²⁾).

Dósa mindamellett még tekintélyesebb fedezettel látván el a munkásokat, folytatta megkezdett művét s aránylag rövid idő alatt, ha nem is közvetetlenül a Temesbe, de árkok és viszont cölöpök, gátak segítségével legalább annak mocsaraiba le is vezette a várost táborától elválasztott Bégafolyót³⁾. Egyidejűleg, hogy az ostromlottak figyelmét megoszssa, még erősebben fogta az ostromot; nagyobb ágyúkat vonatott elő s lelkes beszéd kíséretében zsákmányul ígérte övéinek a

¹⁾ Szerémi, 63. — ²⁾ Jovius, 91. levél. Szerénte, ez megghiúsította Dósa reményét a vár bevételére nézve. — ³⁾ Jovius, 91. levél. — Verancsics, II. 10. — Szerémi, 63. — Istvánfi, 45. A régiek mind a Temesfolyóról beszélnek. Fessler (V. 910.) azt mondja bőven kiszínezett előadásában, hogy Dósa a várost a művészet minden szabálya szerint vette ostrom alá. (A hajdú!)

várost, hogy ez által nagyobb erőmegfeszítésre bírja őket¹⁾. Bízott ügyében s a tábori élet unalmát lakomákkal és a közeli erdőben való vadászgatással úzte el²⁾.

Báthory Istvánnak helyzete mind aggasztóbbá lett. A jól megerősített, de kellően föl nem szerelt vár szükseget kezdett szenvedni³⁾ s az élelem annyira fogytán volt, hogy az őrség már lóhússal kezdett táplálkozni⁴⁾, minek következtében sokan a vár föladásáról kezdtek gondolkozni; csak Báthory nem csüggedt és kitartásra ösztönözte a maga népét⁵⁾. Úgy látszik, hogy a király által melléje rendelt dandárok nem érkeztek meg, vagy csak csekély számban csatlakoztak hozzája, minek

¹⁾ Istvánti, 45. — ²⁾ Taurinus babonásnak mondja őt, de egyúttal (168. l. 401–426. v.) megerősíti ezt, így verselvén:

„Még nem üzé tova a nap fénye a csillagok ezrét
És mialatt a füvekre a harmat gyöngye leszállott
És mialatt madarak dala zeng: egyszerre a már csak
Szunnyadozó Székely komor álmképeket is lát.
Fölkelvén, szomorún sóhajtja ezekre s imígy szolt:
„Nem csal a nagy költő mondása, hogy a szomorú szív
Sejti, gyanítja, megérzi, belátja előre jövőjét.“ —
— A fényt únja nagyon, dőzsölni se' vágyakozik már;
Únja a táncot, a tréfát és a boros poharat: mind.
Ment vadat üzni. Legott a mezőn, szemközt vele, egy nyúl
Állt vala meg s hegyezé füleit, míg csakhamar ismét
Már levegővé vált a gonosz, kedvetlen előjel.

Majd, a midőn a mezőn lovait gyakorolta (mi szörnyű
Nagy csoda ez!) hevesen két farkas tört a vadászok
Kis csapatára; ezek fegyverrel rontnak azokra
És — a jövő vérontásnak jeleként — a levágott
Két fenevad gyomrába' fiúk testére akadtak!

Gondjait és a kedély szomorúságát a vadászat,
A berek és locsogó patak így enyhíteni képes.
Kopja van a jobbájában; az árnyas berkeket, a vad
Állatok éji tanyáit ilyenmódon kutatá ki
És a vadon rejtett zugait bátran keresé föl.
Fölhajtá a vadászebek által messzire űzött
Nőarszlánt (!), föl a medvét s úttalan-utakon ekként
Három szarvasűnőt s három vadkant leterített.
Párducot is gyilkolt, mikor ép' támadni akart az.
— Elfeledé álmát s hazatért zsákmányaival most.“

³⁾ Taurinus (166. l., 356—7. vers) szerint:

„Kétszer telt meg a hold, kétszer fogya el s odabennut a
Várat a roszaravivő éhség gyötré iszonyúan.“

Az ostrom tartamát a legtöbb forrás két hónapra teszi. — ⁴⁾ Szerémi, 63. — ⁵⁾ Taurinus, 166—7. l., 358—370. l.

következtében a hatalmas kuruc seregnek nem sokáig állhatott volna ellen. Ily körülmények közt nemcsak Budára írt egy, a nemesség ellen szemrehányásokkal teljes, de egyúttal támogatást sürgető levelet¹⁾, hanem arra is elszánta magát, hogy a király által hadszervezéssel amúgy is megbízott erdélyi vajdához forduljon segítségért. Nem kis önmegtagadásába kerülhetett; mert egymásnak személyes ellenségei voltak s ez ellenségeskedést — melynek eredeti okát különben nem ösmerjük — még apáiktól örökölték²⁾).

Szapolyayhoz küldött levelében ezen viszályoknak feledésére buzdítván, a vajdát — „a maga nemesével s nemteleneivel együtt a mindenható Istennek és szülőanyjának nagy szerelmére kérte, hogy őt és hozzátartozóit szabadítsa meg az oroszán torkából. Mert különben kétségbeesnének, hogy ily szörnyű halált kell halniok“³⁾. Sőt elterjedt hit szerint ezúttal ígéretet is tett volna János vajdának, hogy ha Ulászló és fia meghalna, a királyválasztásnál kész ő-reá szavazni⁴⁾.

Mindamellett, hogy az őt legközvetlenebbül érdeklő erdélyi események is teljes figyelmét igényelték, Szapolyay megfelelt a várakozásnak. A kurucoknak középponti vezetésétől azonban — úgy látszik — kevésbbé függő kolozsvári és kolozsdobokamegyei lázadást most mégis másodrangúnak tekintvén, gondoskodását teljesen a forradalom délmagyarországi főerejé-

¹⁾ Taurinus, 167. l. 374—400 v. — ²⁾ Az okokat Brutus az I. kötet 363—364. lapjain ügyeszkiz csoportosítani. Főleg az ezen időben oly gyakori oligarchiai vetélkedés tette őket ellenségekké. — ³⁾ Istvánfi, 45. — Szerémi, 63. — Tubero, 333. — Brutus, I. 363. — ⁴⁾ Szerémi, 63. Hasonlót mond Heltai is (Hist. 205. levél): „Aszt ígérék neki, Czac hogy ne hadna oeket, Laszló Király halála vtán mindiárt Királyá akarnác oetet toenni: Es meg eskueuénec neki, maga (t. i. noha) Láios, László Királynac a fia. immár ez világon vala.“ Székely István is hasonlót ír a maga magyar krónikájában. (Toldy kiadása, 59. hasáb).

nek elnyomására fordította. Főkép két ok bírhatta rá. Ő, ki már a múlt években mindent megragadott, hogy — a törököt még provokálva is — ha nem egy Hunyadi, legalább egy Kinisy honmentő szerepét játszassa így annyira hajlászott népszerűségét lehetőleg fokozza, most, midőn tényleg a politikai nemzetet tevő nemességnek megmentéséről volt szó, természetesen örömmel nyúlt az alkalom után, hogy személyének fontosságát s egyúttal jóakarátát bebizonyítsa. Nem gondolta meg, már eddig is mennyire sértette a nemesség érdekeit, mikor közbelépését a végső szükség esetére tartogatta s hadvezér-létére mily kötelességmúlást tanúsított, midőn mind Erdélyben, mind Magyarországon ily nagyra hagyta nőni a forradalmat.

Súlyt fektetett arra, hogy ne mások intézkedései, hanem saját tetszése szerint jelenjék meg a csatatéren. Ez neki 1514-ben kivételes népszerűséget, — 1526-ban királyságot szerzett¹⁾.

De ezeken s azon nehézségeken kívül, melyek abból támadtak, hogy Szapolyaynak jobbadán saját, bár mindenestre biztosan megtérítendő költségén kell vala fölszerelnie a sereget²⁾, egy más körülmény is aggodalmat kelthetett lelkében.

Dósa szándékairól vajmi keveset tudott a világ³⁾;

---

¹⁾ Az 1795. május 20. kivégzett Laczkovics szerint (A magyar történeteknek rövid rajzolatya címmel névtelenül megjelent könyvében a 113. lapon) Szapolyay „nagyobb kárt tett a nemességben, mint ezek a nyomorúságtól kényszerített pártosok, midőn a Mohács mezején az ő késedelme, azaz: az ő királyi trónusra vágyó kevély lelke elvesztette Lajos királyt és vele együtt az ország nemes fiait..... Hol van — kérdi utóbb a 121. lapon — az elébbi tüzes vastrónus és a tüzes királyi korona? Be igen illenék a te nyughatatlan agyvelődre, kegyetlen és embertelen Zápolya!“ —

²⁾ Az 1514: 1. t.-c. 4. §-ja ezek fejében a hadi adónak 50%-át Szapolyayhoz rendelte beszolgáltatni. — ³⁾ Krónikásai közül egyik (Istvánfi) Szegednek, másik (Szerémi) Békésen és Csánádon át Temesvárnak, a harmadik

abból azonban, hogy Erdély elkerülésével egyenesen Temesvárnak indúlt, azt következtette, hogy e városban biztos táborhelyet akar nyerni, honnan végső szükség esetén török földre meneküljön, vagy — a mi ennél még kritikussabb lett volna — hogy beavatkozásra bírja a török szultánt s ennek segítségével valósítsa meg merész terveit¹⁾. Még alaposabb lehetett azon félelem, hogy az országnak zavaros viszonyait a török hívatlanul is betörésre használja fel²⁾. S több mint valószínű, hogy Dósa számot vetett ezen lehetőségeknek egyikével: diplomatai képzetlenségénél fogva alkalmasint azzal, hogy az ország délnyugati részén szabad kaput hagyjon a töröknek; mert ennek esetleges berontása az ő keresztesei ellen szánt királyi csapatok megoszlását eredményezte volna. Egyébiránt június közepén már híre ment, hogy a szultán a végek lovasait mind magához rendelte³⁾; és Szelimnek akkor valóban több gondot okozott Izmail sah, mint a magyar ügy.

Mindenesetre jellemző, hogy a törökszövetség első tervezetét e nagy magyar népforradalomnak tulajdonítják. S a közvélemény ezt talán épen a parasztok elvetemültségének bebizonyítására hozta fel. Természetesen, ki gondolt volna arra 1514-ben, hogy 12—13 év múlva e tervnek megsemmisítője, a török verésre készülő Szapolyay, mint I. János magyar király, a „leg-

---

(Jovius) Nagyváradnak vezeti őt s az utóbbi szerint Dósa a nagylaki, egri és váradi csatavesztések hírére ment Temesvár alá, hogy onnan újra kezdje az egész forradalmat.

¹⁾ Betinus már jún. 15. nyilvánítja ez aggodalmat (Tört. Tár, XIII. 251.) Jovius szerint (91. lev.) Temesvárt akart kitelelni, hogy ha a királytól méltányos békét nem nyerne, a törökhöz mehessen át. — ²⁾ „Nunc etiam Thurcas conatur praeda peracta, Ulterius vestros extenuare lares“ stb. M. Thyrnavinus, e lev., 15—16. v. Betinus, id. h. — ³⁾ Betinus, id. h.

keresztényibb“ francia királylyal s a mindenesetre „legeslegkeresztényibb“ pápával a töröknek szövetségese lesz? Szapolyay elvitatta Dósától az elsőséget a török szövetségre nézve. Kérdés azonban, hogy egy 1526 előtti ilyenműi confoederatio járt volna-e annyi rossz következással az országra, mint egy 1526 utáni? Az utóbbi esetben mindenesetre inkább volt megmentve a nemzeti becsület, mert hívatkozni lehetett rá, hogy ha egy nem is dicsőséges előzményű, de dicsőűl küzdött harc elvesztésének következményűű kellett azt elfogadni. De így is bebizonyította Szapolyay, hogy a politika valóban az exigentiák tudománya; s egy Dósapártinak, ha az évek multán őt törökbarátságáért meginterpellálja, csakugyan a közmondással felelhetett volna: „Hja, paraszt: az más kérdés!“

Egyébiránt Dósa, ismétlem, a törököknek csak közvetett szövetségére, t. i. betörésére, számolhatott.

Szapolyayt Várday Ferenc püspök¹⁾, főleg azonban az akkor Erdélyben tartózkodó Werbőczy István ítélőmester sürgette volt a segítség megadására²⁾ s ő maga is jelentékeny fegyveres csapatot állított a vajda oldala mellé³⁾. Egyidejűleg délnyugatnak a hátszegi völgyön

---

¹⁾ Taurinus (169. l. 11—28. v.) „Ily ösztönző szavakkal hitta fel a Marsszülte egyeduralkodót a háborúra: Jog és Isten parancsolja nekünk, hogy a pórnépet előzzük Temesvár alól; mert ha a görnyedt pór ezt a várat elfoglalja, hidd el, semmi sem fog neki ellenállani; palotáink rombadőlnek, mi pedig magas karóba húzva, hiába panaszkodunk az elmulasztott csata idejéről. A mint káros a halogatás, úgy még nagyobb rosztól félünk; a hely ránk nézve előnyös. Kössünk hát gyorsan kardot és támadjunk rettentő sereggel a szolgatáborra. Győzünk, ha nem ringatjuk magunkat a biztosra vett diadalmámorban, mely már sok emberre nézve végzetes volt. Mert a kétes győzelem kijátszsza a vigyázatlan tömeget stb. —

²⁾ Istvánfi, 45. — ³⁾ Még pedig részben kölcsönpénzen. 1516. március 2. ugyanis Werbőczy II. Ulászló előtt karthali (nógrádi) részbirtokát súli Ethele Mihálynak, Ferencnek és Mihály nejének írta át mind hűséges szolgálataikért, mind pedig azon 600 arany forint fejében, melyet nevezettektől

lefelé indulva, Szapolyay gyülekező helyül Hunyad és Szörény határán a Vaskaput jelölte ki, honnan a Temes-Béga mentén szándékozott Temesvár ellen nyomulni. Várday Ferenc erdélyi püspök dandára, melyet saját költségén gyűjtött¹⁾ s egyáltalán a nemesség, végre-valahára positiv föllépéssel találkozván, nagy buzgalommal sietett zászlai alá²⁾ s Erdélyben jóformán csak Thornallyay János hadteste maradt otthon Kolozsvár szemmeltartására, — kihez utóbb Barlabási Lénárt alatt a székelységnek nyugton maradt része, a szászság, végre Bánffy János és Drágffy János csapata csatlakozott.

Egy forró júliusi napon, a megszállásnak első havi fordulóján³⁾, talán július 14.-én vagy 15.-én, az apostolok osztlásának napján⁴⁾ Szapolyaynak hada megerőltető menetek után⁵⁾ a kuruc tábor közelébe érkezett. Mielőtt Dósa vitézei észrevették volna⁶⁾, teljes csatarendbe állította embereit, kiket idáig talán az erdő rejtett el s dobszóval és trombitaharsogás közt vonúlt feléjük az ulicsi mezőre⁷⁾.

bizonyos dolgaira és pedig a parasztháború idején való vállalatára kölcsönzött tőlük. (Hazai Okmánytár, II. 403. V. ö. Fraknoi: Werbőczy István a mohácsi vész előtt. (Századok, 1876. — 451—2. l.)

¹⁾ Taurinus, 169. l. 7—8. v. — ²⁾ Istvánfi, 45. — ³⁾ A források különbözőkép adják a megszállás idejét. Verancsics szerint „Székely Gyergy mind az egész nyáron vitatá az Temesvárat.“ (II. 10.) Szerémi szerint (63. l.) 51 napig stb. Istvánfi nyiltan mondja, hogy Dósa június 15. szállt Temesvár alá s hogy egy forró júliusi napon történt a csata. S ennek — mint látni fogjuk Dósa kivégeztetésénél — valóban július 29.-e előtt kellett történnie. E szerint legtekintélyesebb íróink is tévednek, midőn 2—3 hónapra teszik Temesvár ostromának tartamát. — ⁴⁾ Ekkorra mondja az „Auffrur“ (6. l.) Zeckel Jörg elfogatását. (Tag der heiligen Zwelffpotten-taylung). — ⁵⁾ Tubero (333. l.) „magnis itineribus“. Szerémi (64. l.) szerint 5 nap alatt. A Stauromachia szerint (170. l., 37—8. v.) „a trombita már a negyedik örváltást jelezte, midőn Sz. táborra Temesvár alá ért.“ Brutus (I. 364.) szerint éjjel-nappal jött. — ⁶⁾ Brutus, I. 364. — ⁷⁾ U. o. I. 365. szerint Sz. a lovasságot küldte előre kémkedni s jó táborhely választása végett. Harcra

A nép hite szerint azonban¹⁾ más volt a meglepetésnek²⁾ oka, nem az észrevétlenül való közeledés.

János vajda ugyanis levelet írt Dósa Györgynek³⁾, hogy sohase aggódjék, mert ő is vele tart.

„Íme — bízatta volna Dósa a maga kereszteseit — a vajda úr is pártunkra áll: itt van hit alatt írt levele, hogy ne féljünk.“

„Nagyságos uram — szóltak fejcsóválva a keresztesek — ne higgyünk neki, mert asszonyos ember⁴⁾).

S a vajdának, a mint megérkezett, első dolga lett volna békére inteni a parasztokat, kik úgyis hazakészülődtek már, hogy családjaiknak télire való élelmet szerezzenek⁵⁾. Mikor azonban Dósa György a tőle hűtlenül elpártolt Nagy Radoszláv rác hadnagyot párbajban levágta, a már-már ingadozó fölkelők újra harc kedvet nyertek. Ily körülmények közt a vajda még egyszer táborszerte meghirdettette, hogy nincs mitől félniök, ha hozzácsatlakoznak s annak jeléül tölgygallyat tűznek kalapjaik mellé⁶⁾.

Ez a népies előadás, mely Szapolyaynak a parasztok iránt való jóindulatát akarná kitiüntetni, legalább annyiban fontos, hogy cáfolja azon írókat⁷⁾, kik szerint

kellott csalogatnia Dósát. Jovius szerint (91. l.) Dósa kémek által értesült Sz. jöttéről. Az előrsi szolgálatot tehát nem hanyagolta el.

¹⁾ Szerémi, 64. — ²⁾ Mint láttuk s még érinteni fogjuk, Szapolyay nem lepte meg Dósát. — ³⁾ „Et in literis datum scribebant ad sedecimum diem.“ Szerémi, 64. — ⁴⁾ „Quia chanderia est, hoc est effeminatus homo est.“

⁵⁾ U. o. Érdekes volna e szó alkalmazásának okát közelebbről ismerni. ⁶⁾ U. o., 65. — ⁷⁾ U. o. — ⁷⁾ Istvánfi, 45. Hasonlót mond különben Taurinus is (170—1. l. 40—63. v.): „A hol a füves mezőnek tágas rónája látható, a pór nép elbágyadt a bő lakomától, még nem sejtván a jövőt, a vad táncról pihen.... A borozás közepette hallatszik a lovasok dübörgése..... A bor uralma alatt őrizetlen táborba lép.....“ stb. Mindez egyszerűen azt tanúsítja, hogy a támadás délben, étkezésközben történt.

Dósa György a bőven élvezett lakomaközben¹⁾ lepetvén meg, részegfővel kezdte meg a csatát. Sőt ellenkezőleg annyira józan volt, hogy szokása szerint állítólag most is saját maga akarta kikémlelni az ellenséges tábort²⁾, miből viszont az következne, hogy a támadás nem történt meglepetésszerűen.

S valóban feltűnő is volna, hogy egy „részeg“ vezér „tudatlan“ parasztokat oly gyorsan és oly jól állítson csatarendbe, mint ezt Dósa tette³⁾. — Népe ugyan „remegve“ jelentette neki, hogy közelében áll az ellenség lovassága; de ő legkevésbé sem rémült meg s lóra pattanva, nyugodtan kezdett rendelkezni⁴⁾. Testvére, Gergely alvezér, szintén mindent elkövetett, hogy a kellően még nem rendezett⁵⁾ sereget jól fölállítsák; Mészáros Lőrinc pedig tüzes szavakkal lelkesítette a harcvágytól amúgy is égő kereszteseket. „Ez a nap, ez a harc lesz az, mely nekik és utódaiknak nagy dicsőségére fog válni, ha bátran és győzelmesen küzdenek; de ha elkorcsosodva a gyalázatos félelemnek adnak helyet és megfutamodnak, úgy számíztetés, nyomor, bilincs, bitófa s oly büntetés vár reájok, mi a halálnál is rosszabb“⁶⁾.

¹⁾ — — a sátor ölén a szokott fényt sardanapáli Múlatozással vágyakozott élveznie ismét.
És a miképen fűjja a nótát a faragatlan
Durva dudás, — akkép veri össze bokáit, a népnek
Módja szerint táncolva a csárdást; majd lakomához
Készül, — a táncra, zenére megint jelt ad, ezalatt a
Nagyszertűen terített asztal mellé telepedvén.“

(Stauromachia. IV. é. 429—434. v., 168—9. l.) — ²⁾ Szerémi, 65. l. — ³⁾ Brutus (I. 365.) e csata leírásában Dósát ugyan vitéznek, de hadvezéri tehetségekkel nem bírónak mondja: talán csak azért, hogy a 366. lapon annál inkább kiemelhesse Szapolyayt. Pedig a mit a 360. lapon Dósa szervezőképességéről elbeszélt, nem igazolja ezt a kicsinylést. — ⁴⁾ Tubero, 333. Istváni is (45. l.) elismeri, hogy Dósa „nem ijedt meg, hanem gyorsan jelt adott a harcra, a gyalogok s lovasok sorait rendezé, végezvén a vezéri kötelességeket, — teszi hozzá — a mennyire azt mámoros állapota engedte.“ —

⁵⁾ Tubero, 333. — ⁶⁾ Istváni, 45.

Dósa¹⁾ maga is buzdította népét²⁾:

Íme — úgymond — itt van az általuk annyiszor óhajtott alkalom, hogy megátalkodott ellenségeiket lakoltassák. Itt az idő, hogy övéiknek szabadságáért küzdjenek, hogy azt a merészséget, melyet idáig sátraikban a nemesek elnyomása végett tartott sok és hangzatos beszédben tanusítottak, ne maradjon szófia-beszéd, hanem valósúljon meg itt a csatatéren. Különben egyformák ellenségeikkel s ugyanazon eredetűek; erejökre nézve pedig felül is múlják azokat. A nemesek legfőbb fegyvere az általuk annyira hánytorgatott cím és rang. A férfiaknak azonban meg kell vetniök az asszonyosokat, az erőseknek a puhákat, gyávákat, a sors kegyenceit, a nemesség hiú nevével kérkedőket. Itt az idő, hogy a hazáért, feleségeikért és gyermekeikért az annyiszor óhajtott küzdelem terére lépjenek. Ha azoknak könyeire, sohajaira és kérelmeire visszagondolnak, alig lehet kételkedni, hogy jövőre erőtlen lesz minden fegyver, melylyel a bűnösök az egyedül erényeiknek erejével támadók ellen védik magukat. Menjenek hát Isten nevében, küzdjék ki övéiknek szabadságát azok elnyomói ellen; álljanak boszút a haza sanyargatóin, harcoljanak a legigazságosabb ügyért, a törvényekért, a hazai intézményekért a legembertelenebb és legerőszakosabb ellenséggel szemben.

Dósa úgy állította föl körülbelül 40,000 főnyi seregét, hogy ő-maga a közepet, öcscse Gergely a jobb-, Lőrinc pedig a balszárnyat vezényelte³⁾.

Szapolyay viszont az ártatlanul kivégzett uraknak szomorú sorsára figyelmeztette katonáit s arra, hogy most már elérkezett a boszúállás pillanata. Kegyetlenül

¹⁾ Jovius (91. levél) szerint egy gyűlésben. Dósa beszédét ő-utána bővítette ki Brutus. — ²⁾ Brutus, I. 370. — ³⁾ Istvánfi, 45.

hiússék Dósát és parasztjait, kik a nemességet kiírtani, Magyarországot a maguk részére lefoglalni akarták, a törvényt megvetették s Istennek és embernek ellenségei lettek. Azok úgy sem küzdhetnek nyugodt lelkiösmerettel s így azonnal megfutnak¹⁾.

Seregét hosszú vonalban állította fel, hogy a középén és a szárnyakon egyszerre támadhasson. Ő-maga a palotásokkal, székelyekkel s végvidéki lovasokkal a középén maradt, maga mellett alkalmazván a vitéz Petrovics Pétert²⁾; a jobbszárnyat Lindvai Bánffy Jakabra bízta³⁾, a balt pedig, hol kipróbált katonái álltak, Kismarjay Lukácsra⁴⁾.

A kitört harc, mely mindkét részről sok őseredeti magyar felfogást tanúsított, a legnagyobb elkeseredéssel és sokáig kétesen folyt⁵⁾; a parasztok sokkal kitartóbbaknak mutatkoztak, mint várni lehetett. A küzdelem sorsa a középén dőlt el.

A jobban fegyverzett és gyakorlottabb palotások, a székely könnyű lovasok — kikről eleintén az a hírszárnyalt, hogy a kurucokhoz csatlakoznak⁶⁾ — s a lovas végvidékiek oly erővel támadtak, hogy, bár Báthory működésöket a várból egyidejűleg való kitöréssel nem támogatta⁷⁾, a kereszteseknek csapatai mind nagyobb veszteségeket szenvedtek s lassankint engedni és hátrálni kezdtek⁸⁾.

Különösen kitűnt ez alkalommal egy székely csapat

¹⁾ Istvánfi, 45. és Jovius 91. levél. — ²⁾ Tubero, 333. l. — ³⁾ Istvánfi, id. h. V. ö. Fessler, V. 913. — Szalay, III. 487. Horváth (Tud.-Tár), 227. l. stb. Kerékgyártó (Magyarok Életrajzai, I. 249—250.) jól cáfolja Wagnert (Collectanea, I. 18—19.), ki Jakabot Bánffy Jánossal téveszti össze.

⁴⁾ Istvánfi, 45. — ⁵⁾ Bartholinus, Ds levél, 5—7. sor. Szerénte a királyiak vezére „Joannes Jazygus“ erdélyi fejedelem volt — ⁶⁾ Szerémi, 64. —

⁷⁾ Istvánfi, 45. — ⁸⁾ Brutus szerint (I. 367.) a Szapolyay által voltaképen csak kémlelés végett kiküldött lovasságot látván, azt hitték, maga a derék-sereg jön s azonnal megszaladásról gondolkodtak.

parancsnoka, Andrásy Márton¹⁾, továbbá a nem-nemes Bruz László²⁾).

Hiába akarta Dósa György megállítani a futókat³⁾; hiában járt elől jó példával, egy csapással két vas-páncélost sujtván agyon⁴⁾. A vajda rokona azonban, a katonai pályájának még csak kezdetén álló Petrovics Péter észrevevén Dósát, sebesvágatva tört feléje s lándzsájával a vért⁵⁾ által kellően nem fedezett oldalát sértette meg⁶⁾, mire ez, kinek életét a vajda parancsából úgyis kímélnie kellett⁷⁾, lováról félholtan lefordulván, foglyúl esett⁸⁾. Csaknem egyidejűleg került fog-ságba a jobbszárny vezére, Dósa Gergely is.

¹⁾ Bárány, Temesv. Eml. I. 26. Kerékgyártó, Magy. Életr. I. 41. —

²⁾ Utóbbi ezért 1514. december 6. Ulászlótól nemeslevelet s Lugoson telket és udvarházat kapott. Kőváry: Erdély nev. Családai, 56. s Tört. és Rég. Értesítő, 1876. — 31. l. —

³⁾ „Gyáva, gyalázatos és lelketlen szolgál, pocséknép:

Nem szégyelled-e tenfejedelmet így odahagyni?

— Székely a mint látá, hogy a nép gyáván eliramlék,

Szörnyű jövődjét sejtette azonnal a szíve.

..... De remegni hogy átallt:

Arca reményt színlelt s búját keblébe temette.“

(Taurinus, 171. l. — 78—84. v.) — ⁴⁾ U. o. 171. l. 89. v. — ⁵⁾ Brutus (I. 371.) szerint Dósára nem illettek az innen-onnan rabolt fegyverek és a vért: mozgása tehát nehézkes volt. Mily független lehet egy történetírónak ítélete, ha ily adatot, mely szerint az általa is vitéznek vallott Dósa lopott fegyverekkel harcol, nem restel a szó szoros értelmében újjából szopni! —

⁶⁾ Tubero, 333. Istvánfi csak annyit mond, hogy Petrovics őt lováról leütötte s megsebesítette. Szerémi szerint (65. l.) Dósa, mint szokta, lovon egymaga indulván el kémkedni, egyéb lovasokkal Petrovics utána vágatott s nem akarván halálos sérelmét, a beért vezér ellen dárdáját nem is használta. Nyájás szavakkal „szelidítette meg máját.“ „Semmitől se félj, kedves Györgyöm — mondta neki; — János vajda kegyelmes. Szavamra mondom, nincs okod félni.“ És békésen Szepesi Jánoshoz vezette. Taurinus szerint (172. l. 96—97. v.) maga Szapolyay támadt rá s őt, mikor már a lóról leverte is, sűrű csapásokkal borították emberei. — ⁷⁾ Jovius, 91. levél, 2. oldal. — ⁸⁾ Tubero, 333. l. Istvánfi, id. h. — Fasching szerint (Nova Dacia, II. 4.) a csata után Kolozsárra menekült s ott esett Szapolyay kezei közé. Brutus (I. 371.) szerint „Hastae cuspidē in femur adacta, fibulis, qua femori thorax aptatur, laxius oras adstringentibus, equo saucium deturbavit.“

A fő nélkül maradt sereg, természetesen, hamar megzavarodott.

Hagyomány szerint¹⁾ azonban egyelőre csak a könnyű lovasság szaladt meg, a gyalogok pedig helyt állottak és új küzdelemre készültek. A vajda — állítólag — a harc hevében is kegyelmet hirdetett mindazoknak, kik leteszik a fegyvert és hazamennek; s mikor a nép egy része ezen, mindenesetre valószínűtlen, amnestiának hitelt adott, — „a nemesek a szegényeket ölni, vágni kezdték és sokat megköltözve vittek a vajda elé“²⁾.

A harc vad mészárlássá fajult.

Futásközben sokan veszték el; sokat megcsonkítottak és számosan fúltak a Béga vizébe, mert az azon való átkelést Szapolyay katonasága különben is akadályozta. A vérszemet kapott nemesség senkinek sem kegyelmezett meg³⁾. Hiába vetette el fegyverét a parasztok egy része; térden állva, összetett kezekkel hiában esdekelt irgalomért; hiában kérték őket, hogy kíméljék a táborban nagy számmal levő feleségeiket és gyermekeiket. Jobbadán halállal lakoltak, vagy foglyúl esve, csoportosan hajtották őket a táborba, hol bilincs várt rájuk⁴⁾. Csak azok menekültek meg, kik korábban elfutottak és a kik jobban ösmerték a járást a lápok közt. Ezek közé tartozott Mészáros Lőrinc, a balszárnny vezére, ki nem keletfelé próbált menekülni, hol egyenesen a fölkelte nemesség fegyvereibe szaladtak a keresztetek, hanem a nyugaton még szabadon álló Bácsvármegyefelé, hol a küzdelmet folytatni remélte⁵⁾.

---

¹⁾ Szerémi, 66. lap. „A gyalogok összegyűlve, megállottak a vajda ellen, hogy ököre keljenek vele.“ — ²⁾ U. o. — ³⁾ Jovius (91. lev. 2. old.) szerint azok, kik fegyvereiket eldobták, kegyelmet nyertek. — ⁴⁾ Istvánfi, 46. V. ö. Tubero 333. és Brutus, I. 372. — ⁵⁾ Istvánfi, 46. Szerémi

S így Szapolyay nem részesült abban az örömben, hogy a harmadik vezért is kézre kerítse.

A győzelem teljes volt.

Forrásaink csak általában említik, hogy a parasz-
tok közül „sok ezren“ estek el, nem is számítva a
szerencsétlenek családait, melyeket részben az éhség kí-
zott halálra¹⁾.

(68—70. l.) és Verancsics (II. 7.) szerint ő Biharban és a Szilágyságban működött tovább.

¹⁾ Fasching (id. h. 3. l.) 20,000-nél többre teszi az elesettek számát.

XII.

DÓSA A VÉRBÍRÓSÁG ELŐTT. — DÓSA GERGELY ÉS DÓSA GYÖRGY ELITÉLTETÉSE. — AZ UTÓBBINAK MAGATARTÁSA A VÉGREHAJTÁS ALATT. — DÓSA GYÖRGY JELLEMZÉSE.

Erős őrizet alatt tartották a foglyokat. Mikor a főbbeket, élükön Dósa Györggyel, a győző elé vezették, a fölkelő vezér „bátor lélekkel s nyugodt arccal“ szólt Szapolyayhoz. A maga részére nem kért kegyelmet. Gyakorolja jogát a vajda, a hogy neki tetszik. De legyen méltányos testvére, Gergely iránt, kiről mindenki tudja, hogy a táborban-maradásra ő kényszerítette¹⁾. Gergely különben is jobb katona, mint ő²⁾.

Szapolyay kitérőleg felelt. Érdemök szerint fog velök bánni. S megparancsolta, hogy valamennyit bebörtönözzék. Némelyek szerint Györgyöt és Gergelyt

¹⁾ Istvánfi, 46. — Jovius, 91. lev. 2. old. — Gradelehnus, 124. — Szerémi (66—67. l.) így adja elő a dolgot: „Midőn már Györgyöt leverték, a magyar főurak is összegyűltek és a legnagyobb köszönetet nyilvánították a vajda iránt, hogy megszabadította őket az oroszlán torkából. És nagyon ajánlották magukat örökösen való szolgálatára. — „Ha Magyarországon a királyi szék megürülne, téged óhajtunk királyul. Csupán Székely Györgyöt add kezeink közé, hogy kegyetlen halállal végezzük ki; mert Magyarországot tűzzel-vassal pusztította.“ „Györgynek — monda János vajda — nevemben s a maga nevében kegyelmet adott németem, Petrovics.“ „Vajda úr, semmi sem fogja nyomni a te lelkiösmeretedet, csupán a mi akaratunkat vedd kegyelmedbe.“ Ilyes beszédekkel ostromoltatván, engedett. Midőn György értesült az ellenségeinek kezei által készített veszélyről, mondá: „Vajda úr, ne öless meg engem, mert jövőre inkább lehetek szolgálatodra, mint Magyarországnak egész nemessége, mivel azon vadállatoktól sokat kell még túrnöd.“ — A vajda Györgynek e szavaira nem válaszolt.“ —

²⁾ Szerémi, 67., ki szerint György ezt harmadnap mondotta volna.

tisztességesebb fogságban őrizték¹⁾), mások szerint harmadnapig őket is közönséges földalatti üregbe zárták el²⁾).

Dósa azt követelte, hogy törvényes elítéltetés végett Budára vigyék³⁾); Szapolyay azonban, vagy a haditörvényszék⁴⁾), úgy látszik, gyorsan akart „igazságot szolgáltatni“ s nem adott helyet kívánatának.

Az ítélet kegyetlen halálra szólt.

A kivégzés július 20.-a táján Temesvárott történt meg⁵⁾).

Ott a Józsefvárosba vezető főúton a szép platánfasor baloldalán mindjárt az első terebélyes fa mellett sok-sok emberöltő óta mindegyre megújítva szűz Máriának egy képe áll, melyet az apácák gyönyörűen gondoznak, gyöngéd kezek pedig mindig friss virágokkal ékesítenek föl. Esténként színes lámpák világítják meg a talapzatos domborművet és festett farácsozat védi azt a járókelőktől. A nép azt hiszi, annak helyén emelkedett Dósa „izzó“ trónja; s a kép előtt „mindig találunk

---

¹⁾ Istvánfi, 46. — ²⁾ Szerémi, 67. Taurinus szerint is (172. l., 113. v.) „angusta in fossa multo custode tenetur.“ — ³⁾ Szerémi, 67. l. Egy aug. 14.-i tudósító szerint valóban Budára küldték a keresztesek „vad királyát“ s ott végezték ki. (Marino Sanuto, II. 276.) — Egy júl. 29.-i tudósítás szerint (u. o. 261.) Szegeden. Hasonlót állít az 1514 végén író Janus Vitalis is (u. o. 299.) Fasching szerint (Nova Dacia, II. 4.) Dósa Kolozsvárra menekült s ott végezték ki. — ⁴⁾ L. Szerémi, 67. l. — Brutus (I. 372—3.) szerint „szokásosan“ az összehívott törvényszék ítelt fölötte és pedig hosszabb ideig való tanácskozás után. Ő a vádpontokat is — elképzei. — ⁵⁾ Július 15. történt a csata. Harmadnapra (Szerémi, 68.), tehát 18.-án állították Györgyöt bíróság elé. De szerénte „boldog Demeter napján“ (okt. 8.) történt volna a kivégzés és így a csata napjától (ő ezt szept. 29.-ére teszi) 9 nap telt volna el. Vagyis, ha meghagyjuk július 15.-ét a csata napjául, július 24. végezték ki Dósát. — Istvánfi szerint (46. l.) 15 napig cheztették a foglyokat. Így Dósa csak júl. 30. táján halt volna meg, a mi már csak azért sem lehet, mert — mint láttuk — egy júl. 29.-i levél már emlékezik az eseményről. Taurinus szerint (172. l. 121—3. v.) úgy látszik, mindjárt a csata utáni reggel (júl. 16.) ölték meg Dósát. Ily ingadozó chronologia mellett határozott időpontot én sem említhetek.

jámbor embereket, kik a szüleiktől hallottak után most is buzgó áhítattal könyörögnek Istenhez, hogy hasonló szerencsétlenségektől mentse meg a magyarok hazáját¹⁾).

Inaestheticus dolog, de foglalkoznunk kell az egyébként ösmeretes kivégzésnek részleteivel.

Szapolyay először Dósa Gergelyt fejeztette le²⁾. S ez még kegyelem jele volt tőle. Nem akarta őt megkínozni s nem akarta kényszeríteni, hogy végig nézze a bátyja számára fenntartott borzasztó halálnemet.

Dósa Györgynek, ki a büntetés kezdete előtt állítólag beszédet tartott a néphez³⁾, kivégeztetését az ily feladatokra mindig vállalkozó s táborában nagy számmal levő cigányokra bízta⁴⁾, kik oly módon bántak vele,

¹⁾ Történelmi Adattár. (Temesvár, 1872.) 395. l. Érdemes munkát végezne, ki a temesvári nép ajkain állítólag élő szó hagyományt följegyezne s közlené. — ²⁾ Istvánfi, 46. és Verancsics, II. 10. De ennek több forrás ellenmond. Szerémi (68. l.) szerint Gergelyt Dósa György szemeláttára megkínozták s az ő fejét is a Györgyével együtt vágták le. Jovius (91. levél, 2. old.), Brutus (I. 376.), Sigler (Chronologia Belnél, 65.), Ortelius (Chronologia, 39.), Ricaut (Ottom. Pforte, 106.) és Révay Péter (Schwandtnernél, II. 702.) szerint György vérért Gergelynek adták oda, hogy megigya. Így Janus Vitalis (Marino San. II. 299.) s az Allg. Hist. Lex. (II. 103) is. Gradehnus (Chronica, 124.) szerint is nagyon megkínozták „Lukács“-ot. Egy 1514. évi nyomtatvány (Aufrrur, 6. l.) szerint 3 darabra vágatta őt Szapolyay, még pedig a megkínozott György szemeláttára. — ³⁾ Taurinus (172—173. lap, 123—149. v.) Ebben kijelentette volna, hogy bármi halálnemet elvisel. „Elég nagy dolgokat viseltem; megaláztam Pannonia hőseit és a honi zsarnokokat gyökerestől kiirtottam. Ki múlt felül engem akár vitézségben, akár hadiügyességben? Ki szerzett akkora dicsőséget parasztkatonákkal?“ Ezt pedig mindennél többre becsüli. „Énekelni fognak rólam, mint a földművesek királyáról; éig magasztal a hír és egy kor sem fog homályba dönteni. Éltem; és a természet által elem szabott pályát mint harcban hatalmas végeztem be. Nem téged vádolkak, kérlelhetetlen végzet, hogy elveszek; nem rád panaszkodom, állhatatlan sors, sem rád, szerencse, hogy szabad ég alatt halok meg; mint halálom okát, téged vádolkak, vétkes hivalgás és rest bővelkedés; szomorú bűn, bajoknak posványja, bős rombolással te zúditottad rám e szörnyű végzetet. Isten veled föld, melyet nem látok többé; diadalok, Isten veletek!“ — ⁴⁾ Istvánfi, 46.

hogy utódaik erre az esetre is eldalolhatták a híres cigánykesergőt:

„Ucoha devla! Szome kergyom,
Da baro me baro kergyom!
Szome kergyom ákának¹⁾!

A bakók egy ágast ástak a földbe, eléje a cigányok által vasból durván kovácsolt²⁾ és állítólag megtüzesített³⁾ zselyeszéket tettek⁴⁾ s az övig⁵⁾ levetkeztetett Dósát ráültetvén, az ágashoz kötözték⁶⁾. A zselyeszék királyi trónt ábrázolt s a „kuruckirály“-nak csúfságból a főhatalom egyéb jelvényeit is megadták. A „trón“ előtt lobogó tűzben izzított s ekevasból⁷⁾ készített koronát csipetű vasakkal⁸⁾ helyeztek fejére. — A néphit szerint ezen koronát most Kolozsvár-város levéltárában őrzik⁹⁾. Hasonló vaskoronákat, inkább vaskosarakat, a külföld is ösmert már. — Skótszágban például az egyház a

¹⁾ Jaj Istenem, mit csináltam! De nagyot, nagyot vétettem! Mit csináltam én mostan! (Budapesti Szemle. Új folyam, IV., 57.) — ²⁾ Istvánfi, 46. — ³⁾ Így mondja egy 1514 aug. 14.-i levél. (Lo feno sentar sopra vna cariega di ferro afogada. L. Marino Sanuto, II. 276.) A szintén egykorú „Auffrur“ (6. l.) a brandenburgi örgróf egy Kristóf nevű szolgájának elbeszélése alapján csak annyit állít, hogy a megfogott Györgyöt „auff einen hohen stull gesetzt hab.“ Más egykorúak sem tudnak az izzó trónról. Maga Istvánfi vasszéket említ ugyan, de azt — úgy látszik — csak átírói tüzesítették meg. A hagyomány tüzes trónról beszél; a „Misera plebs contribuens“-ben Petőfi szerint is:

„Izzó vas trónon őt elégetétek:
De szellemét a tűz nem égeté meg.“

⁴⁾ Verancsics, II. 11. — Bartholinus szerint (Ds levél), két létra közé, — Janus Vitalis (Marino Sanuto, II. 299.) szerint egy létrához kötötték. Jovius szerint (91. l., 2. old.) meztelenül kötötték kínpadra (equuleus), Révai szerint is (Schwandtnernél, II. 702.) kínpadra feszítették. — ⁵⁾ Verancsics, II. 11. Janus Vitalis (Mar. San. II. 299.) „A vérrel mocskolt ruhának“ levetését Taurinus (173. l. 150—1. v.) Taurinus is említi. Jovius és Istvánfi szerint egész meztelenül. — ⁶⁾ Verancsics, II. 11. — ⁷⁾ Jovius, 91. levél, 2. oldal. — ⁸⁾ Szerémi, 67. — Verancsics, II. 11. — ⁹⁾ E korona 7 egész pántból áll, melyeket lenn és $\frac{2}{3}$ magasságban odaszegezett durva abróncs tart össze. Lenn kerek; feun a pántok ívalakúan vannak meghajtv. Hű rajza Jakabnál Kolozsvár Történetében (az Oklevelek után a VIII. táblán). Már 1855. hozta „A nagy világ képekben“ (220. l.).

veszekedő, főleg pedig káromkodó asszonyok megfenyítésére az ú. n. branks (zablya) nevű szájkosárfélét alkalmazta¹⁾; — Nürnbergben is van egy, az állítólagos Dósaféle koronához nagyban hasonlító álarc²⁾; Hildesheimban is épen ilyen kosár függ egyik utcaszögleten s ebben tűzveszély vagy döghalál idején jeladásul szurokkoszorút gyújtanak meg³⁾. Arról azonban hallgat a krónika, hogy e koronákat tüzesítve nyomták volna az áldozat fejére, — mint ezt Dósánál kétségtelenül tették⁴⁾, túlszárnyalva a külföldnek minden barbár büntetés-módját⁵⁾.

¹⁾ Wilson: *Préhistoric Annales of Scotland*, II. 250. — Említi Romer Flóris: *Archaeol. Közlemények*, VIII. 72. és rajzát adja: *Archaeol. Értesítő*. 1870. — 168. l. Ez csak egy alsó abroncsra hajló 2 egész pántból áll s elöl nyelvfékezővel, hátul pedig láncsal van ellátva. — ²⁾ U. o. 1872. 215. l. — ³⁾ U. o. — ⁴⁾ Ezt egykorúaknál s közel egykorúaknál levelekben és könyvekben találjuk írva. Egy 1514. júl. 29. levél szerint (*Mar. San.* II. 261.) „con una corona di fero“; *Giuanne* aug. 11.-ről (u. o. 280.): „una coronà di ferro afogada“; egy aug. 14.-i levél (u. o. 276.): „poste una corona di ferro afogada in capo.“ Az 1514. augusztusban kiadott „*Auffrur*“ (6. lap): „Darnach yme gemacht hat ein Kron auss einer Radtschinnen und darnach die selbig Kron glüend gemacht und haben im dieselben auffgesetzt.“ A feldolgozók közül: *Bartholinus* (1515.) szerint égő sisakot tettek fejére (D3 levél, 11. sor); *Taurinus*nál (1519.) „a hóhér a királyi homlokot tüzes koronával királyi módra királyi szertartásokkal dicsőíti.“ (173. l. 152—3. v.) *Poéta-létére* ő írja le legundorítóbban a koronázás szomorú jelenetét. *Tubero* (1522.) szerint „coronam e ferro fabricatam candentem ejus capiti imponi jussit.“ (*Schwandtner*nél, II. 333.). Az ekkor 20—24 éves *Szerémi* szerint (67. l.) „De ferro unam coronam praepraverunt et in igne copioso posuerunt et cum forcibus de igne traxerunt. Quum jam bene fulgescebat, ad caput Georgi apposuerunt.“ A nála 10—14 évvel ifjabb *Verancsics* szerint (II. 11.) „Az János vajda egy tizes koronát hozata eli. Azt a Székely Gyergynek két fogó kezett az fejiben titeti és vele ötet megkoronáza.“ *Siglernél* (1563.) „corona ferrea candente redimitum, equo imponit (Bel: *Adp.* 65.) *Jovius*nál (1566.) „corona candenti ex uomere conflata, ut regem mos est, coronant“ (91. lev. 2. old.) — *Ortelius*nál (1603) „krönet er mit einer glüeten eisernen Kron“ (39. l.) *Istvánfinál* (1606.), ki egy szemtanú öreg kovácsra hivatkozik: corona igne candenti resplendens capiti imponitur (46. l.). — stb. stb. Hiában csóválja hát fejét néhány historicus: megtörtént s így történt a dolog. — ⁵⁾ „Bármily kegyetlennek tűnik is föl (a branks), még sem oly rettenetes, mint a vaskorona, melylyel izzó állapotban állítólag Dósát megkoronázták.“

Ily körülmények közt szinte mellékes-kérdés, egyszer vagy háromszor¹⁾ tették-e fejére a koronát. Ha való az, hogy öntudatát e borzasztó koronázás és a tüzes kormánypalcának kezébe-adása, vagy inkább kezéhez sütése után is megtartotta: úgy a vas nem lehetett egészen az ízzásig hevítve s még inkább el kell vetnünk az ízzó trón meséjét; mert különben bármily nagy volt Dósának lelkiereje és bármily hatalmas volt is physicum, ily kínzást nem viselhetett volna el. A hóhérok, ha Dósa szenvedéseit meghosszabbítani akarták, gondoskodniok kellett, hogy a vas meleg legyen ugyan, de ne ízzó. — A kín így is rémítő lehetett.

A néphagyomány úgy tudja, hogy Dósa egy órával élte túl a korona föltevését¹⁾.

A kegyetlen bírák undok szerepet szántak Dósa azon 20²⁾, — 40³⁾ vagy 60⁴⁾ bizalmasabb emberének, kiket vele együtt fogtak el; kegyelmet ígértek a halálra éheztetetteknek, ha az ekként megpörkölt vezér testéből esznek. Legnagyobb részöket a börtönben bekövetkezett halál mentette meg a gyalázattól; kilencen⁵⁾ azonban életben maradtak s ezeket most Dósa György trónjához bocsátották. Nádsíp⁶⁾ és hegedű hangjaira s fütty-szóra⁷⁾ „a maguk módja szerint“⁸⁾ kellett járniok a toborzót vagy hajdútáncot⁹⁾ s minden körülforgás után¹⁰⁾,

---

(Romer: Archaeol. közl. VIII. 72.) Azonban a tüzes trónon tüzes koronával való megkoronázás, úgy látszik, még sem példátlan a világtörténelemben. A Histor. Bilder-Saal (IV. 318.) legalább állítja, hogy ugyanez történt VI. Henrik német császár idejében († 1197.) valami Jónás gróffal is. Ennek azonban sehol sem találtam nyomát; még Toeche Tivadar legújabb (Lipcsében, 1867-ben n. 8-r. 746. lapon) megjelent nagy művében (Kaiser Heinrich VI.) sem.

¹⁾ Szerémi, 67. — ²⁾ Brutus I. 376. — ³⁾ Istvánfi, 46. l. — ⁴⁾ Auffrur, 6. l. — ⁵⁾ Istvánfi, 46. — Összhangzik vele Szerémi (67. l.) ki szerint „mint-egy“ 10 béres és hajdú harapdálta őt. — ⁶⁾ Taurinus, 176. l. — ⁷⁾ Auffrur, 6. l. — ⁸⁾ U. o. — ⁹⁾ Veraucsics, II. 11. — ¹⁰⁾ U. o.

mint „éhes disznóknak“¹⁾ egyet-egyet kellett harapniok és nyelniök Dósa testéből²⁾. „Mely pedig nem akarta harapnia, kit megismertek, ha a szája vírtő veres vót vagy nem vót, az azon helen leváगतott“³⁾. — Három vagy négy lakolt volna így halállal⁴⁾. Azokat ellenben, kik szót fogadtak, mint pl. egy Lőrinc nevű kovácsot, ki Dósa György lovait szokta volt vasalni⁵⁾, csakugyan szabadonbocsátották⁶⁾. — Györgynek egy ízma sem mozdult. „Mint egy második macedoniai György viselte magát és csodálták, mily türelemmel szenvedett“⁷⁾. „Én ezt a szent keresztért mindig a pogányoktól vártam s íme, testvéreimtől kell túrnöm“⁸⁾ — mondta volna, megvetőleg tevén hozzá: „Most látom csak, hogy kutyákat neveltem“⁹⁾! S azután — toldítja a hagyomány, mintha keveselné a vérfagyasztó részleteket — egy erét föl-váगतván¹⁰⁾, vérét testvérének, Gergelynek adták oda inni¹¹⁾, a mi azonban, már jelzett álláspontunk szerint, hibás vélemény. „Íme, szétmarcangolva, vérvesztve, az életet és napvilágot meggyűlölve, most a földre rogy Dósa; haldokló tagjai bágyadtan fektüsznek ott, míg lassan-lassan szívéhez hatol az életerő“¹²⁾. A hóhérok-nál is kegyetlenebb krónikások egy része azt is hozzá-adja¹³⁾, hogy végül fejét leváगतák, testét s belső részeit

¹⁾ Ortelius, 39. — ²⁾ Istvánfi, Taurinus, Szerémi stb. — ³⁾ Verancsics, II. 11. — Auffrur, 6. — Istvánfi, 46. — ⁴⁾ Auffrur, 6. — Istvánfi szerint is (46. l.) három. — ⁵⁾ Istvánfi, 46. — Lőrincet „mint elaggott öreg“ gyermekkorában (tehát 1540—50.) táján még ösmerte Istvánfi. — ⁶⁾ Istvánfi, 46. De Janus Vitalis szerint (Mar. San. II. 299.) ezeket utóbb fához vasalván, agyonvesszőzték. — ⁷⁾ Szerémi, 67. — ⁸⁾ U. o. „Nem sírt, nem jajgatott, nem rettegett — mondja Istvánfi — s őket csakis a meggyalázó kutyakölykök szóval illetve, hallgatott“. — ⁹⁾ U. o. és Histor. Bilder-Saal, IV. 319. — ¹⁰⁾ Az Elzevirkiadású „Resp. et Status Regni Hung. (1634. — 136—7. l.) szerint 2 erét váगतák fel. — ¹¹⁾ Jovius, Brutus, Ortelius, Gradelehnus, Révai, Ricaut. — ¹²⁾ Taurinus, 174. l. 173—6. v. — ¹³⁾ Verancsics, II. 11. Révai II. 702. — Jovius, 91. lev. 2. old. Brutus, I. 376.

pedig részben megfőzve, részben nyárson sütve „megítették nemcsak hajdúkkal, de egyebekkel is“¹⁾). Ez embertelen szertartás alatt a hány barát, pap, vagy más alhoz értő csak jelen volt, „Te-Deum-laudamust“ kényszerült énekelni²⁾).

Estefelé a hóhér Dósának lábait, karjait és nyakát sűrű csapások közt e szavakkal törte össze: „Így veszsz el mindenki, ki a hazában belháborút gerjeszt“³⁾! S ekkor pallosával fölnégyelte testét, hogy azt Budán, Pesten, Fehérvárott és Váradon bitóra függeszszék⁴⁾, fejét pedig levágta s hosszú lándzsára fűzve⁵⁾, „Szegeddi“⁶⁾ kildé ajándíkon az szegedi fejbírónak, kinek Pálffy Balás neve vala. Mely Pálffy Balás hites atyja vala nekie⁷⁾).

Biologusok kételkedhetnek rajta, elegendő-e a stoikus nyugalom ily emberfölötti kínok elviselésére, megőrizheti-e önuralmát a lélek, ha porhüvelyét, a testet, ily megpróbáltatások alá vetik. S e kérdésnek eldöntése inkább is tartozik rájuk, mint a történelemre, mely különben nemcsak hagyományokra, hanem egykorú levelekre és krónikásokra is hivatkozhatik, melyek és kik szerint Dósa egészen lefejeztetéséig eszméleténél volt⁸⁾). Pedig a kínzásnak részleteit, néhány mellék-

¹⁾ Verancsics. II, 11. — ²⁾ Auffrur, 6. — ³⁾ Taurinus, 175. l. 193—6. v. — ⁴⁾ Istvánfi, 46. — ⁵⁾ Taurinus, 175. l. 198. v. — ⁶⁾ Taurinus szerint is. 175. l., 198. v. — ⁷⁾ Verancsics, II. 11. — ⁸⁾ Egy júl. 29.-i olasz levél szerint (Mar. San. II. 261.) „Cecol“ Györgyből „a vajda parancsára azok ettek, kik az ő hiveinek főbbjei közül valók voltak. És ez még életében történt vele és *azután* fejére tüzes vaskoronát tettek.“ Egy aug. 14.-i olasz levél szerint „egy megtüzesített vasszékre ültették, majd tüzes vaskoronát tettek fejére s azután vérét megcsapolván, italul adták azt követőinek: így halt meg.“ (U. o., 276. l.) — Hasonlót mond az egykorú Janus Vitalis (u. o. 299.), Taurinus (174. l. 173—6. v.) és Jovius (91. lev. 2. old.), Brutus (I, 374.) stb., valamint Istvánfi óta az egész történelem. — A már említetteken kívül képek is foglalkoznak az executio feltüntetésével. Az 1514.-i „Auffrur“ címlapján Dósa egész meztelenül trónon ül, tövissel meg-

körülmény kivételével, ritka egyöntetűséggel beszélnek el¹⁾. Mindez, természetesen, még nem elég érv arra, hogy Dósa a koronázás és testének marcangoltatása után is élt; de lelkének erejét már akkor is csodálhatjuk, ha a kínozóeszközöknek és az előkészületeknek látára megőrizte hidegvérét. Ha a krónikások mégis nyugalomról beszélnek, jele, hogy Dósa szilárd jellemű embernek hírében állott és csak az a csodálatos, hogy a kit a sír szélén önkéntelenül ily férfiúnak, ilyen,

koronázva. A 9 közül egy épen jobb karjába harap, két cigány oldalt hegedül. Az 1513.-i (így) „Auffrur“ címlapján Dósa szintén trónon ül, balra tőle egy karjába harapó ember, jobbra egy hóhér, ki harapófogóval közelít feléje. A szöveg maga azonos. Az 1519.-i Stauromachia élén (kiadta Engel, Monum. Ungrica. Bécs, 1809. Szintén a címlap előtt) Dósa övig vetkőzve trónon ül, jobbra tőle egy vállába harapó ember; a még élőnek fejébe két hóhér tüzes koronát nyom; körülötte még három más paraszt, jobboldalán két vitéz, balján egy katona fújja a csimpolyát. Dósa lábai előtt egy arcával földön fekvő ember karóba húzva, háta mögött 3 fölnyársalt ember. — Ricautnál (1694. — 106. l.) aránylag csinos metszetben Dósa bajusz- és szakáltalan férfiú; félmeztelenül szeggel kivert támlányú széken ül, lábai a székhöz kötözték. Haja elül nincs, hátul pedig kontyfelét visel. Harapóval teszi fejére a koronát az egyik hóhér, míg a másik jobbkarját süttögeti egy serpenyő tűzével s egy hátrakötött kezű fölkelőt fülénél fogva nógat közleledésre. Jobboldalt dárdás, vasvillás katonák, a háttérben lovon egy sisakos parancsnok, baloldalt az erkélyen nézők, Dósa előtt pedig egy tüzet szító s egy fahordó szolga. — A Histor. Bilder-Saal képe szerint (IV. 319.) börtönben történt a kivégzés. Egy parancsnok, egy tűzszító, egy fahordó ember van oldalt, kettő kétfelől vállába harap, egy pedig kalapáccsal veri fejébe a koronát. — Townson Róbertnél (Voyage en Hongrie. Traduit de l'Anglais par le C. Cantwel. Párizs, VII. év.—II. k., a címlapon) egy „XVI. századbeli“ lázadó ül a trónon, a mint kettő, fogókkal, vaskoronát nyom fejébe, egy pedig — baljába — pálcát. Az előtérben egy parókás angol bíró ily című íráttal: „Traître à la Patrie.“ A 119. és 120. lapon azután megmagyarázza, hogy ez egy *oláh* főnök, ki a Bánságban a XVI. században fölkelt a maga vad népével s ily véget ért. E képek inkább curiosumok, mint documentumok.

¹⁾ Lásd ezekre s különösen adataik eltérésére nézve a jelen fejezet jegyzeteit. Fő forrásul mindenesetre Istvánfi szolgált, mert, bár őt 90 év választá el azon eseményektől, aránylag nyugodtan, ha — mint humanus ember — szánakozva írt is Dósa kínoztatásáról, míg a legnagyobb rész szinte gyönyörködni látszik benne.

kínzóit lenéző egyénnek írnak le, azt máshol ismét alávalóságokkal és közönséges rablóhajlamokkal vádolják. Gyűlölik, sőt nem is találják az elvet, mely őt tetteiben vezérlé; előttük Dósa — 100,000 parasztnak, a szenvedélyen kívül egyikcsikét talán észszel is cselekvő 100,000 földművesnek vezére! — egyszerű, köznapi dühöngő, ki megérdemelte a halált¹⁾; de „mégis illet volna keresztényekhez, hogy a kegyetlen mészárlást a könyörület mérsékelje. Borzad az ember elsorolni a szerencsétlennek iszonyú, rettenetes, eddig soha nem látott s hallott büntetését“²⁾).

A humanizmusnak ezen krokodilus-könyje még éppen nem történelmi igazságszolgáltatás. A tízes koronánál súlyosabb büntetés volt Dósára, hogy történetírói iránta már eo ipso ellenséges nemesek, vagy tudatlan és rövidlátó emberek, kik profanizálták az általa képviselt eszmét. Azok pedig, kik megsajnálják, csak az ötérezékű embert szánták benne. S bizonyosan ezt sem teszik vala, ha, mint (már megint ily szentségtörő hasonlat!) — ha mint Epaminondas, eszméi győzedelmének tudatában fogadhatta volna a halált.

„Természetes ugyan, hogy a szabadságot, mely még az állatoknak is kedves, minden néposztály kívánja; de miután a Gondviselés, mely az emberi nem felett őrködik, úgy akarta, hogy némelyek királyokká, mások nemesekké, mások szolgálkká szülessenek : a keresztényi szeretet sérelme nélkül fogunk jogainkkal élni mindaddig, míg ebben az országgyűlés nem teszen változást.“ Így nyilatkozott még 1790-ben is Hontmegye s ilyenformán

---

¹⁾ Brutus szerint (I. 375.) ő nemcsak a nemeseknek, hanem az egész emberiségnek ellensége volt; s hivatkozik a kurucok kegyetlenségeire. Arra nem, hogy ki kezdte? — ²⁾ Istvánfi, 46. — Jovius, 91. lev. 2. old.

Varasd és Veszprém¹⁾. A mit ezek a francia forradalom hajnalán nem értettek, azt harmadfél század előtt értették volna meg ősapáik?

Dósa büntetése nagy, borzasztó és kegyetlen; karrikaturája a hazánkban is tért hódított humanisták századának. S a monda ítelt is Szapolyay fölött. — Az Isten — így regéli — azzal sújtotta, hogy a szent misén Úrfölmutatáskor minduntalan megvakúlt. Csak két év múlva s akkor is csupán anyjának és nővérének kegyes tettei folytán talált irgalomra és csak azóta láthatta ismét a szentséget²⁾.

Dósa nem alkalmazott rosszabb eszközöket, mint a minőket helyében más, de talán ügyetlenebbül, alkalmazott volna. Hanem hát „a paraszt tanulja meg, hogy a nemesség dolga a katonáskodás, az övé meg a földművelés, melynek jóvedelmében részesítenie kell urait, hogy védelmüket élvezze“³⁾. Ez a középkori felfogás képtelen volt azt elősmerni, hogy a meg nem válogatott eszközök csak alkalmazóikra vetnek árnyat, a célt magát, ha az nemes, nem szeplősíthetik meg. S azt sem ösmerheti meg azon elv, hogy a Dósa által vezérelt fölkelésnek nem Dósa halála a záróköve, hanem az 1514. évi novemberi törvény. A vaskorona csak Dósát ölte meg. Kiszzenvedt, mint — az eszme sérelme nélkül — kiszzenvedett ezer és ezer más vértanú. S Dósa halála után, mely — az ügyet nem veszélyeztete — valamely csatában is bekövetkezhett volna, még egy hónapig folyt a testvérharc Magyarországon. Követői nem tartották őt szellemi halottnak. A novemberi törvény azonban egy nagy és hatalmas elemet, az

¹⁾ Horváth: Magyarország története. VIII. 15. — ²⁾ Horváth: Tud.-Tár, XI. 229—230. l. E rendkívül jellemző regét nem Dósának elzúllott papjai költötték-e? — ³⁾ Tubero (Schwandtnernél, II. 333.)

országnak egyik alaperejét tevő népet bénította meg. S a nép szabadakaratára nézve elkobzott egy perc fontosabb, mint magánosoknak egész „elveszett paradicsoma.“

Dósának kegyetlenségei a nép durvaságát, Szapolyaynak kegyetlenségei a nemesség durvaságát bizonyították. Egyenlő fegyverekkel harcoltak s meddő volna kutatni, melyik fél követte el 1514-ben az első embertelenséget. A kérdés nem e körül fordul meg. A műveltség nem volt általános s a szenvedély független a műveltségtől. Ha egy-egy finomabb szellem kicsillámolt is itt-ott a mozgalmakból, az, mert gyakorlatinak kellett lennie, maga is alkalmazkodott a kor nyersebb modorához. Harmadfél száz év múlva Danton ezreket öletett s nem telt bele egy század, Dantonnak 1881-ben szobrot indítványoztak, — a XIX. század legnagyobb költője pedig, Hugo Victor, azt mondta e tervre: „Danton nagy ember.“

Dósa legyőzői közönséges elnyomók voltak, olyanok, mint a forradalmak vérbefojtói egyaránt. Egy megcsontosodott eszme képviselői. Orvosok, kik a beteg testben is tartják az életet, a míg lehet. — Ilyesmi tekintélyt ad nekik a sínlódó patiensnél. — Dósát egy eszme vetette fölszínre; tévedhetett s tévedett, de mint justus et tenax propositi vir haladt a maga útján s halt nyugodtan, a hogy nem hálnak kalandorok és szemfényvesztők; — a hogy nem halt a vele egy kategóriába sorolt Münzer Tamás.

Hol volt hát idáig szelleme?

Kimondta rá az Alvilágban a sententiát Rhadamantus¹⁾:

¹⁾ Taurinusnál, 176. l. 246–267. v.

„Ezt, ki Taenarumnak rejtélyibe mert lehatolni,
A pórháboru kezdőjét, — szentségtelenül ki
Felforgatta honát: verjétek láncra azonnal,
A Cocitus sohajt hadd szenvedhesse keresztül.

S késedelem nélkül örökös békókra szorítják
Összeharapdált tagjait, a Styx medre alatt mind-
Egyre növelve kegyetlen bűnhődésit, a mikre
Száz nyelvvel se' talállok elég szót; a Phlegetonnak
Lánglehelő vizeit kell túrnie s a leverő kén-
Gőzt, a pokol szurkát; s a hogy a láng megszenesíté,
Hűvös vízbe merítik s újra a tűzbe taszítják
És Tytius módjára kinővő testidegének
Nincs nyugodalma. Kigyó tőri félénk tagjait össze
És mérges fogait gyomrába meríti falánkül.

A hogy a régi akolban a korhadtt deszka a mécestől
Fölgyűladvá, lidércclángokká változik által
S a hogy a könnyű szalmazsarátnokká lesz a lángtól:
Úgy kezd égni a szánandó Székely, ki csapongó
Lángoktól melegített üstben fő meg egészen.
Tűz ég tűzben, — a mit ki nem olt Neptún iszonyú nagy
Tengere: holdtöltével akárhogy is gyarapítsa
És oszlassa megint el a nagyra növelt habokat mind.“

De hiában dugta szellemét pokolba a még pólyá-
jában levő újkornak a nemesek asztalainál ebédelgető
poétája¹⁾; a „misera plebs contribuens“ költője tudta
már a szegény adózó nép bajnokáról, hogy

„— — — — Szellemét a tűz nem égeté meg,
Mert az maga tűz. Úgy vigyázzatok:
Ismét pusztíthat e láng rajtatok!“

---

¹⁾ Hogy Stauromachiája egy asztaltársaságnak buzdítása folytán jött
létre, maga mondja Stieröchsel (Engelnél a 114. lapon).

XIII.

A FÖLKELESNEK VIDÉKENKÉNT VALÓ ELDNYOMÁSA. — A NAGY-VÁRADÍ DÖNTŐ CSATA. — MÉSZÁROS LŐRINC SORSA. — A FORRADALOM ÁLDOZATAI.

Báthory Istvánt hálára kötelezte Szapolyay, ki azután sietett is kiaknázni győzelmét, kötelezvén őt, hogy tudta és megegyezése nélkül ne keressen és ne vállaljon főméltóságot. Nagyon kétes értékű volt az általuk ily előzmények után kötött baráti és védőszövetség. Hanem Báthory meg volt elégedve; világgá hírlelte a temesvári győzelmet, melyben vajmi kevés része volt s talán azt hitte, vége van már most a fölkelésnek. S a pápa később búfelejtetőül 20,000 aranyat küldvén neki az ország védelmére, megdícsérte a király iránt való hűségét¹⁾.

A fölkelésnek azonban Dósa halála korán sem vetett véget. Ügyének legtevékenyebb bajnoka, Mészáros Lőrinc, úgy látszik, átvette az egységes jelleműket vesztett mozgalmak vezetését.

Az eddiginél rövidebben ugyan, de ezekről is meg kell emlékeztünk.

Erdélyben csakhamar Kolozsvár környékére szorított a fölkelés. Említettük volt, hogy a városi tanács befogadta néhány társával a névtelen kuruc vezért, ki ott sokat a maga pártjára vont. Mikor azonban a

---

¹⁾ A pápa levele 1515. május 13.-ról. Közli Pray, Epist. Proc. I. 100—3.

keresztesek által köriltáborolt Kolozsvár alá Thornallyay János, Barlabási Lénárt, Drágffy János és Bánffy János megérkezett, a tanács a keresztesek elöl elzáratta kapuit, bennlevő vezéroket és tisztjeiket pedig elfogatván, Thornallyayhoz¹⁾, ez pedig Szapolyayhoz küldötte²⁾, a mit a nemesektől sokféleképen szorongatott Kolozsvár³⁾ inkább félelemből, mint az urak iránt való jóindulatból tehetett. Ilykép csak azon nem igazolt esetben járhattak el, ha Thornallyaynak sikerült meglepnie a kinnálló kereszteseket⁴⁾, különben bajosan érthetnők meg, mit keresett a kuruc vezér a városban, mikor kinn a mezőn döntő csatát kell vala vívnia. A csata — nem biztos, épen Kolozsvár alatt-e⁵⁾ — a kurucok veszteségével végződött. Augusztus elején⁶⁾ a nemesek megtámadták a parasztokat, kik a legnagyobb erélylyel védték magukat. Drágffy János lovát egy kaszás levágta, s a sűrű csapásokkal borított nemest csak Bánffy és Thornallyay mentette meg a haláltól. Drágffy azután hátba szúrta főbb ellenfelét⁷⁾. Az ezzel újra nekiindult küzdelemben a gyalog parasztok megfutottak⁸⁾, a kolozsváriak pedig tárt kapukkal és nagy hálálkodások közt fogadták a győzőket⁹⁾. A foglyokat a nemesek itt is szokásosan kegyetlenül végezték ki¹⁰⁾.

---

¹⁾ II. Lajos levele 1516. jún. 11.-ről. Közli Jakab: Kolozsvár Története, I. 605. és Oklevéltár, CCXII. sz. a. — ²⁾ II. Ulászló levele 1515. május 16.-ról. U. o. I. 615. és CCIX. oklevél. V. ö. u. o., 609. l. — ³⁾ V. ö. u. o. 559. és 565. l. — ⁴⁾ Taurinus szerint (177. l. 277. v.) Thornallyay „nem váratlanul“ jelent meg. — ⁵⁾ Jakab, I. 606. — ⁶⁾ A hogy Taurinus (177. l., 271 - 274. v.) az időt meghatározza, az Lucanusnál (IX. 531. s köv. versekben) az ősz körülírása s így nem alkalmazhatni azt szorosan ez eseményre. — ⁷⁾ Taurinus, 178. l., 282 - 310. v. — ⁸⁾ U. o. 179. l., 311. v. — ⁹⁾ U. o. 179. l., 327 - 328. v. — ¹⁰⁾ U. o. 179 - 180. l., 329 - 341. v. „Fehér hamut adtak a csontos tagok . . . . . A hulláknak többi részét - borzalmas látvány! — félig égetett rúdakra akasztva, a meleg légen szárítgatják.“

A kolozsvári Híd-utcának egy házán¹⁾ pedig mind mai napig olvasható egy fölirat, mely így hangzik: „A keresztes hadak idejében Szapolyay János vajda úrnak, a szerencsés győzőnek“²⁾. Talán ajándékba adta e házat a város a maga pártfogójának, kinek, a kolozs- és szolnokmegyei nemesek által a parasztokkal való összejátszásról vádoltatva, aligha nem sokat köszönhetett³⁾.

Körülbelül egyidejűleg ezzel az ország minden részében megkezdődött a harc.

Leghamarabb elcsöndesedtek a dolgok a felső-megyékben. Balogh István Munkács környékén a rossz hírek hallatára a keresztesek táborából megszökött s Lengyelországba menekült. — Népe szétzüllött, ő-maga pedig hitehagyott lett⁴⁾, vagy „a lengyel király zsoldján hala meg“⁵⁾.

Bács- és Bodrogmegyében, hol Barabás Pap, Pogány (Nagy) Benedek s Nagy Antal egészen általánossá tette a mozgalmat, a nemesség a szerémségi rácok segítségét vette igénybe. — Barabás, ki kezdetben a szalánkeménieket is ügyének pártolására bírta, Péterváradnál kelt át a megyébe s ugyanarról indult üldözésére Oláh Balázs és Nagy Gergely nándorfehérvári albán némi nemességgel és sok ráccal. A rácok tűzzel-vassal pusztították Bácsot és Bodrogot, mely utóbbinak Szent-Lőrinc nevű derék városkáját, hol Barabás magát hősieken védte, fölgyújtották, földúlták és sok ezer embert mészároltak le. Magát Barabást, rajta levő ruháit meggyújtván, a toronyból dobták le⁶⁾. Mikor azonban

¹⁾ Az 1308. sz. Pókaházon. — ²⁾ Jakab, id. h., 609. l. és Oklevéltár, VIII. tábla, rajzbau. — ³⁾ L. mindezt körülményesen Jakab id. derék művében. — ⁴⁾ Szerémi, 70. l. — ⁵⁾ Székely István Magyar Krónikája. (XVI. századbeli Magyar Történetírók. Szerk. Toldy. Pest, 1854.—59. hasáb). — ⁶⁾ Verancsics, II. 7.

zsákmánynyal megrakodva hazafelé tértek, István, a naszádosak vajdája megtámadta őket, elhajtott lovaikat és barmaikat Péterváradnál elvette és Szalánkeménben elkótyavetyéltette¹⁾. Ezért, hogy t. i. „az király népére támadott vót Péterváradján“, de talán méginkább azért, hogy a roszúl fizetett naszádosak alkalmasint szítottak is a keresztesekhez, Török Imre, fehérvári bán, őt elfogatta és fölnégyletette²⁾. — A szalánkeménieknek egy más csapatát a rácok verték meg³⁾.

Egy más keresztes had Pogány Benedek alatt állott, ki — hagyomány szerint — ostrom alá vette a számos úrral Bács várába zárkozott érseket⁴⁾. Míg azonban északfelől Bornemisza János seregei közeledtek a fölkelők ellen⁵⁾, délfelől ismét a rác portyázók törtek elő, keletről pedig Lendvai Bánffy Jakab, kit — jobbadán a lovassággal — Szapolyay a nyugatra menekült Mészáros Lőrincnek és hadosztálya roncsainak tildözésére rendelt. Mészáros alkalmasint egyenesen Pogány Benedek csapataihoz alkalmazkodott, ki mintegy Nagy Antal utóda volt⁶⁾. Ezen combinált támadásnak ők nem állhattak volna ellen. Úgy látszik, abba is hagyták Bács ostromát s az erektől, mocsaraktól rendkívül szaggatott vidékű Apatin-felé vonultak vissza, honnan a legroszabb esetben a keleti oldalán rendkívül erdős, de már régen lecsöndesült Baranyába menekülhetnek. Bánffy igen eszesen és erélyesen járt el. Az útakat két-

¹⁾ Verancsics, II. 7. — ²⁾ U. o. 11. — ³⁾ U. o. 7—8. — ⁴⁾ Verancsics a 8. lapon Gergelynek nevezi az érseket. Frangepán György volt. —

⁵⁾ U. o. 11. — ⁶⁾ Istvánfi és Révay következetesen Longust ír, ki alatt — mint már jeleztem — Nagyot kell értenünk. Nagy pedig már a temesvári csata előtt foglyúl esett. Ez időben csak Pogány Benedeknek volt ép csapata Bácsban s így Mészáros csupán ő-hozzá csatlakozhatott. Bartholinus szerint (D3 levél, 17. sor) Mihály volt a Bács és Baja közt utoljára működő kuruc vezér s ezt a Szerémségben győzték volna le. Hívei részben a hegyek közé menekültek.

ezer emberrel megszállatta s éjjel-nappal menve, teljes hadirendben nyomult előre. A Mészáros által fölkellesztett nép, melyet a boszú gondolata is tüzelt, a helyzetnek kétségbeejtő volta pedig különben is végső ellenállásra kényszerített, elfogadta a csatát s igen vitézül küzdött. Végre két órai harc után Pogánynak lovát lelőtték, őt magát pedig elfogták¹⁾. Lőrinc lángszavai a népet, melyet a vezér balsorsa elcsüggeszthetett volna, új harcra buzdították s nem törődve roppant veszteségeikkel, az ingadozó sorok ismét bátran küzdöttek. Egyszerre azonban Mészáros vágást kapott a fejére²⁾ s elborítván a vér, az őt elveszettnek hívó nép megfutott. Lőrinc azonban gyorsan magához tért s a tömérdék ér, nádas és sűrűség közt annál is inkább sikerült menekülnie³⁾, mert Bánffy részént katonáinak fáradtsága, részént jelentékeny vesztesége, részént pedig a miatt, hogy „a szegény parasztokon könyörüljön“, — az üldözést megtiltotta. Katonáit a táborukban talált zsákmánynak szétosztásával kárpótolta fáradalmaikért⁴⁾. A veszteség oly nagy volt, hogy „egy testről másokra léphettél volna“⁵⁾.

A rácokra e csatában nem volt szükség. Ők a rendes sereg hátában az elszórt fölkelők kiűtésével foglalkoztak. Kegyetlenkedéseikről egy tekintélyes szemtanú⁶⁾ sok borzasztóságot tud elbeszélni. Dúltak, raboltak Bács-Bodroiban és a szomszédos vidékeken; levágták a szegény népet, a gyermekeket, leányokat, asszonyokat és férfiakat, hogy „ezerszerre olyan lett a vérengzés, mint

---

¹⁾ Mindezt Istváni „Hosszú“ Antalra mondja. — ²⁾ Révay Péter. (Schwandtner, II. 7.). — ³⁾ A halálára vonatkozó adatokról a váradi csata elbeszélése után lesz szó. — ⁴⁾ Istváni, 47. — ⁵⁾ Verancsics, II. 8. — ⁶⁾ Verancsics, II. 9—10. „Kit tikegyelmetek meghigyen — úgymond, — kit én jó részét ez dolgoknak szememmel láttam.“

Herodes király idejében.“ A gyermekeket lábaiknál fogvást lecsütingetve, tízfelé is vágták¹⁾). Azzal is gondot okoztak a kormánynak, hogy szolgálataiknak ezenfelül még különösebb jutalmára is számítottak. — Nem kevesebbet akartak, mint hogy a király zsákmányúl engedje át nekik Szegedet; s jellemző, ha nem is épen hiteles adat, hogy a szegedi bírának és polgároknak nagy ajándékokkal kellett rávenniök az urakat, hogy a rácok kívánságát ne teljesítsék. Egyébiránt még valószínűbb, hogy Bornemisza János serege Pestről jövet Madarasnál (Baja és Szabadka közt délnek) Török Imre és Paksy Mihály hadaival egyesülvén, a rácok nem is álltak elő ily szertelen követeléssel; Bornemisza pedig, lecsöndesítvén a kereszteseket és bevárván a rácok hazatérését, „Madarasmezőfőlől nagy dobjaveréssel“ indult vissza. Különben a boszúmfívében nem is szorúltak segédekre az immár megmentett bácsmegyei nemesek. Kenderessy András például a maga jobbágyait tízes vaskereszttel sorba bélyegeztette²⁾).

Így a fölkelés már csupán két pontra szorítkozott: a Bakonyerdő vidékére és Biharra.

Fejérvár, Veszprém és a Bakony vidékén ugyanis, míg Veszprém hős püspöke, Beriszló, alkalmasint a déli határon őrködött, Sós Demeter zsákmányolta, dúlta és ölte a nemességet, sőt a templomok fölszereléseit is elszedte. Szapolyay Sitkay Gotthardot, Somlyó és Pápa várainak parancsnokát a pápai őrségen kívül legalább 500 lovassal küldte ellenök. — Sitkey csapatához a fehérvári polgárságon kívül Gosztonyi János győri

---

¹⁾ Verancsics, II. 9—10. „Én szememmel láttam az dúlott marhát, hogy az gyermeket kivágták belőle.“ Valjon nem írtak a krónikások egyet-mást e kegyetlenségekből a kurucok rovására? — ²⁾ Mindezen adatok Verancsicsnál, II. 11—12.

püspök katonái is csatlakoztak. A rossz vezérlet, mely még az űrszemek kiállításáról sem gondoskodott, megbuktatta a parasztok reménytelen ügyét, kik — már elejétől fogva sem esvén Dósa kezéigébe — az ágyúszót sem szokták meg. Gosztonyi püspök, kímélni akarván a feléje rohanó parasztokat, csak szalmával, fűvel és ronggyal töltött ágyúkkal adott rájuk sortüzet. Kár ugyan nem is esett bennök, de ezt nem volt idejük észrevenni: a legnagyobb rész, fegyvereit elhányva, oly gyorsan elfutott. Kevesedmagával hiában akarta őket feltartóztatni Sós Demeter: a futók elgázolták őt¹⁾ s így legalább a szégyenhaláltól mentették meg. A derék Gosztonyi igaz humanismusa itt gátot vetett az esztelen üldözésnek²⁾.

A tragoediának utolsó jelenete Biharmegyében folyt le.

Nem tudjuk, ki volt ott a fölkelés lelke; de akárki volt, Bihart és a Szilágyságot már kezdetben egészen megnyerte Dósának. Szapolyay korábban is annál inkább törekedett ott elnyomni a mozgalmat, mert annak terjedt volna az erdélyi fölkelőknek is kedvezett. A szolgálattétel végett a gubacsi csata után nála jelentkező Tomory Pált egyenesen a bihariak ellen küldte³⁾

¹⁾ Istvánfi, 47. — ²⁾ Káptalan-Győrben (oda nem értve Szt.-Benedekfalvát) a pórlázadás után, még 1514-ben, minden lakott jobbágy-házhelytől fél forintot kellett fizetni a káptalan részére. Így, a bírón kívül, 61 frt. gyűlt össze; 1515-ben már a szentbenedekfalviak is fizettek hadi pénzt a káptalannak és pedig 33 telek után 40 denárjával 13 frt. 20 denárt. — (Villányi: Győr-vár és város helyrajza. Győr, 1882.—39. l.) — ³⁾ „Lőrinc pap ellen“ mondja Fraknoi (Századok, 1881.—302. l.). Mészáros azonban, bár alibijét teljes történelmi bizonyossággal nem lehet kimutatni, előadásunk szerint Bácsból Temesvárra ment s onnan vissza Bácsba. Csak most menekülhetett Biharba. Fraknoi szerint különben a váradi csata megelőzte a temesvárit, mi nem egyezik meg sem Taurinus, sem Szerémi adataival, sőt Verancsicséval sem; pedig ez eseményekre nézve ők egyedüli forrásaink. Brutus (I. 383—4.) csupán annyit említ, hogy a keresztieseknek egyik

s hogy Temesvár alatt tétlenül ne-igen időzzék, a deréksereggel nemsokára ő-maga is utána indúlt¹⁾. Lehet, hogy Mészáros Lőrinc, ki a bácsmegyei csatából nyom nélkül eltűnt s kiről sokan azt hitték, hogy kétségbeesésében agyonlőtte, vagy a Dunába ölte magát, de még azt is, hogy a törökhöz futott²⁾, kit tehát a közvélemény egyrésze csüggedhetetlennek, találékony eszűnek és mindenre-képesnek tartott, — ellenségtől megszállott vidékeken keresztül is Biharba bírt menekülni, hol a keresztéseknek utólsó, még sértetlen csapata állott.

Tomory, kétségkívül erélyesen támogatva a harcias Perényi püspöktől, az Ártándyaktól, Bajomyaktól és Toldyaktól³⁾, Váradon a Püspök- és Felixfürdő táján szervezte seregét⁴⁾ s kétszeresen elsáncolta táborát⁵⁾. Az időközben megérkezett Szapolyay által a cselekvéssel továbbra is megbízott Tomory egyúttal közhírré tétette, hogy ő, a vajda s az egész ország kezeskedik mindazon földműveseknek bántatlanságáról, kik haza akarnának térni⁶⁾. Pedig Szapolyayt megintette volt a Váradon eltemetett Zsigmond király szelleme, hogy „ha az örökös félelemnél többre becsüli a halált, bízza magát a csata rohanó árája. Ez lesz az utolsó küzdelem; s ki

---

hadát (Dósa halála után) Lőrinc („kinek vezetékeve ösmeretlen“) vezette a váradi mezőn.

¹⁾ Az 1514: 1. t.-c. 3. §-ja szerint Szapolyay győzte le Lőrinc papot. Ha ez elsőrendű kútforrás nem volna elegendő, idézhetjük még Taurinust is (182. l., 408—9. v.) is bizonyosgúl. Kétségtelen, hogy Szapolyay nem nyomult a Bácsba menekült Lőrinc után, hanem Váradra követte őt. —

²⁾ Istvánfi, 47. — ³⁾ A Toldyak 1515. kapták a fölkelőkhez csatlakozott N.-Szalontát, alkalmasint szolgálataik jutalmául. (Rozvány: Nagy-Szalonta Története, 1870. — 12. l.). — ⁴⁾ Taurinus, 180. l., 346—350. v. — ⁵⁾ U. o., 362—3. v. Ez is mutatja, hogy a nemesek nem a várban, hanem attól keletre a vár előtt táboroztak. — ⁶⁾ U. o., 351—354. vers és Szerémi, 69.

a pórháborút befejezi, azt mindenhol illő diadallal fögják ünnepegni“¹⁾).

Az odább északra Bihar-mezővárosnál²⁾ táborozó Mészárosnak katonái, kétségkívül a most már a derék-sereggel is ott álló Szapolyaytól tartva s egyúttal az őket ért utóbbi szerencsétlenségek által lehangolva, — részben hajtottak a szép szóra s éjjel egyenként és párosan szökdösni kezdtek³⁾. — Ezt észrevévén Szapolyay, Tomoryt gyorsan rájok küldte. Mészáros szokott erélyével tartotta a lelket híveiben⁴⁾. Ezt, a megmaradtaknál, annál könnyebben tehetette, mert a kegyelemre számító nép álnokságot látott Tomory támadásában; nem is volt eléggé elkészülve, de ha már annyi kárt tett, hogy Biharvármegye rendének utóbb 12 embert kellett a maguk kebeléből a károk összeírására kiküldeniök, mégis csak idején hadirendbe állt. Azonban a harc kezdetén fölhangzó mennydörgés⁵⁾ hallatára babonás félelemtől meglepett s különben is demoralisált sereg rövid, de makacs küzdelem után, 3000 embert vesztvé, futni kényszerült⁶⁾).

Lőrinc maga ezúttal is megmenekült; s ki tudja, hová lett? Az egyik szerint fogságba jutott és Szapolyay őt nyárson süttette meg⁷⁾; a másik szerint a Szilágy-ságba jutván, Zilahon vonta meg magát, melynek lakosai azonban, hogy személyeikre és javaikra nézve kegyelmet nyerjenek, maguk szolgáltatták volna ki az erdélyi vajdának, ki Kolozsvárt a „verő“-n (uerw) máglya-tüzön égettette őt el⁸⁾.

¹⁾ Taurinus, 180. l. 355—361. v. — ²⁾ Szerémi, 69. — ³⁾ U. o. —

⁴⁾ U. o. — ⁵⁾ Az ütközet augusztus végén lehetett. — ⁶⁾ Szerémi 69. l. és Bartholinus, Ds levél. — Taurinus, 182. l., 417—429. v. — ⁷⁾ „Mint egy malacot“, teszi hozzá Székely István (Magyar Krón., 59. hasáb). — ⁸⁾ Szerémi, 70. l. Sigler szerint (Bel, Adparatus, 65. l.) együtt veszett Dósával.

Bármi lett a vége, veszve látta az ügyet. S a négyhavi¹⁾ küzdelemnek szemmel látható eredményei csak a karók, rúdak, gerendák és akasztófák lettek, melyek annyi felkelőnek életét oltották ki.

Negyven, mások szerint hetvenezer paraszt vére áztatta Magyarországnak a nemesek vérével is bőven öntözött mezeit²⁾. Az első esetben az ország másfél-milliónyi jobbágyainak száma több mint 2, az utóbbiban több mint 4½ százalékkal fogyott volna; s az egész ország népessége a legengedékenyebb számítás mellett is valami egy százalékot veszített.

S közvetetlenül a fölkelés leveretése előtt, méginkább pedig mindjárt azután, — milyen lehetett a szegény paraszt sorsa! Sok úr és nemes „a parasztok dülhének lecsöndesítése végett“ egész falvakat égetett föl³⁾ és négy hónap alatt szenvedett sérelmeinek pótlása céljából más uraknak jobbágyságait erőszakkal tartotta magánál⁴⁾, fegyveresen is megakadályozván, hogy a jogait kereső tulajdonos ezen parasztokat kártérítésre szorítsa⁵⁾. Azon szín alatt, hogy „egy helységről 2—4—6 személy gonoszságot el nem követhet, ha erre nézve az egész község meg nem egyezett“, — az ártatlanoknak sérelmével egész falvakra vetették ki a harácsot⁶⁾; az uraknak a parasztok kezein talált ingóságait jogtalanul maguknak tartottak s elvették a jobbágy vagyonát, hogy

¹⁾ Májustól augusztusig. Az 1514. évi országgyűlés Szt. György napjától Szt. Erzsébet-napig, tehát hat hónapra teszi a fölkelés idejét (1514: 69. t.-c.), mit nem lehet a szó szoros értelmében venni. Voltaire (*Essai sur l'histoire universelle*. — Bazel, 1754. — III. 236. l.) genialis felületességgel négy esztendőt ír. — ²⁾ Istvánfi (47. l.) szerint 40,000, Cuspinianus (Bel, Adp. 281. l.) szerint 70,000, sőt Sagredo Jeromos szerint (Marino Sanuto, II. 290.) 80,000 -- esett el a parasztok közül. Átiróik e három összeg közt ingadoznak. — ³⁾ 1514: 71. t.-c. Ezek lakóit utóbb 3 évi adómentességgel kárpótolták. — ⁴⁾ 1514: 52. t.-c. — ⁵⁾ 1514: 7. t.-c. 2. §. — ⁶⁾ 1514: 9. t.-c.

még ha akarná se fizethesse meg a kárt¹⁾; a hol szerét tehették, a megírt uradalmakat s azok jövedelmeit a maguk részére foglalták le, sőt némely esetben ezekre adományt is eszközöltek ki a királytól²⁾, elvértve még a fő- és alispánok is³⁾.

Ezen anarchikus állapotok gyors orvoslást igényeltek.

---

¹⁾ 1514: 12. t.-c. — ²⁾ 49. és 69. t.-c.   ³⁾ 1514: 50. t.-c.

XIV.

A REACTIONARIUS ORSZÁGGYŰLÉS. — SZAPOLYAY PÁRTJA. — A PARASZTSÁG EMBERI JOGAINAK EGY RÉSZÉT IS ELVESZTI. — A VELE TARTOTT NEMESÉK ÉS PAPOK. — A FÖLKELÉS LEVERŐINEK JUTALMA. — A TÖRTÉNELEM IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSA.

Szeptember elején Cuspinianus, Dósa korának egyik krónikása, Miksa császár nevében Budára jött, hogy a királynak „szerencsét kívánjon“ a parasztok leveretéséhez és hogy a három fejedelem találkozása iránt behatóbb tárgyalásokat indíthasson meg. Firlej, a szandomiri palatinus fia is ez időben érkezett azon örömhírrrel, hogy a lengyelek az oroszokat Orszánál szept. 8.-án megverték¹⁾, a mi egyértelmű volt a német-lengyel-magyar fejedelmi szövetség megkötésének lehetőségével. Micsoda híreket és biztatásokat hozott magával a magyar követ, ki többszörös sürgetés után csak aug. 17. kapta ki útlevelét Velencétől²⁾, maig sem tudjuk. A király mindenesetre igénybe akarta venni a köztársaság pénzét s erre még ijesztéssel is akart hatni³⁾.

A királynak több oka volt félnie most a nemesektől, mint pár hónap előtt a parasztoktól. Szapolyayt magasztalta mindenki s a királyt és a kétszeres őrséggel Esztergomba zárkózott Bakocsot okolták a roppant bajokért. S a nemesség alkalmasint veszélyeztette volna Ulászló uralmát, ha a keresztesek ellen Viktorin herceg fia, Ber-

¹⁾ Zeitschrift von u. für Ungern. Pest, 1802. I. 324 Engel cikke. —

²⁾ Marino Sanuto, II. 258 — 9. — ³⁾ Suriam aug. 14.-ki levelében, u. o., 276 — 7. l.

talán által, Münsterbergben gyűjtött 12,000 főnyi cseh és morva sereg, mely — Ulászló szerencséjére — a harctérre elkésve érkezett meg, pár hónapig nem marad Ulászló oldala mellett¹⁾. Verbőczy és Szobry erősen kardoskodtak Szapolyay mellett, kinek a királyságra való érdemesebb voltát emlegették²⁾ s kit a nemesek mint „a haza megszabadítóját“³⁾ tekintették; pedig eljárásában több volt az önzés, mint a hazafiúi odaadás. „Csak együgyű nép csodálhat oly embereket — mondja Rousseau —, kik a nemzeti szabadság védelmének ürügye alatt őt kölcsönösen elárúlják, elnyomják és meglopják, hogy önzésüket, kényelemszeretetüket kielégítsék s örökös tétlenségben a szerencsétlenek millióinak verejtékéből és véréből táplálkozzanak.“

Október 18.-án szent Lukács napján nyílt meg a reactionarius országgyűlés. A király és nép ellen egyaránt elkeseredett rendeknek eszökbe juthatott volna szent Lukácsnak e havi egyik evangeliumából: „Megbocsássatok: nektek is megbocsáttatik“⁴⁾. Harminchárom napig tartott a nevezetes országgyűlés, melynek tartama alatt a király is majdnem orgyilkos kéz áldozatául esett s melyben egy író⁵⁾ — igen helytelenül⁶⁾ — az alig lezajlott fölkelésnek utolsó tettét sejtí. November 19.-én vasárnap, szent Erzsébet napján oszlottak szét a rendek, szentesítván a király a hozott 71 törvénycikket, melyből 62 a parasztok ügyeit szabá-

¹⁾ Istvánfi, 47. — Sőt Jovius Pál szerint (Historia sui temporis, XIII. könyv, 92. levél) a bíbornok egyenesen azért fizette meg a sereget, hogy az a királyságot a nemesek ellen védelmezze. — ²⁾ Istvánfi, 47. — ³⁾ „Liberator Regni.“ Suriam szept. 12. levele Velencéhez. (Mar. San. II. 282.) — ⁴⁾ Sz. Lukács, VI. 37. v. — ⁵⁾ Feil, id. h. Istvánfi védi az általa különben nem-igen pártolt Szapolyayt és pártját e tényben. — ⁶⁾ Ha a parasztok orgyilokkal akartak volna élni, azt első sorban Szapolyay ellen alkalmazzák.

lyozza; s ezeknek fele oklevélszerű fontossággal bír a lefolyt forradalom történetére nézve.

Dósa György emlékét az 1. törvénycikk örökíti meg, — János vajdának a királyi felség és az ország iránt tett sok és jeles szolgálatai közé számítván, hogy „a Székely György által erős ostrommal körülvett Temesvárt megszabadította, Lőrinc papot meggyőzte és a parasztlázadást rövid idő alatt kiirtotta“¹⁾. A törvénykönyv bevezetése pedig²⁾ forradalmát „átkozott zavarások“-nak nevezi, „melyeket legközelebbi időben országunk belsejében a parasztság az előkelők s összes nemeség ellen, legnagyobb és hallatlan kegyetlenséggel támasztott s mely több jeles férfiúnak meggyilkolásáról és sok vérnek kiontásáról emlékezetes.“ Egy kis önbeismeréssel azonban az országgyűlés bevallotta, hogy „mindazon zavarok, melyek országunkat annak nagy kárával idáig elárasztották, különösen azon okból származtak, hogy a rendet, mely nélkül egy köztársaságot sem lehet kormányozni, mindenki, minden alkalommal és minden tisztben fölforgatta“³⁾.

„Mindazon parasztokat, kik természetes uraik ellen fölkeltek, mint megátalkodott embereket főbenjáró büntetéssel kellene ugyan — a rendek fölfogása szerént — sujtani; hogy azonban ne ömöljék ezentúl is annyi vér és hogy az összes parasztságot, mely nélkül a nemeség keveset ér, el ne töröljék“ : csak a parasztok kapitányait, hadnagyait, tizedeseit és egyéb lázítóit, a nemeseknek nyilvános gyilkosait s a nőknek bántalmazóit jelentették ki kegyelem nélkül megöleendőeknek és mindenütt kiirtandóknak⁴⁾. Azon parasztokat azonban, kik

¹⁾ 1514 : 1. t.-c. 3. §. — ²⁾ Az 1. §-ban. — ³⁾ U. o. — ⁴⁾ 1514 : 14. és 39. t.-c.

kényszerítve lettek tisztekké, nem kell többé fővesztésre ítélni¹⁾; azon nemeseket pedig, kik csak halálfélelemből állottak a fölkelőkhöz s alkalom-adtán őket szökve elhagyták, senki se büntesse²⁾. Az önként velök tartó nemesek, névszerént az állítólag hozzájok szító mármarosiak ellen³⁾ vizsgálatot indítsanak s a proscriptionalis jegyzékbe kerülők vagyonukat veszítsék⁴⁾; sőt ha időközben a királytól kegyelmet nyertek volna is, azt ne élvezhessék, hanem érdemük szerint bünhődjenek⁵⁾.

Mindazokat, kik az épületekben, kamrákban, padlásokon, lovakban, ökrökben s más e félékben okoztak a nemeseknek szemmel látható, vagy tanúk által bebizonyítható károkat, vagy a kik (más tanú hiányában a károsult esküje szerént) arany- és ezüstszereteket, pénzt s más e féléket raboltak⁶⁾, az alispánokból, 4 szolgabíróból s 12 felesküdt tekintélyes nemesből megýenként alakítandó bizottságok becslése szerént illó kárpótlásra kell szorítani. A papok és barátok, kiközösítés büntetése alatt, senkit se oldozzanak föl addig, míg a gyónásban tett vallomásaikhoz képest a nemeseknek elorzott vagyonát vissza nem adják s általában mondjanak átkot más igaz jószágainak visszatartóira⁷⁾. A megszorúlt világi hatalom ilykép még a gyónás titkának besugása árán is a maga szolgálatára akarta szorítani a klérust. A mely paraszt — folytatja a törvény⁸⁾, — ezentúl is puskát tartana magánál, jobb kezét veszítse el. Azon városok vagy helységek, melyek a gyilkos-

¹⁾ 1514: 40. t.-c. — ²⁾ 33. t.-c. 5. §. — ³⁾ 34. t.-c. — ⁴⁾ 33. t.-c. 3. és 4. §§. — ⁵⁾ 51. t.-c. 5. §. — ⁶⁾ 5. t.-c. E §. rendkívül óvatos eljárásról tanúskodik azokkal szemben, kik talán most régiebb káraikat is a parasztokkal akarták megfizettetni. — ⁷⁾ 1514: 51. t.-c. 5. §. — ⁸⁾ 1514: 60. t.-c. 2. és 4. §. Ezen törvény a parasztoknak a szabad hajdúk megöletését megengedő 1598.-i országgyűlési t.-c. után ment feledésbe, alkalmat adva a rendőri jellegű „parasztvármegyek“ keletkezésére.

ság idején jelen voltak s abban megegyeznek, tartoznak a nemesek vérdíját megfizetni¹⁾. Ügyelni kell azonban, hogy ily esetekben csak a tettesek bűnhődjenek; mert „egyik paraszt nem állván a másiknak hatalma alatt, azt a mint nem kényszerítheti roszt, úgy a rosz cselekedettől sem tarthatja vissza.“ Tehát mindig csak a tettes 4—5 paraszt lakoljon s ne az egész helység²⁾).

Azon jobbágyok, kik nemeseket megfogtak s őket kínozták és megverték: az illető nemeseknek elődíja fejében száz arany forintot tartoznak fizetni³⁾. A földesuraktól ez időben eltávozott jobbágyokat vagyonukkal együtt előbbi helyökre kell visszaküldeni⁴⁾. Még az is megtörtént, hogy az urak, nemesek és városok sok esetben a paraszt haditiszteket sem szolgáltatták ki⁵⁾.

Míg ekként a „bűnös“ parasztok lakoltatására nézve a törvényhozás két fokozatot állapított meg, t. i. egy részt föltétlenül halálra, más részt pedig pénzbírságra ítelt, — addig a fölkelésben tényleg vagy szenvedőleg közreműködött parasztokat, hogy „e féle megátalkodottságuknak emléke és mindenkorra szóló fenytése örököseikre is háromolják és átszálljon⁶⁾ és hogy minden század tudja, mily istentelen gonoszság az urak ellen föllázadni“: ezen hűtlenségök miatt azzal sújtotta, hogy „elvesztvén egy helyről más helyre szabadon való költözködésöknek jogát, földesuraiknak kizárólagos és örö-

¹⁾ 1514: 8. t.-c. Ha más megyebeliek öltek, a tett színhelyét képező megye a parasztok illetőségi megyéjét hívja föl szabályszerű eljárásra. —

²⁾ 9. t.-c. Ha azonban a község egyesekre s ezek viszont a községre tolnák a bűnt: köztük a földesúr vagy ennek tisztje bíráskodjék. (10. t.-c.) Ha ez ezt nem tenné, a fő- vagy alispán, esetleg maga a király, még birtokának lefoglalása által is elégtételre szorítsa a földesurat (11. t.-c.). —

³⁾ 38. t.-c. — ⁴⁾ 44. t.-c. Ezt megújítja az 1522: 58. t.-c. — ⁵⁾ 41. t.-c. V. ö. 42. és 43. t.-c. — ⁶⁾ Így illusoriussá lett az 1351-ben talán nemcsak urak számára hozott azon törvény, mely szerint az ártatlan gyermek nem bűnhődhetik atyja vétkéért.

kös szolgálai legyenek, kiknek megegyezése és akarata nélkül egy helyről a másikra lakás és tartózkodás végett ne mehessenek“¹⁾).

S ezzel a szerencsétlen 14. paragraphussal kezdődik Magyarorszáiban — a török hódítás kora. Végso elemzésben igazán ide jutnánk. A nemzet zömének a köztiyek iránt való elfásulását oly gyorsan követte Nándor-fehérvár eleste, a mohácsi csata, Budának török kézre jutása és minden, mi ezzel összefügg: az erkölcsi, szellemi és anyagi téren századokig észlelt aléltság, — hogy az embertől a természetjogokat is elrabló törvénycikknek ezen végzetes hatása iránt, fájdalom, kétségünk nem lehet.

Azok, kik Dósát hibáztatják és Szapolyayt dicsőitlik, feledik, hogy Dósát az alkalomnak föl cikázó villáma figyelmeztette a közelgő zivatarra, mely rombolhat, de áldást és új életet is hozhat; ő nem foghatott oly nyugodtsággal terveinek kiviteléhez, mint azt a föladatnak országtörténelmi fontossága kívánta; de legyőzői, kik már azon is 3 napig, vagy épen 10—12 napig tanácskoztak, a halálnak mily nemével végezzék őt ki s az eredmény az lett, hogy elevenen megsütötték: most, a fölkelésnek elnyomása után két hónappal, teljes egy hónapig vitatkozhattak a pártosokkal szemben követendő eljárás iránt s az eredmény az lett, hogy az ország népességének 96%-a nemcsak politikai jogait vesztette el egészen, hanem még az emberieknek egy részét is! A pillanat hevében cselekvő s homályos eszméit egyszerre tisztázni képtelen Dósát könnyebben fölmentheti a történelem, mint a hidegvérrel, kényelmesen vétkező nemességet. S amaz nem ügyekezett jobban kizsákmányolni a kínálkozó alkalmat, mint emez. Dósa terveit

¹⁾ 1514: 14. t.-c.

alig ösmerjük, csak gyanítjuk azokat; a lelkesítést igénylő népnek tehetett oly engedményeket, ígéretek, melyeket, győzelem esetén, a fönnlevő viszonyokhoz képest a múlt jogainak kímélésével módosíthatott volna, — mint a hogy I. Endre hagyta kidühöngeni az űshithez vonzódókat, hogy azután — már félév múlva — visszaállítsa a kereszténységnek szelíd tanait. S ezt, ha meggyőződésből nem, — megtette volna érdekből is. A nemesség terveit azonban tökéletesen ösmerjük: föl vannak azok tárva az 1514. évi országgyűlés famosus 71 cikkében. Keresünk és találunk azok közt enyhe pontokat, mint a hogy az ezen korbeli nemes generatio uralkodó nézetében lelünk magyarázatot; s az eléggé még ki nem hűlt boszúnak érzete is megjárja mentességül némileg. Azonban, 1547-en túl is, a törvényeknek egész sorozata tanúskodik arról, hogy őseiknek végzetes elfoglultságában egész nemzedékek osztoztak, mintha öröklött bajjá vált volna náluk a Szapolyayra Istentől mért büntetés: a vakság, mely mindannyiszor megglepte őket, a hányszor csak a szentségre, a nép érdekeire, kell vala tekinteniök.

Igaz, kivételt tett a törvény azon parasztokra nézve, kik „az ország szent koronájának és uruknak igaz hívei maradtak és ezen lázadásban a többi gonosztevő parasztokkal részt nem vettek“¹⁾ s fölhívta különösebben is a király figyelmét, hogy a fölkelőkhöz csatlakozó nemesek jószágainak eladományozásánál tekintettel legyen azokra is, „kik parasztszüléktől származtak ugyan, hanem földesuraik és a nemesek mellett híven s igazán szolgáltak s azokat veszélyeikben segítették“²⁾; de hol

¹⁾ 1514: 14. t.-c. 3. §. V. ö. u. o. 25. t.-c. 1. §. — ²⁾ 35. t.-c. 2. §.; a 3. §. szerint azért, hogy „e példa nyomán más parasztok is hivebbek legyenek és földesuraiknak inkább engedelmeskedjenek.“

volt a biztosíték ezen megkülönböztető törvényeknek végrehajtására? A fölkelésben résztvett s most e részvételöknek következményeit sínylő parasztok legalább azzal vigasztalhatták magukat, hogy

„Fázunk és éhezünk
S átlőve oldalunk, --
Részünk minden nyomor:
De szabadok vagyunk!“

És szabadok is voltak annyiban, hogy később olykor-olykor csupán félrendszabályokkal enyhített szolgálukat csak kényszerítve viselték. Szapolyaynak már 1519-ben egy másik fölkelést kellett elfojtania s Daróc és Homorod-Szent-Pál közt Dósa székelyeit, kik parasztokká lenni nem akartak, megvernie, mit a székelyuraknak a lázadások meggátlása tárgyában június 27. kötött szerződése követett¹⁾. S mikor 118 esztendő múlva a tiszai és hernádvidéki fölkelő parasztok vezérét, Császár Pétert, ki a Dósa-reminiscentiák hatása alatt vezette a mozgalmakat²⁾, kivégezték, Felső-Magyarország generálisa, Forgách Miklós, csendre intette őket: „szemök előtt viselvén régi rút veszedelmöket hasonló cselekedetökért; régi eleinknek is ez országban és az Isten törvénye is, az ki rendelte az ő alacsony állapotukat (!) és koronás királynak méltóságát, földesurok becsületit is, az kik alá őket adta és rendelte“²⁾. Nekik még több okuk volt a fegyverfogásra; mert ha 1547-ben és 1556-ban a törvényhozás visszaállította is (elvben) az 1514. előtti állapotokat, tényleg csak a XIX. század adta vissza a jobbágnak emberi méltóságát.

De nemcsak a nép bűnhődött; Dósának többi barátja is lakolt. Mi lett a vele tartó nemeseknek, pl.

¹⁾ A magyar történelmi társulat kirándulása Sárosvármegyébe (Buda-pest, 1881. — 96. l.) — ²⁾ Századok, 1871. — 437. l.

a mármarosiaknak sorsa, nem tudjuk. Bár — mint láttuk — a törvényhozás vizsgálatot rendelt ügyökben, az eredményt kimutatni nem lehet, ha ugyan az 1515. évben¹⁾ feltűnő nagy számmal előforduló adományok, melyeket a károsult javára el nem fogadni annyi lett volna, mint a gonosztettben részt venni²⁾, — nem bizonyítanak az ilyen nemes családok tönkrementése és a törvény szigorának alkalmazása mellett.

A papság szintén megérezte az urak haragját. Ulászlónak már az országgyűlés folyama alatt bizonyosságot kellett kiállítania Bakocs részére, hogy ő a keresztet az ország java s nem a nemesség megőlése végett osztogatta³⁾. A bizalmatlanságot azonban ellene s az egyszerű csizmadiának fia, Szalkai László váci püspök ellen még így is visszatükrözi a 24. t.-c., mely szerint „a királyi felség (az érintett paraszt-elvetemültség örök emlékéül) paraszt származásút püspökké vagy érsekké ne emeljen. És ha emelne, annak tizedet senki se tartozzék adni.“ A főpapoknak intézkedniök kellett, hogy „a gonosztettben részes papokat azonnal kinyomozzák és örökös fogságba adják, sőt az ilyeneket a nemesek vagy szolgálk is letartóztathassák, de elítélés végett mindenesetre az illetékes egyházi hatóságnak adják át⁴⁾. A nem javadalmazott papoknak és a tanulóknak csak az országon kívül szabad fegyvert és puskát viselnök; különben bármely paraszt is megfoghatja és törvény elé állíthatja őket⁵⁾.

A „gonoszok“-nak büntetése után következett a

¹⁾ Az 54. t.-c. az 1515. év tavaszára rendelte a határjárásoknak meg-ejtését. — ²⁾ 1514 : 35. t.-c. 4. §. — ³⁾ A gróf Erdődyek galgóczi levéltárá-nak lajstromában ez áll: „Uladslaus Rex testimonium extradat, qualiter Card. Thomas pro emolumento regni et non internecone nobilium cruces distribuerit.“ Maga az oklevél még nincs lemásolva. (Dr. Fraknoi V. szíves közlése). — ⁴⁾ 1514 : 48. t.-c. — ⁵⁾ 60. t.-c. 1. és 2. §§.

„jók“ jutalmazása. Szapolyaynak érdemeit, tekintettel a király és ország iránt tett sok és jeles szolgálataira, törvénybe ígtatták s gondoskodtak, hogy kiadásai megtérüljenek¹⁾. A károsult nemesek mindennemű kártalanításban részesüljenek²⁾, kivévn, ha váraik rossz őrizet, illetőleg feladás következtében kerültek a fölkelők kezére³⁾ s a mennyiben fegyveres kézzel vettek részt a lázadás elfojtásában, külön adományt is kapjanak⁴⁾; a hadjáratban lovaikat, fegyvereiket, vagy más jószágukat elvesztők elégtételt nyerjenek⁵⁾; a megölt nemesek birtokait ne másnak, hanem azok leányainak, ezeknek nem-létében nejeiknek adományozza a király; de az ily leányok és özvegyek vagyonukat veszthetik, ha paraszthoz mennének nőül⁶⁾ stb. És ezen „stb.“ közt ott vannak a 15—22-ig terjedő törvénycikkek, melyek a 14. törvénycikk megalkotása következtében a jobbágyok szolgálmaira nézve szükségesekké vált intézkedéseket tartalmazzák: enyhítve a kisebb terheket és szaporítva a nagyobbakat.

Mindez annyira magán viselte a visszatorlás jellegét, hogy a törvényhozás nyíltan is kifejezte aggodalmát⁷⁾ s megengedte, hogy — a király tudtával — a maga személyének s vagyonának védelmére minden nemes bástyákkal és sáncokkal ellátott kastélyokat és erődöket — s a nemesi közönség oltalmára minden megye hasonlóan egy-egy várat építhessen⁸⁾.

Ezekben boszúlták meg magukat az urak a Dósa által vezetett népen. „Ki mind Isten ellen vala. Mert főképen az uraknak bűne vala, hogy az szegénységet így felköltvén, jó szerével nem tudták őket arra vezérteni, a mire őket indították vala“⁹⁾. S a nép hite

¹⁾ 1. t.-c. 3—6. §§. — ²⁾ 4—12. t.-c. — ³⁾ 4. t.-c. 3. §. — ⁴⁾ 35. t.-c. 1. §. — ⁵⁾ 51. t.-c. 4. §. — ⁶⁾ 62. t.-c. — ⁷⁾ 7. t.-c. 2. és 3. §. — ⁸⁾ 57. t.-c. ⁹⁾ Verancsics összes munkái, II. 12—13.

szerént meg is büntette Isten a boszúálló urakat. Mikor a rákosi végzéseket egy küldöttség szentesítés végett Budára akarta vinni, a Dunára hirtelen oly nagy köd ereszkedett, hogy nem látták a követek, alámennek-e, vagy föl? Verni kezdték a révészeket; de hajójuk egy malomban fölakadván, elmerült s mindnyájan vízbefúltak. „A szerzést osztán más emberek beszélék be László királynak“¹⁾).

A köd csak 1848-ban szállt föl teljesen, midőn a közteherviselést kimondó 8-ik és az úrbér s azt pótló szerződések alapján addig gyakorlatban volt szolgálatoknak, dézmnáknak és pénzfizetéseknek örökre való megszüntetését s a magánföldesurak kármentesítését a nemzeti közbecsület pajzsa alá helyező 9. törvénycikk végre látni engedte azon utat, melyen a nemzetnek haladnia kell, hogy osztályokra nem szakítva, közösen munkálkodjék a hon és társadalom javán.

S ha a törvényhozás megszüntetett egy igazságtalanságot, nemes kötelességérzetét miért ne tanulná el a történelem, mely Dósával oly méltatlanul bánt? Csak annyit adjunk meg neki, a mennyit az eddigi rendkívül hiányos forrásoknak elfogúlatlan vizsgálata alapján megadhatunk. Ne kezdjünk megítéléséhez azon nagyon elterjedt tévhitel, hogy itt szörnyeteggel van dolgunk; s benne akkor egyénileg jellemes, eszes, vitéz, a nép javát kereső hazafit fogunk megösmerni, ki a balvélemények egy részének kiküszöbölésére vállalkozott, de eszközeiben különben sem válogatván, elsodorta s a századokra megbukott ügygyel együtt pellengérre állította őt az érdekeit féltő türelmetlenség.

¹⁾ Verancsics összes munkái. I. kötet.

